

УДК 811

Опубліковано статті, у яких розглядаються актуальні питання функціонування і розвитку мови різних типів дискурсу в сучасному суспільстві, досліджено комунікативно-прагматичні особливості лексики й граматики, мовні засоби реалізації основних принципів мовленнєвого спілкування, висвітлено проблемні питання перекладознавства та літературознавства.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і студентів.

Present edition contains a number of articles, which span topical problem of philology and language analysis within communicative-pragmatic paradigm, namely communicative and organizing functions of lexis and grammar, selection of language units relevance to major principles of communication, key problems of literature and translation studies.

For teachers, researches, post graduate students and students.

Публикуются статьи, посвященные актуальным вопросам функционирования и развития разных типов дискурса в современном обществе, в которых исследуются коммуникативно-прагматические особенности лексики и грамматики, языковые средства реализации основных принципов языкового общения, освещаются вопросы переводоведения и литературоведения.

Для научных сотрудников, преподавателей, аспирантов и студентов.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	О.І. Чередниченко, д-р філол.наук., проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	А.Д. Белова, д-р філол. наук, проф. (заст. голов. ред.); В.Б. Бурбело, д-р філол. наук, проф. (заст. голов. ред.); Л.В. Клименко, канд. філол. наук (відп. секр.); Н.Ю. Жлуктенко, канд. філол. наук, проф.; В.І. Карaban, д-р філол. наук, проф.; Л.В. Коломієць, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Корбозерова, д-р філол. наук, проф.; Л.І. Сахарчук, д-р філол. наук, проф.; І.В. Смуцинська, д-р філол. наук, проф.
Адреса редколегії	Інституту філології, 6-р Т. Шевченка, 14, Київ, 01601; ☎ (38044) 221 02 02
Затверджено	Вченою радою Інституту філології 26.06.18 року (протокол № 9)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ДАК МОН України (протокол №1-05/6 від 12.06.02)
Зареєстровано	Міністерство освіти і науки України. Свідоцтво про Державну реєстрацію № 15 від 16.05.16
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	кімн. 43, 6-р Т. Шевченка, 14, Київ, 01601 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

UDC 811

Present edition contains a number of articles, which span topical problem of philology and language analysis within communicative-pragmatic paradigm, namely communicative and organizing functions of lexis and grammar, selection of language units relevance to major principles of communication, key problems of litterature and translation studies.

For teachers, researches, post graduate students and students.

Опубліковано статті, у яких розглядаються актуальні питання функціонування і розвитку мови різних типів дискурсу в сучасному суспільстві, досліджено комунікативно-прагматичні особливості лексики й граматики, мовні засоби реалізації основних принципів мовленнєвого спілкування, висвітлено проблемні питання перекладознавства та літературознавства.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і студентів.

Публикуются статьи, посвященные актуальным вопросам функционирования и развития разных типов дискурса в современном обществе, в которых исследуются коммуникативно-прагматические особенности лексики и грамматики, языковые средства реализации основных принципов языкового общения, освещаются вопросы переводоведения и литературоведения.

Для научных сотрудников, преподавателей, аспирантов и студентов.

EXECUTIVE EDITOR	O. Cherednychenko, Dr. Sci. (Philol.), Prof.
EDITORIAL BOARD	A. Belova, Dr. Sci. (Philol.), Prof. (deputy executive editor); V. Burbelo, Dr. Sci. (Philol.), Prof. (deputy executive editor); L. Klymenko, Cand. Sci. (Philol.), Researcher (Executive Secretary); N. Zhluktenko, Cand. Sci. (Philol.), Prof.; V. Karaban, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; L. Kolomiyets, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; N. Korbozerova, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; <u>L. Sakharchuk</u>, Dr. Sci. (Philol.), Prof.; I. Smuschinska, Dr. Sci. (Philol.), Prof.
Address	Institute of Philology, Taras Shevchenko blv., 14, Kyiv, 01601; ☎ (38044) 221 02 02
Approved by the	Academic Council of the Institute of Philology June 26, 2018 (Minutes # 9)
Certified by the	Higher Attestation Board (the State Commission for Academic Degrees and Titles), Ukraine Edict # 1-05/6 issued on 06.10.10
Certified by the	Ministry of Justice of Ukraine State Certificate # 15 issued on 15.05.15
Founded and published by	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv University Publishing State Certificate # 1103 issued on 31.10.2002
Address:	Office 43, Taras Shevchenko Blvd, 14, Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; Fax 239 31 28

ЗМІСТ

Чередниченко О. Мовна політика в освітній галузі країн Європи і Америки	6
---	---

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Кам'янець А., Гладун І. Відтворення іронічних імплікатур в українському перекладі телесеріалу "Suits"	13
Коваленко Л. Когнітивний аналіз англо-українських перекладів лексичних каламбурів Льюїса Керролла	18
Некряч Т., Довганчина Р. Перекладацькі виклики відтворення тропів у політичній риторичі	22
Підгрушна О. Гумор в оповіданнях Марка Твена: своєрідність та відтворення	26
Понікарьова А. Фон і фігура в чотирикомпонентних складнопідрядних реченнях із вкрапленням сурядності (на матеріалі публічних промов Б. Обама і Д. Кемерона)	30
Ребенко М. Плюралізм інтерпретаційних рішень у площині художнього перекладу	33
Статівка А. Проблема іншомовного відтворення графонів на позначення діалектної вимови	37
Фролова І., Бугай К. Чинники перекладу реалій у художніх творах детективного жанру	40
Черноватий Л., Липко І. Вплив стратегій перекладацького скоропису на якість усного послідовного перекладу	45

РОМАНСЬКЕ І ГЕРМАНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Гладка В. Функціонально-семантичний підхід до вивчення фразеологізмів у сучасній західноєвропейській традиції	50
Чистяк Д. Космологічна концептосистема в пізній поезії Ж. Роденбаха	54

РЕЦЕНЗІЇ

Зорівчак Р. Де рідне з чужим так тісно перемережилося	58
Бурбело В. Новаторська студія концептосистеми міфопоетичної космології	61

СОДЕРЖАНИЕ

Чередниченко А. Языковая политика в сфере образования стран Европы и Америки.....	6
---	---

ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ

Камьянец А., Гладун И. Воспроизведение иронических импликатур в украинском переводе телесериала "Suits".....	13
Коваленко Л. Когнитивный анализ англо-украинских лексических каламбуров Льюиса Кэрролла	18
Некряч Т., Довганчина Р. Переводческие проблемы воссоздания тропов в политической риторике	22
Подгрушная Е. Юмор в рассказах Марка Твена: своеобразие и воспроизведение	26
Поникарева А. Фон и фигура в четырехкомпонентных сложноподчиненных предложениях с вкраплением сочинения (на материале публичных речей Б. Обамы и Д. Кемерона).....	30
Ребенко М. Плюрализм интерпретационных решений в художественном переводе.....	33
Стативка А. Проблема иноязычного воспроизведения графонов, обозначающих диалектное произношение	37
Фролова И., Бугай Е. Факторы влияния на перевод реалий в художественных произведениях детективного жанра	40
Черноватый Л., Липко И. Влияние стратегий переводческой скорописи на качество устного последовательного перевода	45

РОМАНСКОЕ И ГЕРМАНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Гладкая В. Функционально-семантический подход к изучению фразеологизмов в современной западноевропейской традиции	50
Чистяк Д. Космологическая концептосистема в поздней поэзии Ж. Роденбаха	54

РЕЦЕНЗИИ

Зоривчак Р. Где родное с чужим так тесно переплелось	58
Бурбело В. Новаторское исследование концептосистемы мифопоэтической космологии	61

CONTENTS

Cherednychenko O. Language Policy in Education Area of European and North American Countries	6
--	---

TRANSLATION STUDIES

Kamyanets A. Hladun I. The Reproduction of Ironic Implications in the Ukrainian Translation of the TV Series "Suits"	13
Kovalenko L. Cognitive Analysis of English-ukrainian Translations of Lewis Carroll's Lexical Puns	18
Nekryach T., Dovganchyna R. Translation Challenges of Reproducing Tropes in Political Rhetoric	22
Pidhrushna O. Humor in Mark Twain's Short Stories: Reproducing Specific Features	26
Ponikaryova A. Ground and Figure in Four-component Hypotaxis Syntactic Structures Parataxis Inclusion (based on B. Obama's and D. Cameron's Political Speeches).....	30
Rebenko M. Plurality of Interpretations in Literary Translation.....	33
Stativka A. On Reproducing Phonotactic Deviations Imitating Dialectal Pronunciation	37
Frolova I., Buhai K. The Factors of the Translation of Realia in the Detective Genre	40
Chernovaty L., Lypko I. The Impact of Note-taking Strategies Upon the Efficiency of Consecutive Interpreting	45

ROMANCE AND GERMAN LINGUISTICS

Gladka V. The Functional-semantic Approach to the Study of Phraseologisms in Present-day Western European Tradition.....	50
Chystiak D. The Cosmologic Conceptual System in the Late Poetry of Georges Rodenbach.....	54

REVIEW

Zorivchak R. Where the Native and the Alien are Intermingling Closely?.....	58
Burbelo V. The Perspective Study of the Conceptual System of the Mythopoetic Cosmology	61

МОВНА ПОЛІТИКА В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ КРАЇН ЄВРОПИ І АМЕРИКИ

Присвячено питанням мовної політики країн Європи і Америки в освітній галузі, яка демонструє регулярне співвідношення трьох констант: державної мови (мов), регіональних або міноритарних мов та мов міжнародного спілкування. Зроблено огляд актів національного законодавства і міжнародного права, що слугують юридичною базою мовно-го регулювання. Наголошено на першорядному значенні навчання державної мови як засобу національної інтеграції і збереження єдності освітнього простору при одночасному викладанні мов етнічних меншин і міжнародних мов. Окремлено світову тенденцію переходу від переважно одномовної до дво- і багатомовної освіти. Подано рекомендації щодо удосконалення мовного законодавства України.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, мовне законодавство, освіта, мовні константи, державна мова, регіональні/міноритарні мови, міжнародні мови.

Мовна ситуація в сучасному світі динамічно змінюється під впливом головно позамазовних (екстралінгвальних) чинників. Серед них – масова міграція населення, національні рухи, утворення нових держав і офіціалізація їхніх мов, поширення глобальних мов тощо. Дія цих чинників мала і має наслідком зміни у мовних ситуаціях конкретних країн. На сьогодні спостерігаємо перетворення раніше переважно ендоглосних (одномовних) ситуацій в де-факто екзоглосні (дво- і багатомовні), хоча де-юре вони залишаються ендоглосіями. Такий стан характеризує, зокрема, мовні ситуації в Німеччині, де проживають великі турецькомовна і курдськомовна громади, у США, де постійно зростає чисельність іспаномовного населення, і у Франції, яка має кількामільйонну арабомовну спільноту. Однак мови цих спільнот не мають спеціального юридичного статусу у названих країнах, які посилюють вимоги щодо володіння державною (офіційною) мовою шляхом запровадження нових нормативних актів, передусім у питанні здобуття громадянства.

Регулювання мовних процесів у всіх країнах відбувається через мовну політику, яку визначають як систему заходів, спрямованих на забезпечення державних інтересів у сфері мови. Ключовими у цьому визначенні є слова "державні інтереси". У науковій літературі можна зустріти і таке визначення державної мовної політики: система заходів, спрямованих на створення бажаної мовної ситуації [1, р. 87]. Воно не суперечить першому визначенню, адже бажана мовна ситуація не може не відповідати державним інтересам. Щоправда, державні інтереси не завжди збігаються з інтересами окремих регіонів або спільнот, що в принципі треба враховувати при виробленні національно-державної мовної політики. Незбіг виявляється у тому, що будь яка держава завжди прагне забезпечити інтеграційні процеси на всій своїй території, в той час як регіони і етнічні меншини ставлять на перший план питання збереження своєї мовнокультурної специфіки.

Отже, головне завдання демократичної мовної політики полягає у віднайденні балансу загальнодержавних і місцевих інтересів, що вимагає розробки її національної моделі. Вочевидь, зробити це непросто, бо баланс інтересів у мовній політиці практично ніколи не будується на принципі рівності різних її компонентів. Пріоритет поширення і підтримки державної мови означає і означатиме звуження сфери функціонування регіональних або міноритарних мов. Слід одразу зазначити, що, попри спільність постійних компонентів (констант) у мовній політиці більшості держав світу, не можна говорити про існування якоїсь єдиної її моделі. Кожна держава своєрідно вирішує своє мовне питання. Утім, аналіз і зіставлення досвіду різних країн у розв'язанні мовного питання може бути корисним для України, яка робить початкові кроки у випрацюванні і втіленні власної мовної політики.

До вищезгаданих констант мовної політики належать: державна мова /державні мови, регіональні або міноритарні мови, міжнародні мови. Регулювання відносин між цими постійними компонентами здійснюється передусім у сферах освіти і управління, які традиційно вважаються двома стовпами державної мовної політики, адже саме на них спираються зусилля з підтримання ідентичності державних націй. Принагідно згадаємо історичний досвід усіх колоніальних імперій, який свідчить про те, що їхня мовна політика була спрямована перш за все на колонізацію сфер освіти і управління, де насаджувалася колоніальна мова.

Основним засобом інтеграції мовних спільнот в межах єдиної держави і відповідно – збереження національної ідентичності виступає державна мова (або мови, якщо йдеться про державний статус двох і більше мов). Цей інструмент може по-різному називатися в різних країнах (пор. *укр.* державна/офіційна мова, *англ.* State/official language, *фр.* langue de la République "мова Республіки" / langue officielle / langue d'Etat), що принципово не впливає на його функції. Державний (офіційний) статус конкретної мови (або мов) зазвичай закріплюється в Конституції і окремому законі, хоча є приклади відсутності законодавства про державну мову (Велика Британія, США). Поза тим функції єдиної державної мови у цих випадках традиційно належать найпоширенішій мові, яка виконує їх за умовчанням, маючи де-факто офіційний статус, котрий не піддається сумніву. Саме таку ситуацію зі статусом англійської мови спостерігаємо у Великій Британії і США, де вона є панівною у сферах управління і освіти. У Великій Британії на регіональному рівні існують такі міноритарні мови корінних народів, як шотландська (скот), гаельська і ірландська, які можуть бути предметами вивчення у закладах середньої і вищої освіти, проте загальною мовою викладання більшості навчальних дисциплін є англійська. Аналогічна ситуація має місце в освітній сфері США, де жодна з мов численних етнічних меншин не є першою або головною мовою навчання в тому чи тому навчальному закладі. Цю місію виконує англійська мова. Виняток становить територія Пуерто Ріко, яка належить США і де проголошено дві офіційні мови – англійську й іспанську через переважання іспаномовного населення. На цій території практикують двомовну освіту за методом так званого занурення (language immersion system), коли учні, для яких першою (рідною) мовою є іспанська, з раннього віку, тобто з початкової школи проходять також підготовку з англійської мови, аби у підсумку добре опанувати дві офіційні мови.

Методику занурення у двомовну стихію як шлях до вивчення двох державних мов – англійської і французької – обрала Канада, де абсолютна більшість початкових і середніх шкіл є двомовними, хоча у франкомовній провінції Квебек пріоритет надається французькій мові,

а в англомовних провінціях – відповідно англійській. Державний статус обох мов було закріплено в Законі про офіційні мови, вперше ухваленому 1969 р., нова редакція якого вступила в силу 28 липня 1988 р. Окрім англійської і французької, в країні функціонують ще 18 мов меншин, включно з іспанською, китайською, в'єтнамською, німецькою, польською і українською, а також мовами аборигенів Канади. Вони є предметами вивчення в державних освітніх закладах і недільних школах, однак не використовуються як мови викладання загальних предметів [2].

Мовна політика Франції відзначається високим ступенем централізації і надає безумовний пріоритет поширенню "мови Республіки", яку розглядають як основний чинник національної ідентичності [3]. Французька держава фінансує лише ті заклади освіти, де мовою навчання є державна мова, допускаючи при цьому існування міжнародних і приватних освітніх установ з іншою мовою викладання. Закон про вживання французької мови від 4.08.1994 р., відомий як "закон Тубона", конкретизує закріпленій у другій статті Конституції статус державної мови і постулює її використання в усіх сферах суспільного життя, передовсім в освіті і управлінні. Стаття 11 цього закону визначає, що "мовою навчання, екзаменів, конкурсів, а також дисертацій та інших дослідницьких праць у державних і приватних навчальних закладах є французька мова, за винятком випадків викладання регіональних та іноземних мов і культур, а також випадків запрошення асоційованих іноземних викладачів". Ця вимога не поширюється на іноземні школи та заклади, спеціально відкриті для учнів іноземних держав, а також на заклади, які надають міжнародну освіту. Другий пункт цієї ж статті доповнює Закон про освіту від 10.07.1989 р. положенням про те, що "головними завданнями навчання є володіння французькою мовою та знання двох іноземних мов".

У 1999 р. Франція підписала, але за рішенням Конституційного суду не ратифікувала Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, хоча такі мови продовжують своє існування на території країни, що визнає і французьке законодавство. Стосовно них найчастіше вживають термінопоняття "мови національної спадщини" / "мови Франції" (*langues du patrimoine national / langues de France*). До них відносять мови меншин – баскійську, бретонську, каталанську, корсиканську, окситанську (провансальську), німецькі діалекти Альзасу і Мозеля та ін. За законами Франції носії цих мов або діалектів мають право на їх вивчення, що забезпечується їхнім викладанням у відповідних регіонах на рівні початкової і середньої освіти, але в жодному разі не передбачено використання мов меншин як домінуючих мов навчання в державних освітніх закладах будь-якого типу. Тож Франція частково виконує зобов'язання з викладання регіональних / міноритарних мов та підготовки кадрів для такого викладання згідно з Хартією, пояснюючи її нератифікацію тим, що виконання всіх вимог цього документу поставило б під загрозу єдність французької нації і цілісність держави. Принаймні цей аргумент був основним у рішенні Конституційного суду (у Франції він носить назву Конституційної Ради). З опублікованого 2013 р. Звіту Міністерства культури і комунікації Франції, відповідального за проведення мовної політики, випливає, що загальна чисельність тих, хто вивчає регіональні мови в початковій і середній школі, не перевищує 300 тис. чоловік. Крім того, у Звіті згадуються так звані нетериторіальні мови (арабська та її діалекти, берберська у чотирьох її різновидах, вірменська, ромська, єврейсько-іспанська тощо), що є мовами імігрантів, викладання яких у державних закладах осві-

ти не здійснюється. Існує можливість вивчення згаданих мов у приватних школах недільного типу [4].

Проблема співвідношення державної мови і мов етнічних меншин є спільною для сусідньої з Францією Іспанії, тим паче, що дві етнічні мови, а саме баскійська і каталанська, присутні в обох країнах через транскордонну розподіленість двох етносів. На відміну від Франції, Королівство Іспанія є підписантом Хартії регіональних або міноритарних мов і надає широку автономію регіонам, населеним іншими етносами, яка включає офіційну двомовність на регіональному рівні, зокрема в освіті і управлінні, що не завжди повністю задовольняє інтереси автономії. Прикметним у цьому сенсі є досвід Каталонії, де рух за незалежність від Іспанії останнім часом набрав ширшого розмаху і призвів до формального проголошення її самостійного статусу, який не було визнано центральним урядом.

Стаття 31 Конституції Іспанії 1978 р. проголошує іспанську кастильську мову офіційною мовою держави. Проте згідно з ухваленими актами автономних спільнот (*comunidades autonomas*), каталанська мова є офіційною в Каталонії (Акт від 1/1998), баскійська – в країні Басків (Акт від 10/1982), галісійська – в Галісії (Акт від 3/1988), що підтверджено рішеннями Конституційного суду. У цих регіонах місцева мова та державна іспанська кастильська співіснують у системі двомовної освіти, виконуючи функції мов навчання у всіх державних навчальних закладах, при цьому перевага надається регіональній мові. Зокрема, уряд Каталонії неодноразово вживав заходи для захисту каталанської мови у сферах освіти і управління, не погоджуючись з мовною політикою центральної влади. Ухвалений останньою у 2013 р. Закон про підвищення якості освіти, що істотно розширює права державної іспанської мови, викликав сильну опозицію каталонського уряду і суспільства, яким вдалося відстояти центральне місце каталанської мови і літератури у шкільних програмах. Утім, каталонці не виступають проти системи двомовної освіти і підтримують практику мовного занурення, запроваджену в каталонських школах з метою належного оволодіння обома мовами – державною і регіональною. Предметом занепокоєння регіональної влади Каталонії є те, що інтеграція новоприбулих імігрантів, чисельність яких за останні роки значно зросла, відбувається лише на державній іспанській мові [5]. На прикладі Каталонії можна побачити тонку грань між захистом регіональних мов і культурного різноманіття та втручанням у сферу загальнодержавних інтересів.

Мовна політика в країнах Центральної і Східної Європи мало чим відрізняється від мовної політики країн Заходу, оскільки так само спрямована на першочергову підтримку національних державних мов з метою забезпечення їхнього функціонування в усіх сферах суспільного життя, насамперед в освіті. Наприклад, у Польщі діє Закон про польську мову від 9.05.2000 р., який втілює концепт захисту державної мови як основного чинника польської ідентичності. Паралельно діє Закон від 6.01.2005 р. "Про національні та етнічні меншини і регіональні мови", який фактично конкретизує зобов'язання Польщі щодо виконання Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. У документі розмежовуються поняття національної і етнічної меншини, чого не робить більшість країн світу. Згідно з поданим тлумаченням, національною слід вважати меншину, яка мешкає на території Польщі понад 100 років, має свою власну державу та ідентифікує себе з її народом, відповідно етнічною вважається меншина, яка не має держави за межами Польщі. До першої групи належать 9 меншин, включно з українською, до другої – 4 (до прикладу, ромська).

Стаття 8 (п. 4) польського Закону про меншини і регіональні мови говорить, що особи, які належать до меншин, мають право вивчати мову меншини або навчатися цією мовою. Однак згідно з п. 10 статті 18 Закону, польська держава сприяє повній громадянській інтеграції осіб, що належать до меншин. У главі 3 "Освіта та культура" (ст. 17) зазначено, що реалізація права осіб, які предствляють меншість, на навчання мовою меншини, вивчення її історії та культури відбувається відповідно до принципів і процедур, передбачених Законом про освіту від 7.09.1991 р. [6]

Подібні до польських закони Російської Федерації "Про державну мову РФ" від 1.06. 2005 р. і "Про мови народів РФ" від 25.10.91. Вони чітко проводять ідею про домінування російської мови як державної на всій території країни в усіх сферах спілкування, зокрема в офіційній і освітній сферах, але при цьому визнають право меншин на використання їхніх мов, щоправда не деталізуючи механізми реалізації цього права у шкільництві. Росія, як відомо, не приєдналася до Європейської хартії регіональних і міноритарних мов і не визначила в законодавчому порядку повний перелік цих мов, так само як і перелік етнічних меншин, що проживають на її території.

Досвід балтійських держав (Естонії, Латвії і Литви) свідчить про цілеспрямоване вирівнювання мовної ситуації, яка склалася внаслідок політики русифікації за часів СРСР. Було ухвалено низку законів на підтримку державної мови і мовні вимоги до набуття громадянства цих країн, що стає можливим лише за умови володіння державною мовою на певному рівні. Це сприяло істотному розширенню мережі навчальних закладів з державною мовою навчання (відповідно – естонською, латиською і литовською). У Латвії їхня кількість зросла з 60 до 73 відсотків за період з 1995 до 2007 р. Згідно з європейськими критеріями мовної компетентності, латвійський закон "Про мови" 1999 р. запровадив шість рівнів володіння державною мовою. Естонія у 1993 р. поряд із законом про володіння естонською мовою для набуття громадянства увела в дію закон про культурну автономію етнічних/національних меншин, які за статтею 50 Конституції країни мають право на утворення самоврядних організацій в інтересах збереження їхньої національної культури.

Закон Литовської Республіки "Про державну мову" від 31.01.1995 у ст. 11 гарантує громадянам право на здобуття усіх видів освіти державною мовою на всій території країни. Що стосується литовського закону про національні меншини, то він припинив свою дію у 2010 р., а новий закон поки що не ухвалено. Країни Балтії не підписали Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, позаяк уряди Литви, Латвії та Естонії вирішили, що положення Хартії суперечать конституціям цих країн. При цьому окремі її положення виконуються, і в освітній галузі трьох балтійських країн існує певна кількість державних шкіл, де навчання ведеться мовами меншин, зокрема польською і російською. Поза тим простежується чітка тенденція до перетворення більшості шкіл з міноритарною мовою навчання на білінгвальні заклади освіти, де частину предметів викладають державною мовою. Така тенденція особливо помітна в Естонії, де 83 відсотки російських шкіл вже були білінгвальними у 2005 р., і цей показник за останнє десятиріччя лише зростав. У білінгвальних школах використовують програми повного або часткового занурення учнів у дві мовні стихії для того, щоб дати їм змогу належним чином опанувати норми і навички спілкування як першою (рідною мовою етнічної меншини), так і другою (державною) мовою. Одночасно у балтійських країнах приділяють велику увагу вивченню міжнарод-

них (світових) мов, передусім англійської, які розглядають як засоби включення своїх громад у глобальні інформаційні і комунікаційні процеси [7].

Мовний стан в освітній галузі Білорусі різко контрастує із ситуацією її балтійських сусідів [8]. Хоча, відповідно до білоруської конституції і мовного закону 1998 р., у країні функціонують дві державні мови – білоруська (рідна мова більшості населення) і російська, першість в усіх сферах суспільного життя належить останній, яка поступово відтискує національну мову на маргінес. Білоруський закон про освіту від 2011 р. у ст. 19 проголошує обов'язок держави забезпечувати право на навчання обома державними мовами, але повсюдно в початковій, середній і вищій освіті перевага надається російській мові. Це призвело до суттєвого скорочення кількості тих, хто навчається білоруською у школах і вишах: у 2015 році таких було відповідно 16,4 і 0,2 відсотки. Водночас з 83 до 53% впала чисельність громадян, які вважають своєю рідною мовою білоруську. Отже, можемо констатувати, що мовна політика держави веде до поступової втрати національної мови, а відтак і національної ідентичності, що не є єдиним подібним випадком на європейському континенті. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в двомовній Ірландії, де функції ірландської мови, попри її офіційний статус, постійно скорочуються, зокрема в освітній галузі, під тиском англійської, яка фактично стала головною офіційною мовою країни.

Законодавство Угорщини і Румунії поряд з офіційними мовами цих держав надає підтримку мовам етнічних меншин. Так, Угорщина, відповідно до Конституції і закону 1993 р. "Про права національних і етнічних меншин", визнає право 13 офіційно зареєстрованих меншин, які живуть на її території, на розвиток власної культури, широке застосування рідних мов і освіти рідною мовою. Згаданий закон поділяє мовні права представників меншин на індивідуальні і колективні. До перших належить, зокрема, право вживати власні імена їхніми мовами, до других – право на інформацію у ЗМІ, освіту рідною мовою, збереження культурних цінностей, традицій і свят, а також право на використання власної мови в державній адміністрації і суді через посередництво перекладача. Угорський закон "Про державну освіту" передбачає використання, окрім державної мови, мов національних/етнічних меншин у дошкільному і шкільному навчанні та позакласній роботі. Згідно з поправкою 1996 р. до цього закону, місцевому самоврядуванню дозволено впливати на зміст і рамки освіти меншин. Однак дослідники мовної політики Угорщини констатують, що з 13 уживаних мов меншин мовами навчання у початковій школі є лише 6, а саме: німецька, яка представлена найбільше, румунська, словацька, сербська, хорватська і словенська. За одними оцінками, в Угорщині проживає до 5000 українців і понад 1000 русинів, за іншими – 2000 українців і 6000 русинів [9]. Ці показники виглядають дуже спірними, оскільки перша і друга групи є фактично частинами одного етносу. Хай там як, якщо пристати на угорську позицію, то ані української, ані "русинської" мови в початковій освіті Угорщини дослідники не знаходять. При цьому серед меншин відзначають доволі високий рівень мовної асиміляції: вживання міноритарних мов у суспільному житті майже не існує, воно обмежено сферою сімейного спілкування. Як приклад мовної асиміляції наводять одну з найчисельніших меншин – ромів, 80% яких говорять угорською і лише 20% – ромською. Угорщина заохочує двомовну освіту на базі угорської і однієї з поширених європейських мов. У двомовних школах найбільше представлені англійська і німецька [10].

Угорська держава активно підтримує угорські меншини за кордоном, і це може бути прикладом для сусідніх країн, чії меншини проживають в Угорщині, в тому числі і для України. Така підтримка часто виливається у критику законодавчих актів, які зачіпають інтереси меншин. У 2009 році Угорщина різко скритикувала поправку до словацького закону "Про державну мову" 1993 р., який захищає двомовність у містах, де меншина становить не менше 10% населення, і передбачає санкції у формі штрафів за невживання словацької мови в офіційній сфері. У породжений цією критикою міждержавний конфлікт втрутився Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин Кнут Воллбек, який заявив, що закон Словаччини сам по собі не порушує норм міжнародного права, але закликав до обережного застосування статті про санкції.

Позиція Угорщини, яка часто оцінює становище своїх меншин за кордоном як незадовільне, також піддається критиці. Румунська дослідниця Женовева Врабіс зауважує, що угорці, які становлять більшість у двох департаментах румунської Трансильванії, вважають, що вони поставлені перед неможливістю повністю здійснити своє прагнення до незалежності, тоді як румунська меншість у цих регіонах вважає себе ущемленою в правах через те, що не може реалізувати своє право на вживання власної мови у власній країні [11, р. 715].

Мовна політика Румунії спирається на ст. 13 Конституції, яка проголошує румунську офіційною мовою країни, і на статті 16, 32, за якими держава визнає і гарантує особам, що належать до національних меншин, право зберігати, розвивати і виражати свою етнічну, мовнокультурну і релігійну ідентичність разом з правом вивчати рідну мову і навчатися нею. Ці положення втілено в законі про освіту 1995 р., який передбачає організацію навчання мовами меншин у початкових і середніх школах або окремих класах залежно від місцевих потреб. Серед міноритарних мов навчання у Румунії, яка приєдналася до Європейської мовної хартії, переважає угорська як мова найбільшої меншини (14,7%), друге місце посідає німецька (6,6%), далі йдуть сербська і словацька мови [12]. Хоча українці за переписом 2011 р. є четвертою меншиною в країні і становлять 0,3% населення Румунії, тобто приблизно 51 тис. людей, що перевищує чисельність сербського населення (0,1%), практично немає відомостей про використання української як мови навчання в румунських школах, окрім згадки у Вікіпедії про єдиний український лицей у м. Сігету-Мармаціей (повіт Марамуреш), який було відновлено 1997 р. після заборони комуністичною владою у 1960 р. Відсутні відомості і про використання ромської мови в початковій та середній освіті, хоча ромська (циганська) громада становить третю за чисельністю етнічну меншину в Румунії (2,5%).

Натомість румунська держава широко пропагує вивчення світових мов. Якщо донедавна Румунію вважали франкомовною державою через надання переваг вивченню французької мови (вона є близькою до румунської як споріднена романська мова), то тепер значно зріс попит на вивчення англійської мови, яка стала першою іноземною мовою в середній і вищій освіті, що відповідає загальноосвітнім тенденціям. Проте учні шкіл мають можливість обирати другу іноземну мову починаючи з п'ятого класу, тоді як вивчення першої іноземної мови починається у третьому класі. Попри певну втрату позицій в середній і вищій школі, французька мова все ж залишається доволі поширеною в Румунії, що робить країну лідером франкомовності на теренах Східної Європи. Завдяки підтримці Франції, яка енергійно опікується питаннями поширення своєї мови, в Ру-

мунії створено 26 франко-румунських лицейів, де викладання навчальних предметів ведеться обома мовами. Загалом у країні налічується 40 двомовних шкіл на базі румунської і однієї з європейських мов. У цьому контексті важко зрозуміти, чому Румунія і Угорщина виступають проти запровадження двомовності або багатомовності у навчальний процес шкіл з румунською та угорською мовами викладання на території України, які надають середню освіту представникам цих двох меншин.

Як окремі випадки, що не зовсім вписуються в загальноєвропейський мовний ландшафт, слід розглядати мовні ситуації у таких державах федеративного або конфедеративного типу, як Бельгія і Швейцарія, які мають кілька офіційних мов. Мовна політика у сфері освіти тут традиційно здійснюється за принципом територіальності, оскільки країни фактично поділені на різні частини, де проживають різні етноси. Так, у Бельгії питання культури і освіти делеговано регіональним урядам двох основних спільнот – фламандської і валлонської [13]. Відтак у Фландрії основною мовою навчання є нідерландська мова, точніше – її фламандський варіант, а у Валлонії – французька в її бельгійсько-валлонському варіанті. Обидві мови є офіційними мовами Бельгії. Однак вибір другої мови навчання не завжди збігається з її державним статусом, позаяк цей вибір роблять самі учні. Це може бути, наприклад, англійська як мова широкої міжнародної комунікації. Тож складається враження, що державний статус мови не відіграє в Бельгії тієї ролі, яку він виконує в більшості європейських країн, хоча це враження може бути помилковим, адже жоден громадянин країни, який претендує на державну посаду, не може не володіти обома офіційними мовами. Офіційно двомовним є столичний Брюссельський регіон, який виглядає анклавом на території Фландрії, і навчання в ньому здійснюється нідерландською і французькою мовами. Крім того, на кордоні з Німеччиною, у регіоні, де мешкає німецькомовна меншина, мовою навчання є також німецька. Маючи чотири автономні регіони і декларуючи мовну свободу з часу прийняття Конституції 1831 р., Бельгія не приєдналася до Хартії регіональних або міноритарних мов.

Швейцарія є країною, що підписала і ратифікувала вищезгадану Хартію. Швейцарська держава гарантує своїм громадянам право навчатися чотирма національними мовами (німецькою, французькою, італійською і ретороманською), три перші з яких мають офіційний статус. Однак право на навчання однією з чотирьох мов реалізується за територіальним принципом, тобто мова навчання залежить від мовного статусу кантону. Відповідно в німецькомовних кантонах – це німецька, у франкомовних – французька, в італомовних – італійська. Багатомовність швейцарців радше помітна в офіційній сфері, ніж в освіті, хоча учні шкіл мають право обирати для вивчення другу/третю мову, аби здобути навички багатомовного спілкування як усередині країни, так і за її межами. У зв'язку з тим, що Швейцарія зіштовхнулася з проблемою мігрантів з країн Європи і Азії, які не володіють її офіційними мовами і через те не можуть атапуватися до правил співжиття у новій для них країні, все частіше лунають пропозиції про надання статусу "частково офіційної" англійській мові, яку знає більшість мігрантів. Утім, поки що ці пропозиції не обговорюються на державному рівні.

Пропозиції щодо надання англійській мові офіційного статусу час від часу лунають і в інших країнах, зокрема в Україні і Японії. Очевидно, вони можуть бути актуальними для країн, де значний відсоток місцевого населення володіє англійською і користується нею у певних сферах комунікації. Серед інших це стосується країн Північної

Європи (Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція), де до 90 % населення вільно володіє англійською, вживаючи її передусім у сферах міжнародного спілкування, інформації, наукових обмінів тощо, а державна влада всіляко сприяє її поширенню. Однак експрес-опитування, проведені автором цих рядків серед наукової інтелігенції згаданих країн, свідчать про те, що існують серйозні побоювання втрати національної ідентичності в разі надання офіційного статусу англійській мові, яка вже чинить відчутний тиск на національні мови, і він може лише посилитися за нових обставин. Тому в найближчій перспективі це питання не розглядатиметься.

Поза тим позиції першої світової (глобальної) мови зміцнюються в університетській освіті європейських країн, хоча вони є дещо різними залежно від регіону. Мовна політика класичних університетів спрямована на врегулювання таких питань навчальної і наукової діяльності, як мова викладання, мова наукових досліджень, мова наукових публікацій, мова позанавчальних культурних заходів тощо. Вона спирається на національне мовне законодавство, статuti університетів та спільні регуляторні документи, зокрема Загальноєвропейську систему оцінювання мовної компетенції (Common European Framework of Reference for Languages).

Основною мовою викладання у таких класичних вишах, як Паризький університет (Сорбонна), Мадридський університет (Комплутенсе), Амстердамський, Берлінський та Флорентійський університети, є офіційна (державна) мова країни, до якої вони належать, відповідно – французька, іспанська, нідерландська, німецька та італійська. При цьому 15–20% у навчальних курсів, особливо в магістратурі, можуть читатися іноземними мовами. Такі курси призначені передусім для тих, хто обрав своїм фахом іноземні мови і міжнародні відносини, вони часто забезпечуються запрошеними іноземними викладачами.

На офіційних сайтах зарубіжних університетів подано критерії мовної компетенції, за якими до навчання допускаються іноземні студенти. Згідно з ними, вступники на освітні програми бакалавра мають володіти офіційною мовою країни перебування на рівні не нижче B1 (у Франції – B2). На магістерські програми зараховують вступників з рівнем володіння офіційною мовою C1, що має бути підтверджено сертифікатом про складання стандартних іспитів/тестів у сертифікованих установах. Університети надають можливість мовної підготовки тим, хто не має відповідних сертифікатів, з метою отримання їх на місці.

Другою мовою викладання навчальних курсів в неангломовних університетах зазвичай є англійська, її використовують як штатні, так і запрошені з закордонних вишів викладачі. Вимога вільного володіння англійською мовою особливо властива для університетів країн, офіційна мова яких не входить до "клубу світових мов" (напр., країни Північної Європи). Тут англійську широко використовують як у навчальній, так і науковій роботі. Нею публікують наукові статті і монографії. Вона вживається під час захисту дисертацій і є практично єдиною робочою мовою міжнародних наукових конференцій, що проходять у цих країнах. Подібна ситуація є характерною для країн Південної Європи (Франція, Іспанія, Італія), де англійська мова є однією з робочих мов міжнародних конференцій і вживається поряд з національними мовами у наукових публікаціях. Однак мовою дисертацій зазвичай є національна державна мова. Мовне законодавство Франції, зокрема, забороняє виключне використання англійської мови на університетських наукових заходах, які проходять на території

країни. До речі, в англомовних закладах освіти США другою мовою викладання є іспанська, яку вивчають приблизно 70% учнів і яка істотно випереджає інші мови, приміром французьку (13%) і німецьку (3%).

Щодо культурних заходів, які проводять західноєвропейські університети, то вони в усіх випадках демонструють явне домінування національних державних мов над першою глобальною мовою (англійською), що цілком відповідає завданням мовної політики конкретних держав у плані захисту їхніх мов і культур.

Досвід мовного регулювання у провідних класичних університетах країн Західної Європи свідчить, з одного боку, про прагнення адаптуватися до нових викликів глобалізованого світу, аби не залишитися на узбіччі цивілізаційного процесу, а з іншого, про намагання зберегти власну національну ідентичність.

Заохочуючи вивчення глобальних мов, передусім англійської, та їхнє впровадження у навчальну і дослідницьку роботу, класичні університети всіляко підтримують функціонування власних національних мов в освітній, науковій і культурній сферах, сприяють удосконаленню відповідних терміносистем, що є основою розвитку фахових підмов. Подібна практика заслуговує на увагу і може бути використана класичними університетами молодих незалежних держав, зокрема й України. Важливо зазначити, що сучасний класичний університет є і вочевидь залишиться осередком мовного плюралізму, де вивчають не одну, хай навіть найбільш поширену мову, а різні мови світу, без чого неможливо уявити такий потрібний нині діалог культур як один із чинників сталого розвитку.

Політичні й економічні чинники спричиняють зміни у лінгвістичному атласі світу, який покликаний реєструвати новий офіційний статус одних мов внаслідок появи нових держав (до прикладу, боснійська, хорватська і сербська мови) або втрату такого статусу, якщо йдеться про усунення штучного розмежування мови та її варіанту (нещодавно в Молдові державною мовою визнано румунську замість молдавської). Ці ж зовнішні чинники тягнуть за собою переосмислення ролі і місця окремих мов у так званому світовому клубі.

Скажімо, китайська мова, яка донедавна не входила до цього клубу, сьогодні є його повноправним членом. Вона посилює свої позиції в середній і вищій освіті країн Заходу, що зумовлено зростанням економічного і політичного впливу Китаю. У той же час російська мова втрачає свої міжнародні позиції, зокрема в освітній сфері, що безперечно пов'язано з деградацією ролі російської держави на світовій арені.

Аналіз мовної політики в освітній галузі різних країн світу дозволяє дійти висновку, що вона ґрунтується на врахуванні трьох констант, а саме національної державної мови (або державних мов), регіональних або міноритарних мов і міжнародних мов. Законодавство абсолютної більшості країн захищає позиції національних державних мов в усіх сферах суспільної діяльності, включаючи освіту. При цьому застосовуються різні моделі захисту мовних прав етнічних меншин: монолінгвальна модель освіти на основі державної мови, за якої мови меншин вивчаються як предмети; монолінгвальна модель навчання в початковій і середній освіті на основі регіональної/міноритарної мови; білінгвальна модель навчання з паралельним використанням державної і міноритарної мови. Остання модель превалує в навчальних практиках більшості країн завдяки застосуванню поширеної методики раннього занурення у двомовну стихію. Є підстави вважати, що ця модель найлі-

пше відповідає інтересам і потребам етнічних меншин з погляду їхньої інтеграції у ті національно-державні спільноти, складовими яких вони є або мають стати.

Не всі країни однаково реагують на міжнародні документи, покликані забезпечувати мовні права меншин. Далеко не всі меншини користуються однаковими правами в межах відповідних держав. Різним є ставлення до Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, яка поставила проблему захисту мовних прав меншин і накреслила шляхи її розв'язання. У цьому сенсі класичним став приклад так званого Південного Тіроля, невеликої території на півночі Італії, населеної німецькомовною меншиною. Надання їй права на користування власною мовою у сферах місцевого самоврядування і освіти дозволило нормалізувати міжетнічні стосунки та пригасити сепаратистські настрої.

Існує думка, що положення Хартії підривають основи національно-державного об'єднання. Однак слід визнати, що в жодному положенні цього документу не йдеться про пріоритет міноритарних мов перед державною (офіційною) мовою, яка повинна відігравати провідну роль у суспільному житті будь-якої держави. Хартія у своїй 8-й статті, присвяченій освіті, прямо вказує на те, що надання права на освіту регіональною або міноритарною мовою здійснюється без шкоди для навчання офіційної мови (мов) держави. Водночас держава має право обирати один з двох варіантів мовного режиму початкової і середньої освіти: 1) передбачити можливість надання освіти певного рівня відповідними регіональними/міноритарними мовами або 2) передбачити можливість надання суттєвої частини освіти відповідними регіональними/міноритарними мовами. При цьому Хартія не дає визначення "суттєвої частини освіти" відповідною мовою, бо це є прерогатива держави. Абсолютна більшість європейських держав, які приєдналися до Хартії або виконують її положення за умовчанням, обрали другий варіант і визначають частину освіти на базі міноритарної мови відповідно до свого законодавства (напр., в Естонії частка міноритарної мови в освіті не може перевищувати 40%).

Мовне законодавство країн Європи і Америки у більшості випадків включає закони про вживання державної (офіційної) мови (мов) і про мови меншин, які не суперечать один одному, регулюючи мовні відносини на державному і регіональному рівнях з метою гармонізації загальних і специфічних інтересів у мовній сфері. Хоча концепт мовної лояльності [14] зазвичай не вживається в законодавчих актах, у демократичних країнах саме він пронизує регуляторні документи мовної політики. Лояльне ставлення держав до мов і мовних прав етнічних меншин обов'язково передбачає зворотній процес – лояльне ставлення меншин до офіційної мови держави, в якій вони живуть, достатнє володіння і користування нею у найважливіших сферах суспільного життя, зокрема у сферах освіти і державного управління. У зв'язку з тим, що внаслідок глобалізації збільшуються міграційні потоки і утворюються нові етнічні групи або спільноти на територіях суверенних держав, останні змушені вживати заходів для посилення мовних вимог щодо надання громадянства новим мігрантам. Екзамен (тест) на володіння державною мовою став обов'язковим компонентом багатьох національних законів про громадянство, що значно підвищило роль мовної

підготовки в процесі інтеграції представників етнічних меншин у тих чи тих державних утвореннях.

Який зарубіжний досвід може бути корисним для України, яка намагається врегулювати міжмовні відносини, в тому числі в освіті, що не завжди знаходить розуміння у її міжнародних партнерів? Ситуація, яка склалася довкола статті 7 ("мовної статті") Закону про освіту, є свідченням того. Очевидно, давно назріло питання перегляду мовного законодавства. Існує нагальна потреба в ухваленні закону про державну мову, який би регламентував уживання української мови, згідно з Конституцією, в усіх сферах суспільного життя, включно з освітою і управлінням, та передбачав санкції за його невиконання з урахуванням юридичних норм і практик, прийнятих у цивілізованому світі. Одночасно варто було б ухвалити звон про мови меншин та їх застосування на регіональному або місцевому рівні поряд з державною мовою, що також відповідало би європейській практиці. Потребує удосконалення закон про громадянство, який повинен передбачати екзамен або тест на володіння державною мовою на рівні, достатньому для здобуття українського громадянства. Низка інших законів (про освіту, державну службу, ЗМІ, рекламу та інші види діяльності) мусить узгоджуватися з мовним законодавством. Функції контролю за виконанням мовного законодавства мають бути покладені на спеціальні утворені органи. Як показує досвід більшості європейських країн, лише чіткий курс на утвердження власної державності і політична воля до збереження своєї національної ідентичності, як сукупності соціальних, етнічних, мовних, культурних і релігійних ідентичностей, можуть забезпечити успішне розв'язання мовного питання відповідно до національних інтересів держави.

Список використаних джерел:

1. Siguán M. Multilingual Spain / M. Siguán. – Amsterdam, 1993. – P. 87.
2. Burnaby B. Language Policy and Education in Canada / B. Burnaby. University of Newfoundland, 2005. Vol. 1. – P. 1–20. URL : <https://yorkspace.library.yorku.ca/>
3. Чередниченко О.І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції / О.І. Чередниченко // Мовознавство, 2013. – № 5. – С. 28–36.
4. www.culturecommunication.gouv.fr/Thématiques/Langue-française-et-langues-de-France/Politiques-de-la-langue/.
5. Penny, Jessica N. Language policy and Planning in Spain: a Case Study of Accessibility of Education, Employment and Social Services in Catalonia / Jessica N. Penny // Marietta (Ohio), 2013. – P. 5–16.
6. Законодавство про мови Польської Республіки. URL : <http://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/polska-respublika/>
7. Rannut M. Language Policy in Estonia // Noves SL. Revista de Sociolinguística. Spring-summer 2004. P.3-17 URL: www.gencat.cat/lengua/noves.
8. Мови меншин: з якими проблемами стикаються в Литві, Латвії та Білорусі? URL : language-policy.info/2015/12.
9. Kenesei I. Minority Languages in Hungary / I. Kenesei. URL : www.efnil.org/documents/conference-publication/dublin2009/09.
10. Paulik A. Language Policy in Hungary. Noves SL. Revista de sociolinguística / A. Paulik, J. Solymosi // Spring-summer 2004. – P. 4–13. URL : www.gencat.cat/lengua/noves.
11. Vrabie G. La révision de la Constitution en Roumanie concernant les langues des minorités nationales et ethniques / G. Vrabie // Revue internationale de droit compare, 2005/3. – P. 715.
12. Sala M. Les politiques linguistiques en Roumanie / M. Sala // Language policies in Europe. Contributions to the Conference EFNIL, URL : (www.efnil.org). – Riga, 2007. – P. 115–118.
13. Politique linguistique de l'État belge. URL : www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/belgiqueetat_pol-Ing.htm.
14. Fishman, Joshua A. Language Loyalty, Language Planning and Language Revitalization / Joshua A. Fishman. – Clevedon, 2006. – 259 p.

Надійшла до редколегії 08.10.18

А. Чередниченко, д-р филол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ СТРАН ЕВРОПЫ И АМЕРИКИ

Статья посвящена вопросам языковой политики стран Европы и Америки в сфере образования, которая демонстрирует регулярное соотношение трех констант: государственного языка (языков), региональных или миноритарных языков, языков международного общения. Осуществлен обзор актов национального законодательства и международного права, которые являются юридической базой языкового регулирования. Сделан акцент на первоочередном значении обучения государственному языку как средству национальной интеграции и сохранения единства образовательного пространства при одновременном преподавании языков этнических меньшинств и международных языков. Очерчена мировая тенденция перехода от преимущественно одноязычного к дву- и многоязычному образованию. Поданы рекомендации относительно усовершенствования языкового законодательства Украины.

Ключевые слова: языковая ситуация, языковая политика, языковое законодательство, образование, языковые константы, государственный язык, региональные/миноритарные языки, международные языки.

O. Cherednychenko, Dr. Sci., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LANGUAGE POLICY IN EDUCATION AREA OF EUROPEAN AND NORTH AMERICAN COUNTRIES

This contribution asks about the language policy of European and North American countries in educational sphere which demonstrates a regular correlation of three constants: official language, regional or minority languages and international languages. Highlighted are the Acts of national legislation and international law, designed to be a basis of language regulations. Emphasized is a paramount importance of the official language (languages) acquisition as a medium of national integration and cohesion of educational area alongside with teaching ethnic minority languages and languages of international communication. Revealed is the world trend of transition from mostly unilingual to bi- or multilingual education. Some recommendations are given to improve Ukrainian legislation on languages.

Key words: language situation, language policy, language legislation, education, language constants, official language, regional or minority language, international languages.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2.

А. Кам'янець, канд. філол. наук, доц.,
І. Гладун, асп.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

ВІДТВОРЕННЯ ІРОНІЧНИХ ІМПЛІКАТУР
В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТЕЛЕСЕРІАЛУ "SUITS"

Розглянуто поняття імплікатури та механізм утворення іронії крізь призму теорії інференційної комунікації, яку запропонував П. Грайс, і теорії релевантності Д. Спербера та Д. Вілсон. Досліджено способи відтворення імпліцитних значень, зокрема іронії, в українському перекладі 6-го сезону американського телесеріалу "Suits". Виявлено, що приховані значення в мовленні персонажів додають йому емоційності, характеризують стосунки персонажів та їхнє ставлення одне до одного, тому є важливим елементом тексту, який можна відтворити в перекладі за допомогою ряду ефективних перекладацьких прийомів.

Ключові слова: імплікатура, іронія, теорія релевантності, інференційна комунікація, переклад.

У сучасному мовознавстві і, відповідно, в перекладознавстві дедалі частіше постають питання прагматики мовлення, тобто за визначенням основоположника філософії прагматизму Ч. Пірса та його послідовника в лінгвістичному напрямі Дж. Остіна, питання стосунку мовлення чи сказаного до самих мовців як учасників комунікативних актів [9; с. 786]. Лінгвістів та перекладознавців, що працюють у цій галузі, цікавить, як мовцям вдається порозумітися, особливо в тих випадках, коли їхнє мовлення образне, фігуральне, непряме, звідки беруться і як розпізнаються всі приховані значення, вкладені в те чи інше висловлювання, тобто імплікатури.

Мета нашого дослідження – визначити механізми створення іронічних імплікатур у висловлюваннях мовців в оригіналі, з'ясувати, чи іронія завжди присутня у відповідних висловлюваннях у перекладі, і порівняти механізми породження іронії в оригіналі та в перекладі.

Термін *імплікатура* вперше вжив П. Грайс на позначення того, що ми під цим розуміємо (прихований зміст, значення), на противагу тому, що буквально сказав мовець. П. Грайс пояснює, що хоч ми часто говоримо одне, розуміючи щось інше, нам переважно вдається порозумітися завдяки так званому *кооперативному принципу*. Суть цього принципу виражається в чотирьох правилах – *максимах кількості* (говорити не більше і не менше, ніж необхідно), *якості* (говорити те, що мовець вважає правдивим і правдивість чого може довести), *релевантності* (говорити те, що стосується теми розмови) та *способу* (висловлюватись чітко, зрозуміло, лаконічно, доступно і по черзі) [7; с. 24–31]. Згодом Дж. Ліч, а також Р. Лакофф, П. Браун і С. Левінсон доповнили кооперативний принцип, сформулювавши та обґрунтувавши *принцип ввічливості*, якого мовці також дотримуються в повсякденному спілкуванні й який допомагає краще зрозуміти механізми породження змісту [5; с. 129–130].

Проте П. Грайс зазначає, що мовці часто порушують деякі максими, щоб виразити щось непрямо. Оскільки людська комунікація виконує в кожній окремій ситуації певну функцію, а отже здійснюється заради досягнення певних інтенцій (намірів), П. Грайс доходить висновку, що порушення максим відбувається також з певною метою, заради досягнення якогось ефекту. За Грайсом, суть імплікації полягає в тому, що керуючись кооперативним принципом, мовці *інферують* (infer), тобто *вводять* додаткові чи приховані значення з висловлювань. При чому, ці інференції не є логічними висновками (entailments), а завжди впливають із контексту (коли йдеться про конверсаційну імплікатуру) [7; с. 42–50].

Д. Спербер і Д. Вілсон вважають, що теорія комунікації П. Грайса недосконала й не здатна дати відповідей на багато запитань, і тому висувають власну – простішу й універсальнішу – теорію інференційної комунікації – *теорію релевантності*. Її головна ідея полягає в тому, що *інформація, якою обмінюються комуніканти, сама собою створює очікування релевантності* (communicated information creates an expectation of relevance). Іншими словами, коли мовець щось говорить, то і він, і його адресат розуміють, що це сказано не просто так, а стосовно чогось, тобто ця інформація за замовчуванням *релевантна*. Відштовхуючись від цього постулату, адресат розуміє зміст висловлювання, докладаючи певних *когнітивних зусиль* (cognitive effort); мовець же формулює висловлювання так, щоб досягти певного *контекстуального ефекту* (contextual effect). Д. Спербер і Д. Вілсон стверджують, що висловлювання можна вважати *оптимально релевантним* (reaching its optimal relevance) тоді, коли мовцю вдається досягти *максимального контекстуального ефекту* за умови, що реципієнт доклав *мінімум когнітивних зусиль*, щоб його зрозуміти. Згідно з теорією релевантності, це єдине правило, яким керуються комуніканти і якого достатньо, щоб пояснити механізм породження та сприйняття прихованих значень [10; с. 118–122].

Один із найпоширеніших способів сказати щось непрямо – це зіронізувати. П. Грайс доволі просто пояснює механізм утворення іронії: мовець навмисно порушує максиму якості – тобто те, що говориться, і те, що мається на увазі, за сенсом протилежні одне одному. Адресат розпізнає в цьому навмисному порушенні іронію завдяки певним міркуванням, опираючись на кооперативний принцип; він здогадується, що мовець намагається імпліцитно висловити думку, яка насправді задовольняє максиму якості [7; с. 53–54].

Д. Спербер і Д. Вілсон пішли далі в поясненні механізму утворення іронії в межах теорії релевантності. Передусім, керуючись принципом релевантності, адресат здогадується про наявність прихованих значень у висловлюванні, якщо контекстуального ефекту не було досягнуто через мінімальні когнітивні зусилля. Тобто адресат розпізнає намір мовця виразити більше, ніж було сказано словами [10; с. 108–116]. Наступним кроком Д. Спербер і Д. Вілсон поставили запитання: як саме адресат розуміє, що те чи інше висловлювання іронічне і що його прямий зміст не збігається з прихованим. У своїй теорії іронії вони розрізняють *використання слів та згадку про слова* (use-mention distinction), де іронія – це своєрідна "згадка" про слова, які були сказа-

ні раніше (echoic mention). Під такими словами може матись на увазі репліка співрозмовника, озвучена щойно, думка, висловлена день чи тиждень тому, якась культурна чи соціальна норма, поширена в суспільстві десятки чи сотні років. Головні умови виникнення та розпізнання іронії – однаковий контекст та фонові знання в мовця й адресата, тон незгоди, несхвалення, обурення, насмішки, кепкування у висловлюванні мовця, а також чітке скерування такого висловлювання на так звану "жертву", тобто об'єкт іронії [11; с. 303–311].

У цій розвідці ми досліджуватимемо іронічні імплікатури, спираючись на теорію релевантності Д. Спербера і Д. Вілсона.

Серед українських перекладознавців відтворення імплікатур у перекладі досліджують Л. Безугла [2] та І. Баклан [1]. Перша опирається на теорію імплікатур П. Ґрайса і визначає два можливі варіанти в перекладі висловлювань, що містять приховані значення: збереження імплікатури та втрату імплікатури, де відповідний результат досягається через конкретні перекладацькі прийоми: дослівний переклад, граматичну модифікацію, повну заміну висловлювання оригіналу, експлікацію імплікатури або її невідтворення. [2; с. 16]. І. Баклан подібно описує відтворення імпліцитності в перекладі, застосовуючи трирівневу модель, яка містить стратегію, спосіб і прийом перекладу, залежно від прагматичної настанови вихідного тексту. [1; с. 8]. А. Кам'янець, аналізуючи способи перекладу іронічних висловлювань, зазначає, що перекладач передусім мусить зважати на механізм створення іронії в оригіналі [3; с. 15–17].

Матеріалом для нашого дослідження слугують оригінальний текст та український переклад 6-го сезону серіалу "Suits" в озвученні студії "Філіжанка кави". Це американський комедійно-драматичний серіал, події якого розгортаються в Нью-Йорку навколо престижної мангеттенської юридичної компанії "Пірсон&Гардман". Головні герої сюжету – зірковий адвокат та неперевершений корпоративний юрист Гарві Спектер і надзвичайно здібний та розумний юнак Майкл Росс, який має феноменальну пам'ять і досконало розуміється на юриспруденції, але через шахрайство був відрахований з коледжу без подальшого права здобути повну юридичну освіту. За збігом обставин Майкл потрапляє на співбесіду до Гарві, коли той намагається знайти собі помічника, і його кмітливість та дивовижні здібності настільки вражають Спектера, котрий уже було втратив надію підшукати собі путнього асистента, що він готовий найняти хлопця на роботу, хоча за законом Майкл Росс не має права працювати юристом, оскільки не має відповідної вищої освіти. У 6-му сезоні хлопець опиняється у в'язниці, оскільки його незаконний вчинок нарешті викрито, від чого серйозно страждає репутація і самого Гарві Спектера, і цілої фірми. Проте за час спільної роботи самозакохані Гарві та відчайдушний Майкл стали справжніми друзями, і тепер легенда мангеттенської адвокатури робить усе можливе, щоб витягти свого підопічного зі складної ситуації [12; 13].

З лінгвістичної та перекладознавчої точки зору цей серіал цікавий для дослідження з кількох причин. З одного боку, його основна тематика – юриспруденція – тож у мовленні персонажів є чимало особливих галузевих лексик, йому властиві стилістичні особливості й обмеження офіційно-ділового дискурсу. З іншого боку, головна функція серіалу – розвага для глядачів, задоволення їхніх естетичних смаків і т.д., тому його текст – водночас і зразок художнього твору, якому властиві сюжетні повороти та використання різноманітних стилі-

стичних засобів. Висловлювання героїв серіалу часто містять імпліцитні значення – алюзії, натяки, іронію. Функція таких висловлювань тут часто полягає у створенні гумористичного ефекту, а також емоційного напруження, інтриги чи в проголошенні певних морально-етичних цінностей. Такі ефекти – один із ключових елементів, що зумовлюють художню цінність цього серіалу та привертають увагу аудиторії, тому від якості відтворення цих функцій у перекладі залежить сприйняття стрічки глядачами цільової культури.

У цьому дослідженні ми розглянемо й проаналізуємо переклад декількох фрагментів тексту, що містять імпліцитні значення, зокрема іронію.

Яскравий приклад іронії та її відтворення в перекладі можна спостерігати в такому діалозі:

(1)

What do you want, Harvey?

Five minutes of your time and that's all.

Five minutes to catch up, or five minutes to ask a favor?

Five minutes to help me protect Mike Ross. [13]

Чого приперся, Гарві?

Я прошу лише п'ять хвилин.

П'ять хвилин на перепросини чи на нову послугу?

П'ять хвилин, щоб захистити Майка Росса. [12]

Один із головних героїв серіалу Гарві Спектер намагається врятувати свого протеже Майкла Росса, який частково з його вини, а частково з власної потрапив до в'язниці. Гарві хоче допомогти Майклу з допомогою своїх знайомих, що мають якийсь вплив на рівні федеральних в'язниць. Серед таких знайомих – прокурор Шон Кейхелл, який своїм кар'єрним ростом завдячує саме Гарві та Майклу, попри не надто теплі стосунки з ними. Тож тепер Шон – боржник Гарві та Майкла, хоч йому це не дуже подобається, адже він знає, що Майкл працював юристом незаконно і будь-який зв'язок із ним тепер може зашкодити кар'єрі Кейхелла і статусу в професійній діяльності. Наведений вище діалог відбувається, коли Гарві приходить до Шона просити допомоги.

Як можна побачити вже з першої репліки, Шон не радий бачити Гарві, оскільки його запитання "What do you want, Harvey?" за своїм тоном – грубе й недобррозичливе. Мовець тут навмисно порушує принцип ввічливості, сформульований Дж. Лічем, зокрема максимум симпатії (добррозичливості) [8; с. 35]. Загальноприйнятою нормою в суспільстві при зустрічі зі знайомою людиною й показником того, що учасники діалогу ідентифікують одне одного як потенційних співрозмовників і готові розпочати діалог, є слова привітання, які виконують фатичну функцію в мовленні. В конкретному випадку Шон Кейхелл бачить Гарві, оцінює ситуацію і, здогадуючись, що той прийшов його про щоось просити, вирішує обійтись без прелюдій і відразу перейти до "атаки" опонента. Звертання "What do you want?" не можна назвати ввічливим чи доброзичливим – радше це грубе звернення [6], що порушує максимум симпатії. Отож, звідси робимо висновок, що цей учасник діалогу налаштований вороже й неприязно. У наступній його репліці "Five minutes to catch up, or five minutes to ask a favor?" уже чітко читається іронія. По-перше, Шон повторює слова Гарві "five minutes", які в діалозі повторюються анафорично в трьох репліках, чим інформативно виділяються як фокус уваги, і це також зумовлює іронічне звучання відповіді Шона: "На що саме я витрачати свій дорогий час – цілих п'ять хвилин?" По-друге, у

репліці Шона бачимо синтаксичний прийом опозиції: *to catch up – to ask a favour* (визнати свою помилку – просити про послугу), що підсилює іронію. Шон Кейхелл насправді здогадується, що Гарві Спектер прийшов до нього про щось просити, і ставить йому очевидно риторичне запитання, на яке сам знає правильну відповідь і яким водночас натякає на те, що в минулому з ним повелися негарно і тепер перед тим, як просити про послугу, не завадило б вибачитись.

У перекладі першої репліки "Чого приперся, Гарві?" повністю відтворено негативне, недобррозуміле ставлення Кейхела за допомогою слова "припертись", що належить до фамільярної розмовної лексики і виражає несхвалення [4], водночас вказуючи на неформальність розмови, панібратські стосунки співрозмовників та неприязнь мовця до свого опонента. Отже тональність оригіналу відтворено на лексичному рівні. Що стосується наступної репліки Шона Кейхела, то синтаксичну форму оригіналу можна вважати відтвореною адекватно, так само як і зміст висловлювання. Слово "перепросити" належить до розмовної лексики [4], як і вислів оригіналу "to catch up", а також близьке до нього за змістом. Єдина відмінність цього перекладу від тексту-джерела – вираз "нова послуга", що підштовхує до логічного висновку (entailment у термінології П. Грайса [7; с. 24–25]): якщо є уточнення "нова", отже до цього була якась інша, "попередня". У конкретному контексті в цій фразі значно виразніше відчувуються нотки роздратування, наче прохання Гарві – найвищий і абсолютно безтактовний вияв нахабності. Завдяки цьому слова Кейхелла стають підкреслено іронічними. Натяк "ти ще не вибачився/не подякував за попередній раз" експлікується власне через вживання слова "нова".

Наступні дві репліки діалогу ще цікавіші щодо механізму утворення іронії:

(2)

Five minutes to help me protect Mike Ross.

Protect him how? 'Cause last time I checked, he was in the bosom of the federal penitentiary system. [13]

П'ять хвилин, щоб захистити Майка Росса.

Захистити від чого? Наскільки я знаю, федеральні в'язниці добре захищені. [12]

Гарві Спектер просить захистити Майкла Росса від одного з в'язнів (Френка Галло), який відбуває свій термін у тій самій в'язниці, що й Росс, і погрожує вбити Майка, щоб звести старі рахунки з Гарві, завдяки якому Галло й опинився у в'язниці. Проте Шон Кейхелл ще не знає, наскільки серйозна загроза нависла над Майком Россом. Вираз *in the bosom of the federal penitentiary system* набуває іронічного звучання завдяки використанню слова "bosom". Словник дає таке визначення цього слова: "the breast, conceived of as the center of feelings or emotions; something likened to the human breast: *the bosom of the earth*; a state of enclosing intimacy; warm closeness" [6] Українською мовою це слово в конкретному випадку можна перекласти як "лоно", адже лоно теж асоціюється з материнською турботою, теплом, опікою, затишком [4]. Водночас "*federal penitentiary system*", тобто в'язниця – це місце, в якому люди відбувають покарання за вчинені злочини [4; 6], і зазвичай воно викликає абсолютно протилежні асоціації. В конкретному прикладі іронія створюється зокрема тим, що Кейхелл приписує позитивні риси негативному явищу у відповідь на слова Гарві, що Майклу у в'язниці потрібна допомога. Називаючи лоном явно небажане

для перебування місце, Шон Кейхелл кепкує з прохання Гарві про допомогу і виражає сумнів у тому, що Майклу Россу може щось загрожувати і що є потреба його захищати. Крім того, цей сумнів також звучить у фразі "*Protect him how?*", де ми бачимо синтаксичну конструкцію інверсії, в якій наголос падає на лексему 'how', а лексема 'protect' повторюється з попередньої репліки. Має місце непрямий мовленнєвий акт, у якому мовець має на меті не запитати опонента про те, як йому допомогти, а висловити сумнів у потребі допомагати чи навіть заявити, що це неможливо.

В українському перекладі ("*Захистити від чого? Наскільки я знаю, федеральні в'язниці добре захищені*") на синтаксичному рівні висловлювання відтворено адекватно. Збережено інверсію, слово "захистити" повторюється і, відповідно, тональність та фокус уваги залишаються такими самими. Проте на лексичному рівні є зміни: слово "how", яке позначає спосіб дії [6], тут замінено висловом "від чого", який вказує на джерело чи причину [4], й тим самим дещо пряміше висловлює думку "його нема від чого захищати" – тож уже не імплікує сумнів мовця, а робить його логічним висновком. Так відбувається експлікація змісту висловлювання.

Що стосується висловлювання "*Наскільки я знаю, федеральні в'язниці добре захищені*", то ми вважаємо, що іронія в ньому теж присутня, як і в оригіналі, але має інше підґрунтя. Тимчасом як в оригіналі вона базується на поєднанні понять, протилежних за оцінювальними (evaluative) характеристиками (good-bad, positive-negative), в перекладі основою стає своєрідна гра слів. Слово "захистити" може вживатися в двох близьких, проте різних значеннях: (1) *обороняти, охороняти кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і т. ін. дій* та (2) *пильно стежити за недоторканністю чого-небудь* [4]. У конкретному контексті перше значення актуалізується стосовно Майкла Росса, друге ж – стосовно непорушності стін в'язниці (зовнішня неприступність, суворота дисципліна, присутність охоронців, неможливість втекти). Тож фразою "*федеральні в'язниці добре захищені*" Кейхелл стверджує, що в'язниці добре охороняються від впливу зовнішнього світу, і вдає, що не розуміє, що в'язням може загрожувати якась внутрішня небезпека. Саме поняття цієї внутрішньої небезпеки, звичайно, офіційно не належить до тюремних "норм", проте на практиці існує, що нам підказують наші базові знання про світ. Це відомо й мовцю. Тож він навмисно порушує максимум кількості, зокрема її постулат "говори настільки інформативно, наскільки треба", а також максимум релевантності ("говори те, що стосується справи") і вдає, що не знає, чому в'язниця може бути небезпечним місцем. Отже, виникає невідповідність між двома репліками, де другу можна трактувати як кепкування з прохання Гарві про допомогу та як намагання уникнути розмови. Як бачимо, перекладач обирає інший механізм відтворення прихованих значень, однак йому вдається відтворити функцію висловлювання оригіналу.

Ще один приклад іронії:

(3)

With all due respect, this isn't an offer, it's a typo.

And with all due respect, this isn't a lawsuit, it's a shakedown. [13]

З усією повагою, це не угода, це маячня.

З усією повагою, це не позов, а шаптаж. [12]

Відбувається діалог між юристами компанії, яка переживає кризу, та адвокатом, що представляє інтереси клієнтів цієї компанії, котрі стали жертвами цієї ситуації і тепер вимагають компенсацію. Адвокат переглядає договір, запропонований компанією, і вказана сума компенсації їй не влаштовує, тож вона відповідає: "With all due respect, this isn't an offer, it's a typo. "Туро" – це одрук, помилка в тексті, зроблена ненароком, через неухважність [6]. Очевидно, що юристи не могли зробити машинну помилку в написанні головного пункту договору, й адвокат це теж розуміє. Вона називає таку суму одруком, маючи на увазі, що таку пропозицію не можна сприймати всерйоз. Отже, адвокат імпліцитно відмовляється укласти угоду на таких умовах. Окрім цього, використано прийом контрасту: "this isn't an offer, it's a typo", що підсилює несхвалення та негативне ставлення мовця. Іронічного звучання додає фраза "With all due respect", яка, згідно зі словником, використовується для ввічливого вираження незгоди у формальній ситуації [6]. Вираз, який повинен, за звичних умов, виражати повагу та ввічливість до співрозмовника, у конкретному контексті набуває майже протилежного змісту, оскільки за ним слідує жорстка критика й відверте обурення. Ще іронічніше звучить відповідь юриста Луїса Літта, який захищає інтереси своєї компанії: "And with all due respect, this isn't a lawsuit, it's a shakedown". Використано синтаксичний стилістичний прийом паралелізму – використання ідентичної синтаксичної конструкції. Завдяки повтору, слова "with all due respect" тепер виражають абсолютну неповагу та насмішку над удаваною ввічливістю адвоката. Обурення підсилюється лексемою "shakedown", яке, на відміну від "typo", експліцитно виражає негативне ставлення мовця до вимог співрозмовника: згідно зі словником "shakedown" означає "вимагання грошей від когось шляхом залякування чи обману" й використовується у неформальному мовленні [6].

У перекладі прийом контрасту й паралелізм повністю відтворено на синтаксичному рівні, що зберігає імпліцитні значення оригіналу – іронію та насміхання над словами співрозмовника. Проте на лексичному рівні не все так однозначно. Наприклад, варто звернути увагу на переклад висловлювання "this isn't an offer, it's a typo" – "це не угода, це маячня". По-перше, лексема "offer" перекладається як "пропозиція", під нею мається на увазі сума, яку пропонує компанія як компенсацію, один із пунктів угоди, яку намагаються укласти герої. Відтворення її лексемою "угода" – доволі різке узагальнення, з якого стає незрозуміло, що саме не задовольняє позивача та викликає в нього негативні емоції. По-друге, лексема "typo" відтворена як "маячня", що теж узагальнює зміст висловлювання, додає йому зневажливого відтінку [4], чим експлікує зміст, який був імпліцитним в оригіналі, тобто виражався не прямо, а через натяк. Такий ефект втрачено в українському перекладі. Вартує уваги також лексема "shakedown", яку перекладено як "шантаж". Лексична одиниця оригіналу маркована – вона належить до неформального реєстру [6], в той час як ситуація, в якій відбувається діалог – формальна (переговори щодо угоди). Використання неформальної лексики може свідчити про близькість стосунків між мовцями або про наявність певного емоційного заряду в ситуації, оскільки неформальна лексика зазвичай емоційно забарвлена. Емоційність мовця, що вживає неформальну лексику, виражається ще яскравіше у формальній ситуації, де загалом не прийнято відкрито виявляти емоції. Українське слово "шантаж" належить до нейтральної лексики [4] та не несе такого

яскравого емоційного забарвлення як одиниця оригіналу, хоч і відтворює її значення.

Отже, іронічність висловлювання частково збережено в перекладі завдяки відтворенню синтаксичних конструкцій оригіналу, водночас імпліцитність першої репліки й емоційність другої втрачено. Зважаючи на те, що йдеться про переклад кінофільму, варто взяти до уваги, що багато інформації глядач отримує не лише з тексту, а й з відеоряду, чим можуть компенсуватися певні втрати в перекладі.

Цікаво розглянути спосіб відтворення імплікатури в перекладі на прикладі продовження цього діалогу:

(4)

This is a chance for you to wipe the slate clean with the clients you defrauded.

And \$10 million is a hell of a Goddamn wipe.

It's ten cents on the dollar.[13]

Ви хочете дешево відновити стосунки з клієнтами, яких обдурили.

Десять мільйонів – це дешево, як на вас?

Це десята частина. [12]

Дослівніше ці три репліки можна перекласти так:

Це шанс для вас почати з чистого аркуша стосунки з клієнтами, яких ви дурили.

І десять мільйонів – це до біса офігенна плата за це!

Це десять центів з долара.

Отож, те, що Луїс Літт називає шантажем (тобто суму компенсації, яку вимагає постраждала сторона), адвокат дослівно називає шансом для компанії почати роботу з клієнтами з чистого аркуша, забувши про попередні помилки й незгоди. У тексті оригіналу вжито ідіому "to wipe the slate clean", що надає мовленню образності, а також певної неформальності й емоційності. Тепер відповідь Луїса звучить ще емоційніше, ніж попередня: він використовує вираз "a hell of a Goddamn wipe", де "a hell of (something)" – це грубий вислів, що вживається у розмовному мовленні для підкреслення високого ступеня вияву характеристики [6], а "Goddamn" – це прикметник, що також належить до розмовного реєстру і виражає зневагу, роздратування та злість [6]. Луїс повторює лексеми "wipe", що є частиною ідіоми "wipe the slate clean" з висловлювання співрозмовника. Особливий ефект тут виникає завдяки тому, що в першій репліці слово *wipe* вжито образно, як складову семантично неподільної одиниці мовлення – фразеологізму, а в наступній – як окрему лексему, яка до того ж перейшла в іншу частину мови (дієслово – іменник), проте, наче за інерцією, далі сприймається як складова ідіоматичного вислову в тому самому образному значенні. У другому випадку на неї нашаровуються додаткові контекстуальні значення, а саме: обурення й протест, які з'являються в результаті використання емоційно забарвленої лексики, що виражає негативне ставлення мовця. Під висловом "\$10 million is a hell of a Goddamn wipe" розуміємо, що й запропонована компанією сума компенсації більш ніж достатня (a hell of – тут означає "багато") для шансу виправити минулі помилки (Goddamn wipe).

У перекладі діалог значно трансформується. Це виявляється принаймні у використанні слова "дешево", якого немає в оригіналі. Можна стверджувати, що цей переклад у певному сенсі антонімічний, оскільки в оригіналі висловлюється думка "ми хочемо більше, ніж ви пропонуєте", а в перекладі звучить "ви даєте мен-

ше, ніж ми хочемо". У цьому прикладі виявляється тип імплікатури, яку Л. Горн називає скалярною імплікатурою [див. 9; с. 367–371], де кожний із виразів імплікує один одного, оскільки вони перебувають на протилежних кінцях так званої лінгвістичної шкали – системи лексичних одиниць, що належать до однакових граматичних чи семантичних категорій але відрізняються між собою за рівнем інформативності чи лексичної сили. Тож можна сказати, що сенс оригіналу імплікує сенс перекладу і навпаки.

Що стосується відтворення емоцій мовців та їхнього ставлення одне до одного, ми вважаємо, що текст перекладу звучить значно нейтральніше через відсутність ідіоматики у мовленні героїв та емоційно забарвленої розмовної лексики на відтворення виразів "a hell of" та "Goddamn". Відповідно, в перекладі роздратування та обурення мовця не настільки виражені вербальними засобами, як в оригіналі. Натомість, одне з висловлювань стає синтаксично маркованим: використовується синтаксичний стилістичний засіб, а саме Луїс ставить риторичне запитання "це дешево, як на вас?", що імплікує зміст "для нас це дороге". Таким чином відбувається часткова компенсація емотивності конкретного висловлювання. Також роздратування й обурення героя виражаються невербальними засобами: інтонацією, мімікою та жестами, які глядач може спостерігати через аудіозвукові ефекти. Вище ми пропонуємо альтернативний – точніший – варіант перекладу цього діалогу, де збережено ідіоматичний вислів, ужитий в оригіналі, а також лексику відповідного регістру. Цей варіант адекватніше відтворює тональність та емоційність мовлення героїв сюжету.

Перекладачеві не завжди вдається відтворити імплікатури та іронію мовців. Про це, зокрема, свідчить наступний приклад:

(5)

You know, usually it takes prisoners a couple of weeks to get their first violation. You've been here less than 24 hours. That might just be a record. [13]

Зазвичай перші два тижні в'язні не порушують нічого. Ти ж тут менш як добу. Може бути лише попередження. [12]

Це уривок з розмови тюремного психолога та в'язня Майкла Росса (головного героя), який отримав покарання за грубе порушення правил поведінки у в'язниці. Психолог тут констатує певну внутрішню статистику, за якою в'язні не наважуються порушувати правила поведінки раніше, ніж через декілька тижнів з моменту ув'язнення. Головний герой їх порушив наступного ж дня, що психолог називає рекордом ("record"). Значення слова "record" словник англійської мови Collins подає як "the best result that has ever been achieved in a particular sport or activity, for example the fastest time, the farthest distance, or the greatest number of victories" або "You use record to say that something is higher, lower, better, or worse than has ever been achieved before" [6]. Словник української мови подає таке визначення слова "рекорд": "Найвище досягнення, здобуте в чому-небудь" та в переносному значенні "Найвищий ступінь вияву чогонебудь" [4]. У розглянутому контексті слово "record" вжито як характеристику своєрідного досягнення героя: він перший, хто за такий короткий термін зумів порушити правила. Згідно із суспільно прийнятими нормами, порушення правил є небажаним та оцінюється негативно, викликає обурення й незадоволення оточення та

тих, хто ці правила встановив. Тому той факт, що герой має певне досягнення, що мало б розумітися як щось позитивне, іде врозрід із якістю цього досягнення – воно не схвалюється, дії головного героя насправді хочеться назвати антирекордом чи антидосягненням, яке додає йому не слави, а проблем. Отже, насправді психолог критикує та засуджує дії героя. У такій суперечності прямого висловлювання мовця та справжнього імпліцитного змісту його слів ми вбачаємо іронію. Мовець так дає оцінку вчинку Майка Росса, посилаючись на певні суспільні норми, натякаючи йому, що той зумів виділитися із багатьох інших, але в негативному сенсі.

У перекладі іронічність та оцінювальну функцію висловлювання повністю втрачено через його недостовірність. Перекладач зрозумів слово "record" в його іншому значенні – як "запис" – і відтворив висловлювання хибно: "That might just be a record" як "Може бути лише попередження". Ми можемо бути впевнені у хибності такого перекладу з декількох причин. По-перше, згідно з логікою, важкість покарання перебуває залежно від важкості порушення, а не від того, коли це порушення відбулося. По-друге, такий коментар тюремного психолога виглядає недоречним, зважаючи на ситуацію та контекст висловлювання: головному героєві призначили відбути конкретне покарання, яке він вважає несправедливим, тому й прийшов до психолога, а той, своєю чергою, намагається довести йому протилежне. Тож український переклад конкретної репліки мовця більш схожий на просту констатацію факту, при чому недоречну, яка заплутує глядача своєю алогічністю, не несе жодного смислового навантаження і тим паче не виконує функції, закладеної в оригіналі.

Отже, за допомогою цього аналізу ми спробували показати, чому приховані значення – особливо іронія – відіграють важливу роль у тексті і чому їх важливо відтворювати в перекладі. Розглянувши декілька прикладів перекладу висловлювань з імпліцитними значеннями – як цілком вдалих, так і не зовсім, – можемо впевнено стверджувати, що якість їх відтворення суттєво впливає на емотивність мовлення героїв, відображення їхнього ставлення одне до одного, відображення характерних рис персонажів через особливості їхньої мовленнєвої поведінки.

У більшості з розглянутих випадків перекладачеві вдалося адекватно відтворити приховані значення висловлювань. У першому прикладі – це насмішка і відвертий вияв недоброзичливості одного героя до іншого, що і в тексті-джерелі, і в цільовому тексті виражаються через іронію. Другий приклад – це також зразок вдалого відтворення іронії, хоч в українському тексті іронія з'являється на дещо іншому підґрунті. У третьому випадку іронія виникає на синтаксичному рівні і досить легко відтворюється в перекладі, проте втрачено імпліцитність на лексичному рівні, що, своєю чергою, впливає на інтенсивність іронії. У четвертому прикладі перекладачеві вдається зберегти імпліцитний зміст через прийом компенсації та антонімічного перекладу, проте на лексичному рівні втрачено емоційність мовця. У п'ятому прикладі іронію повністю втрачено в перекладі – цей приклад наведено, щоб продемонструвати, яких втрат зазнає цільовий текст, коли перекладач не зумів розпізнати та передати імпліцитних змістів висловлювання.

Розглянуте дослідження було зосереджене передусім на іронічних імплікатах, однак приховані значення висловлювань не зводяться суто до іронії – прагматичні імплікатури бувають найрізноманітніші. Отже, метою

подальших досліджень може бути виявлення інших типів імплікатур та способів їх відтворення в англо-українських аудіовізуальних перекладах.

Список використаних джерел:

1. Баклан І.М. Відтворення імпліцитності у перекладі текстів німецькомовного офіційно-ділового дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / І.М. Баклан. – Херсон, 2016. – 20 с.
2. Безуглая Л.Р. Імплікатури поетичного тексту в аспекте переклада / Л.Р. Безуглая // Когніція, комунікація, дискурс, 2017. – № 14. – С. 8–18.
3. Кам'янець А.Б. Відтворення інтертекстуальної іронії в англо-українському художньому перекладі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / А.Б. Кам'янець. – Київ, 2009. – 21 с.
4. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). – [Електронний ресурс]. – [Цит. 26.09.2017]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
5. Станко Д. Реалізація принципів кооперації та ввічливості у сучасному англійському політичному дискурсі / Д. Станко // *Studia methodologica*, 2014 – № 36. – с. 127–132.
6. Collins English Dictionary. – [Electronic resource]. – [Cited 25.09.2017]. – Mode of access: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.

А. Кам'янець, канд. філол. наук, доц., І. Гладун, асп.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИРОНИЧЕСКИХ ИМПЛИКАТУР В УКРАИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ ТЕЛЕСЕРИАЛА "SUITS"

Рассмотрены понятие имплицатуры и механизм образования иронии сквозь призму теории инферентивной коммуникации, предложенной П. Грайсом, и теории релевантности Д. Спербера и Д. Уилсона. Исследованы способы воспроизведения имплицитных смыслов, в частности иронии, в украинском переводе 6-го сезона американского телесериала "Suits". Обнаружено, что скрытые смыслы в речи персонажей придают ей эмоциональность, характеризуют их отношения друг с другом, поэтому являются важным элементом текста, который можно воспроизвести в переводе с помощью ряда эффективных переводческих приемов.

Ключевые слова: имплицатура, ирония, теория релевантности, инферентивная коммуникация, перевод.

A. Kamyanets, Ph. Dr., Prof., Ass. Prof., I. Hladun, graduate student
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

THE REPRODUCTION OF IRONIC IMPLICATURES IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE TV SERIES "SUITS"

The article considers the notion of implicature and the mechanism of creating irony through the prism of the inferential communication theory proposed by P. Grice and the Relevance Theory by D. Sperber and D. Willson. It studies the methods of reproduction of the implicit meanings, irony in particular, used in the Ukrainian translation of the 6th season of the American television series "Suits". It has been shown that the implied senses in the characters' speech contribute to its emotiveness and provide information about their relationships and attitudes towards each other. Therefore, they are regarded as an important part of text which can be reproduced in translation by means of a series of translation strategies.

Key words: implicature, irony, relevance theory, inferential communication, translation.

УДК 811.111'255.4:821Кер.03

Л. Коваленко, канд. філол. наук, доц.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ЛЕКСИЧНИХ КАЛАМБУРІВ ЛЬЮІСА КЕРРОЛЛА

Досліджено англо-українські переклади лексичних каламбурів Л. Керролла із застосуванням інструментарію теорії концептуальної інтеграції. Цей інструментарій дозволяє взяти до уваги когнітивні механізми, що забезпечують активацію у свідомості адресата неконвенціонального змісту, несумісного з конвенціональною формою, і лежать в основі комунікативно успішного перекладу лексичного каламбуру. Застосування інструментарію теорії концептуальної інтеграції задає алгоритм аналізу, що дозволяє уникнути суб'єктивності.

Ключові слова: каламбур, переклад, теорія концептуальної інтеграції, форма / зміст.

Потужний розвиток когнітивних досліджень в останні десятиріччя надає нові інструменти і методики аналізу, які дозволяють знизити суб'єктивність перекладацького опису і пояснити феномени, що залишаються поза сферою уваги дослідника в рамках класичного структуралістського погляду на перекладацьку діяльність як декодування, кодування і продукування мовлення при перемиканні з одного коду на інший.

З точки зору когнітивної лінгвістики, переклад, як і будь який процес інтерпретації і продукування мовлення, пояснюється в термінах концептуалізації, тобто кон-текстуально прив'язаного когнітивного процесу, в якому

7. Grice H.P. *Studies in the way of words* / H.P. Grice. – Cambridge, London : Harvard University Press, 1989. – 406 p.

8. Leech G. *The pragmatics of politeness* / G. Leech. – N.Y. : Oxford University Press, 2014. – 343 p.

9. Mey J.L. *Pragmatics: Overview* / J.L. Mey // *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (2-nd ed.); ed. by J.L. Mey. – Oxford : Elsevier, 2009. – P. 786–797.

10. Sperber D. *Relevance: communication and cognition* (2-nd Ed.) / D. Sperber & D. Wilson. – Oxford : Blackwell, 1995. – 326 p.

11. Sperber D. *Irony and the use-mention distinction* / D. Sperber & D. Wilson // *Radical Pragmatics*; ed. by P. Cole. – N.Y. : Academic Press, 1981. – P. 295–318.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Серіал Форс-мажори/Костюми онлайн українською. – [Електронний ресурс]. – [Цит. 20.06.2017]. Режим доступу : http://world-ua.com/load/seriali_onlajn/inshi_seriali_onlajn/fors_mazhori_kostjumi_sezon_6_suits_season_6_ukrajinskoju_movozu_skachat_torrent/487-1-0-7114.

13. Suits – Season 6 Episode Scripts. – [Electronic resource]. – [Cited 15.05.2017]. Mode of access: https://www.springfieldspringfield.co.uk/episode_scripts.php?tv-show=suits&season=6.

Надійшла до редколегії 08.10.18

мовні одиниці слугують тригерами, що запускають когнітивні операції із залученням концептуальних структур досвіду (енциклопедичного знання) [2, с. 98; 3; 5, с. ix-xlv; 8, с.155–156; 6, с. 144–146; 8, с. 206].

Мета цього дослідження полягає у встановленні концептуальних структур та когнітивних операцій, що забезпечують комунікативну успішність перекладу лексичних каламбурів у тексті казки Льюїса Керролла "Alice's Adventures in Wonderland", за допомогою інструментарію теорії концептуальної інтеграції.

Теорія концептуальної інтеграції [4] пояснює інтерпретацію мовлення в термінах активації інтеграційної

мережі ментальних просторів, тобто структур знань, що породжуються он-лайн у процесі розумово-мовленнєвої взаємодії задля забезпечення такої взаємодії. Прототипова інтеграційна мережа включає як мінімум чотири ментальних простори: узагальнюючий металний простір, який містить найбільш абстрактну інформацію про тематизовані сутності (елементи простору), два ввідні ментальні простори й інтеграційний ментальний простір або бленд, в який проектується концептуальні структури із двох ввідних просторів і в якому породжується нові структури на основі переосмислення інформації із ввідних просторів у процесі "зворотного проектування" [там само, с. 333] (детально про застосування інструментарію теорії концептуальної інтеграції у дослідженні лінгвального гумору див. [7]).

Об'єктом аналізу є перекладацькі прийоми, використані в англо-українських перекладах лексичних каламбурів, а **предметом** – концептуальні структури та когнітивні операції, що забезпечують успішність застосування цих перекладацьких прийомів.

Основними **завданнями** статті є перекладацький аналіз лексичних каламбурів із застосуванням інструментарію теорії концептуальної інтеграції; розкриття когнітивної природи процесу перекладу каламбурів як лінгвального феномена, інтерпретація якого здійснюється на основі активації, інтеграції й розбудови у свідомості інтерпретатора інтеграційної мережі концептуальних структур; пояснення комунікативної успішності перекладу в термінах схожості / контрастності концептуальних структур, активованих оригіналом і перекладом.

Матеріалом дослідження слугують п'ять англо-українських перекладів казки Л. Керролла "Alice's Adventures in Wonderland": Галини Бушиної (1976 р.), Валентина Корнієнка (2001 р. та 2007 р.), Володимира Панченка (2007 р.) і Вікторії Наріжної (2008 р.).

Каламбур (від фр. *calembour*) розуміємо за В. З. Санніковим як "жарт, заснований на використанні в одному контексті різних значень одного слова або різних слів і словосполучень, тотожних або схожих за звучанням" [1, с. 490].

Лексичні каламбури спираються на полісемію (різні значення одного слова / словосполучення), омонімію (тотожне написання / звучання різних слів) й паронімію (схоже звучання різних слів / словосполучень).

Перекладацький аналіз лексичних каламбурів базується на понятті комунікативної успішності перекладу, яке пов'язується із схожістю / контрастністю концептуальних структур, активованих оригіналом і перекладом.

Лексичні каламбури на основі полісемії активують у свідомості інтерпретатора два ввідних ментальних простори, які, переважно, репрезентують пряме і переносне значення багатозначного слова або двоє його переносних значень. Для створення гумористичного ефекту ці значення мають бути інконгруентними. В інтеграційному ментальному просторі інконгруентність виступає тригером інференційних когнітивних процесів, продуктом яких є усвідомлення комізму описуваної ситуації. Комунікативно успішний переклад має активувати у свідомості інтерпретатора ці інконгруентні концептуальні структури для відтворення гумористичного ефекту.

Класичним прикладом лексичного каламбуру є фрагмент із діалогу Короля та Капелюшника, де обіграється двозначність прикметника *poor*, що має як пряме значення "бідний" (*having insufficient wealth to meet the necessities or comforts of life or to live in a manner considered acceptable in a society* [10]), так і переносні значення "нещасний" (*deserving of pity; unlucky* [там са-

мо]) та "неефективний" (*deficient or lacking in a specified resource or quality* [там само]). Перше переносне значення актуалізується у першому контексті, а друге у другому контексті специфікується як "неефективний мовець" (*poor speaker*):

"I'm a very **poor** man, your Majesty," he began. – "You're a very **poor** speaker," said the King [16, p. 45].

Г. Бушина перекладає цю полісемію таким чином: *Я чоловік **маленький**, ваша величність, – знову почав він. – Та бачу, що **не великий**... **не великий мастак** говорити! – сказав Король* [11, с. 131].

Перекладачка компенсує відсутність полісемії, і, на томість, робить акцент на синонімії *маленький* та *не великий*. Зміст фрагмента у цілому переданий, хоча й не зовсім точно, адже, на відміну від оригіналу, у висловленні Капелюшника значення прикметника *маленький* розуміється скоріше як "незначний", аніж "нещасний". Враховуючи, що у цій ситуації Капелюшник апелює до милості й жалості Короля, більш релевантним тут було б слово, яке б, у першу чергу, активувало саме значення "нещасний, такий що викликає співчуття". До того ж, прикметники *маленький* та *не великий* позначають характеристики, які належать до одного і того самого домену досвіду, а отже й не є інконгруентними, що приводить до втрати гумористичного ефекту.

В. Корнієнко, який виконав два переклади казки про пригоди Аліси у Країні Чудес, представив дещо відмінні варіанти: – *Я... **бідний неборака**, ваша величність... – почав він. – Ти **бідний, бо дурний**, – хмикнув Король* [12] та – *Я **вбогий чупрун**, Ваша Величність, – завів він. – То мова **твоя вбога**, – хмикнув Король* [13, с. 187].

У першому перекладі В. Корнієнко використовує ресурси української мови і доволі точно обирає іменник *неборака* ("людина, становище або вчинки, дії якої викликають співчуття" [9]), що фактично є синонімічним прикметнику *бідний* у значенні "який викликає співчуття; нещасний, бідолошний" [там само]. Відповідно, словосполучення *бідний неборака* є тавтологією. Українське *бідний бо дурний* створює гумористичний ефект через неочікувану взаємозалежність причини і наслідку: незначна кількість розуму є причиною незначної кількості грошей. Основою для каламбуру є спільне для прикметників *бідний* і *дурний* значення "який має в незначній кількості потрібні риси, ознаки" [там само]: ці потрібні риси конкретизуються як гроші і розум. Проте у тексті Л. Керролла не йдеться про фінансовий стан Капелюшника. Й, окрім того, втрачається така характеристика Капелюшника, як "неефективність мовлення".

У наступному перекладі В. Корнієнко повертає цю характеристику у текст перекладу. Проте, оскільки характеристики, позначені багатозначним прикметником *вбогий/-а*, приписуються різним референтам (*чупруну* – букв. "убогий простолюдин", де "вбогий" може означати і "бідний у матеріальному значенні", і "дурний", і "бідолошний" і мові, де "вбога" означає "бідна в духовному значенні"), то інконгруентності не виникає.

В. Наріжна наслідує В. Корнієнка, переклавши цей каламбур майже ідентично, лише перефразувавши його другу частину: – *Я **вбогий чоловік**, Ваше Величність... почав він. – Ви дуже **вбогий оповідач**, – відказав Король*. [15, с. 119].

На відміну від В. Корнієнка, обидві характеристики приписуються одному і тому ж референту, відтак переклад слід вважати більш успішним.

В. Панченко лише частково передає цей каламбур: *Я **чоловік нікчемний**, ваша величність... – почав він знову. – **Зате дурень добрячий!** – відказав Король* [14, с. 148].

З одного боку, перекладач створює ефект інконгруентності: *нікчемний* "чоловік, який має в незначній кількості ряд потрібних рис"; *дурень добрячий* "чоловік, який має у надмірній кількості таку непотрібну рису, як дурість". З іншого боку, викривляється зміст висловлення Короля, адже "неефективний" мовець не означає "дурень".

Лексичні каламбури на основі омонімії активують у свідомості інтерпретатора два ввідних ментальних простори, які репрезентують не пов'язані між собою значення різних слів, що мають тотожне звучання. Усвідомлення роз'єднаності і далекості значень омонімічних слів в інтеграційному просторі зазвичай створює ефект інконгруентності і додає каламбуру особливої гостроти і комічності словесного непорозуміння. У цьому випадку завдання перекладача ускладнюється, адже випадки паралельної омонімії в обох мовах є майже неможливими.

Наприклад, у наступному каламбурі обіграються омофони *tale* та *tail* – "історія, казка" та "хвіст":

"Mine is a long and a sad tale!" said the Mouse, turning to Alice, and sighing. – "It is a long tail, certainly," said Alice, looking down with wonder at the Mouse's tail; but why do you call it sad?" [16, p. 20].

Г. Бушина змінює тип каламбуру з омонімічного на полісемічний і обіграє лексему "хвостик":

– Тож слухай! Цій печальній історії з хвостиком тисяча років! – почала вона. – Історії з хвостиком? – здивувалась Аліса, зацікавлено глянувши на Мишин хвіст. – А що з ним скоїлося печального? Він у вас ніби нікроу! [11, с. 29].

Каламбур побудований на основі прямого і переносного значень лексеми *хвіст*. При інтерпретації перекладу, як і при інтерпретації тексту Л. Керролла, взаємодіють ментальні простори ЧАСТИНИ ТІЛА ТВАРИНИ і РОЗПОВІДАННЯ ІСТОРІЙ. Відтак перекладачці вдається зберегти і зміст тексту оригіналу, і його ігрову форму.

В. Корнієнко в обох своїх перекладах намагається подолати проблему передачі омонімії, замінивши омонімію паронимазією:

– Моя історія, хвакт звісний, довга і сумна, – з ітханням промовила миша, звертаючись до Аліси. – Як хвіст мій? – недочула Аліса Мишиного "хвакт звісний" (саме так у тієї вийшло). Авежж, він у вас таки довгий, але чому сумний – ніяк не збагну [12] (у другому перекладі – ніяк не приберу) [13, с. 56].

Слід зазначити, що перекладач застосовує розмовну, фольклорну українську мову, одомашнюючи таким чином свій переклад. Гумористичний ефект утворюється скоріше не через інконгруентність значень (оскільки навіряд читач асоціюватиме *хвакт* з якоюсь конкретною предметною царинною), а через одіозний неочікуваний збіг звучання незнайомого словосполучення *хвакт звісний* із знайомим *хвіст мій*.

Аналогічним чином вирішує цю проблему В. Наріжна. Різниця лише у тому, що для створення паронимазії перекладачка звертається не до розмовної, а до "книжної" лексики, обираючи лексему *софіст* (від грецьк. "викладач красномовлення"), яка за звучанням нагадує слово *хвіст*. Цей вибір видається дещо дивним, бо навіряд чи Миша могла знати, хто такий софіст (як, до речі, і читачі-діти). Відтак мова перекладу не зовсім відповідає оригіналу.

– У цій історії все ясно й правдиво, – бундючно відказала миша. – Тут уже ніхто мене не впіймає навіть софіст. – Чого ж вас хтось тут ловитиме, розгубившись, сказала Аліса і здивовано поглянула на Мишу, тим більше за хвіст? [15, с. 30]

Нарешті, В. Панченко пропонує замінити елементи оригіналу і перекласти обидва елементи неоднозначним "кінець", як кінець історії та хвіст одразу:

– Гаразд. От тільки кінець дуже довгий і сумний! – відповіла, зітхнувши, Миша. – Кінець у вас і справді довгий, – сказала Аліса, поглянувши на мишачий хвіст. – Але чому він сумний? [14, с. 41]

Тут слід зазначити, що "кінець" є не найкращим варіативним перекладом *tail* за значенням, проте такий переклад можна пояснити спробою перекладача передати зміст оригіналу з найменшими втратами.

Лексичні каламбури на основі паронимазії активують у свідомості інтерпретатора два ввідних ментальних простори, які репрезентують не пов'язані між собою значення різних слів або інших фрагментів мовлення, які мають не тотожне, але схоже звучання. Ефект інконгруентності тут створюється радше не через несумісність значень, а через неочікуваність їх поєднання в одному контексті, адже ці смисли не тільки належать до різних концептуальних царин, але й зазвичай втілюються одиницями мови різних рівнів.

Наприклад, паронимазійний каламбур Л. Керролла побудований на зіткненні в одному контексті значень, активованих іменником *tortoise* ("черепаха") і предикативним словосполученням суб'єктно-об'єктного дієслова у формі минулого часу та додатка, вираженого займенником першої особи множини у формі об'єктного відмінку *taught us*:

The master was an old Turtle – we used to call him Tortoise – "Why did you call him Tortoise, if he wasn't one?" Alice asked. – "We called him Tortoise because he taught us." [16, p. 40].

Г. Бушина вирішує проблему за допомогою введення у текст казки одразу двох іменників-назв персонажа *Tortoise*, які не співпадають із назвою, обраною Л. Керроллом (*Tortoise* (Черепаха) – *Кашалот* і *Зубр*) й утворення від цих іменників дієслів – okazіонального (*кашалотити*) і нормативного (*зубрити*):

– Вчителем у нас був старий вусатий Кит. Справжній Кашалот! Ми його ще прозивали Зубром. – Як це так – і Кашалот і Зубр водночас? – не могла збагнути Аліса. – Не водночас! – обурилася Черепаха. – Кашалотом він був, коли кашалотив нас, а Зубром ми його прозивали тоді, коли він примушував нас зубрити! [11, с. 110].

Несподіваність звучання okazіоналізму *кашалотити* при його граматичній визначеності (закінчення дієслова активує уявлення про багатократну ворожу об'єктну дію) створює гумористичний ефект.

В. Корнієнко здійснює спробу подолати проблему паронимазії за допомогою створення okazіонального імені персонажа – "Черешапка" з його подальшим розшифруванням:

– Учила нас стара Черепаха: ми звали її Черешапкою... – Чому Черешапка, коли вона – Черепаха? – спитала Аліса. – Як то чому? Бо вона завжди ходила в шапці. [12].

У другому варіанті перекладу В. Корнієнко вдається до подібної тактики, тільки розшифрування okazіонального оніму перетворює його на абсурд:

– У нас був старий суворий вчитель Черепашка... ми звали його Черпай-Чашка... – А чого Черпай-Чашка, як він Черепашка? – здивувалася Аліса. – Як то чого? Бо він завжди, як промочував у класі горло, черпав море чашкою... [13, с. 156].

В. Наріжна перекладає паронімію Л. Керролла власною паронімією, побудованою на схожості звучання імен персонажа "Моллюск" і форми дієслова теперішнього часу першої особи *моллюсь*:

– *Учителював у нас Старий Черепаха... МИ його називали Моллюск... – Чого ж ви його називали Моллюском, якщо він був Черепахою? – здивувалася Аліса. – Моллюск, бо, як побачу, – емить моллюсь...* [15, с. 97–98].

В. Панченко йде аналогічним шляхом:

– *Коли я був маленький, – уже спокійніше заговорив Риб'ячий Делікатес (хоч і далі вряди-годи хлипає), – я ходив до морської школи. Вчителькою там була стара Черепаха, ми прозвали її Спрутом... – то Нащо ж ви прозвали її Спрутом, коли то була стара Черепаха? – спитала Аліса. – Ми прозвали її Спрутом, бо вона ходила з пруттом, – пояснив сердито Риб'ячий Делікатес. – Ну ї дурела ти!* [14, с. 122].

Паронімічні каламбури відтворюють гумористичний ефект оригіналу за допомогою аналогічного стилістичного прийому, й такі переклади є комунікативно успішними.

Таким чином, комунікативно успішний переклад каламбурів Л. Керролла має активувати два ментальних простори: фантазійний і реальний. Гумористичний ефект є результатом усвідомлення інконгруентності елементів цих ментальних просторів, тобто невідповідності елементів фантазійного простору нормам (онтологічним, етологічним, лінгвоетологічним). А отже, одиниці, обрані для перекладу, мають активувати інконгруентні значення, які, зіштовхуючись в інтеграційному просторі, запускають інференційні процеси, продуктом яких є усвідомлення комізму описуваної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры / В.З. Санников. – 2-е изд. исправл. и доп. – Москва: Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.

Л. Коваленко, канд. філол. наук, доц.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, Украина

КОГНИТИВНИЙ АНАЛІЗ АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ КАЛАМБУРОВ ЛЬЮИСА КЭРРОЛЛА

Исследованы англо-украинские переводы лексических каламбуров Льюиса Кэрролла с применением инструментария теории концептуальной интеграции. Этот инструментальный позволяет принять во внимание когнитивные механизмы, обеспечивающие активацию в сознании адресата неконвенционального содержания, несовместимого с конвенциональной формой, и лежащие в основе коммуникативно успешного перевода лексического каламбура. Применение инструментария теории концептуальной интеграции задает алгоритм анализа, позволяющий избежать субъективности.

Ключевые слова: каламбур, перевод, теория концептуальной интеграции, форма / содержание.

L. Kovalenko, Ph. Dr. (Philol.)

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

COGNITIVE ANALYSIS OF ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATIONS OF LEWIS CARROLL'S LEXICAL PUNS

The article presents the results of implementing the instruments of the conceptual blending theory in the analysis of English-Ukrainian translations of Lewis Carroll's lexical pun. These instruments of analysis explain cognitive mechanisms which trigger activation of the non-conventional lexical meaning incongruent with its conventional linguistic form and thus ensure communicatively successful translation. Applying the instrumental notions of the conceptual blending theory in translation analysis builds the algorithm of analysis to avoid subjectivity.

Key words: conceptual blending theory, form / meaning, pun, translation.

2. Croft W. Cognitive linguistics / W. Croft, D. A. Cruse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 356 p.

3. Fauconnier G. Conceptual projection and middle spaces / G. Fauconnier. – San Diego: University of California, Department of Cognitive Science Technical Report 9401, 1994. – URL: <http://www.blending.stanford.edu>.

4. Fauconnier G. The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – N. Y.: Basic Books, 2002. – 440 p.

5. Lakoff G. Foreword to Gilles Fauconnier / G. Lakoff, E. Sweetser // Mental Spaces, 1994. – Cambridge: Cambridge University Press, P. ix–xlvii.

6. Langacker R. Discourse in cognitive grammar / R. Langacker // Cognitive Linguistics, 2001. – Vol. 12, № 2. – P. 143–188.

7. Martynuk A. Metaphoric political insults and humour: Cognitive analysis / A. Martynuk // US-China Foreign Language, 2015. – № 13(1). – P. 814–820.

8. Turner M. Reading minds: the study of English in the age of cognitive science / M. Turner. – Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1991. 318 p.

Лексикографічні матеріали

9. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. – Київ: Наук. думка, 1970–1980.

10. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus. URL: <http://www.thefreedictionary.com>.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Керролл Л. Аліса в Країні Чудес / Л. Керролл; перекл. з англ. Г. Бушиної. – Київ: Вид-во дит. літ-ри "Веселка", 1976. – 143 с.

12. Керролл Л. Аліса в Країні Чудес / Л. Керролл; Аліса в Задзеркаллі; перекл. з англ. В. Корнієнко; за ред. І. Малковича та Ю. Андруховича. – Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 262 с.

13. Керролл Л. Алісина Пригоди у Дивокраї / Л. Керролл. Аліса у Задзеркаллі; перекл. з англ. В. Корнієнко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 432 с.

14. Керролл Л. Аліса в Країні Чудес: казкова повість / Л. Керролл; перекл. з англ., передм., прим. В. Панченка. – Київ: Махаон-Україна, 2007. – 160 с.

15. Керролл Л. Аліса в Дивокраї / Л. Керролл; перекл. з англ. В. Г. Наріжно. – Харків: Фоліо, 2008. – 139 с.

16. Carroll L. The Annotated Alice: Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking Glass / L. Carroll; introd. and notes by M. Gardner. – N.Y.: Wings Books, 1998. – 352 p.

Надійшла до редколегії 08.10.18

УДК 811.111'255=161.2:808.5

Т. Некряч, канд. філол. наук, проф.
Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна,
Р. Довганчина, канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ВИКЛИКИ ВІДТВОРЕННЯ ТРОПІВ У ПОЛІТИЧНІЙ РИТОРИЦІ

*The most characteristic concern of rhetoric [is]
the manipulation of men's beliefs for political ends...
the basic function of rhetoric [is]
the use of words by human agents
to form attitudes or to induce actions
in other human agents.
Kenneth Burke*

*Риторика спрямована на маніпуляцію
людськими переконаннями в політичних цілях...
Головна функція риторики – використовувати слова,
сказані одними людьми, для того,
щоб створити систему стосунків
у інших людей або спонукати їх до дій.
Кеннет Берк*

Розглянуто способи відтворення в перекладі стилістичних засобів, які використовуються в політичних виступах, а саме, в інавгураційній промові президента США Дж.Ф. Кеннеді. На відміну від схем, – актуалізованих відхилень на рівні форми, тропи – актуалізовані відхилення на рівні змісту – потребують від перекладача не тільки глибокого розуміння мовних труднощів, але й широкої ерудиції та тонкого стилістичного "слуху". Найчастотніші тропи в політичній риторичній – метафора та метонімія. Дослідження дозволяє стверджувати, що оптимальними перекладацькими тактиками відтворення тропів у політичному дискурсі є часткова експлікація, компенсація, конкретизація з можливим образним зсувом.

Ключові слова: тропи, схеми, метафора, метонімія, перифраза, експлікація, компенсація, конкретизація, риторика, політичний дискурс, переклад.

Сьогодні осмислення глобальної функції перекладу як механізму взаємодії культур особливо помітне у дослідженнях політичного дискурсу. Політичні промови, з якими провідні діячі звертаються до суспільства, відіграють важливу роль у суспільно-політичній сфері, а тому їх підготовка – це надзвичайно відповідальний процес. Безперечно, саме риторика, як наука про мистецтво переконання, становить підґрунтя блискучих виступів, які змінюють довколишній світ. Відповідно риторичні засоби незмінно приваблюють увагу дослідників різних мовознавчих та соціокультурних студій. Відомо, що для написання політичної промови, залучаються талановиті майстри пера, які володіють дієвими прийомами так званого спічрайтингу. Характерною рисою прагматично вдалих промов є мистецтво мовленевого впливу, яке реалізується як за допомогою лінгвістичних одиниць – головно лексичних та стилістичних, так і завдяки позамовним чинникам – культурним кодам, інтонації, міміці, жестам і позам промовця та політичним настроям суспільства.

Актуальність дослідження зумовлено ключовою роллю перекладу у сучасній глобалізації політичного дискурсу, який формує суспільну свідомість, відображує соціальні, політичні і культурні характеристики різних країн і впливає на розвиток і становлення національної політичної риторики. Попри те, що політичний дискурс став предметом вивчення багатьох суміжних дисциплін, його перекладацькі аспекти ще не повною мірою досліджені в українському перекладознавстві. Зі зміною політичної парадигми в Україні за останні роки відчувається гостра необхідність засвоєння найдієвіших практик політичної риторики, які допоможуть належним чином представити нашу країну на світовій політичній арені. У 2017-2018 роках в українському перекладі виходять друком дві книги видавництва КМ-Букс "Промови, що змінили світ" [6] та "Слова, що лунають крізь час" [7]. Систематизація риторичних засобів, яку можна знайти у сучасних довідниках "The Oxford Handbook of Rhetorical Studies" [13] та "A Handlist of Rhetorical Terms"

[11], особливо корисна для перекладачів, які прагнуть відтворити всю оригінальність та неповторність політичної промови.

Побутує думка, що образність здебільшого властива художній літературі, тому досить обмежена кількість розвідок розглядає риторичні засоби в публіцистичному мовленні. Навіть серед визначень політичного роману існує одне, яке викликає найбільший спротив: "Політичний роман – це твір, що тяжіє до "ідей", а не "емоцій" [16, с. 11]. Втім, мало що здатне збурити такі палкі емоції, як протистояння ідеологічних і політичних поглядів. На думку І. Гау: "Політика, як ніщо інше, розпалює наші пристрасні: ми багато чого згодні вибачити автору, якщо поділяємо його політичні погляди. Проте мало не з демонічною люттю реагуємо на чужу для нас або неприйнятну політичну думку" [9, с. 24]. Кожен політичний твір апелює до емоцій, що наближає його до політичних промов, у яких цей параметр домінує. Щоб справити бажаний вплив на аудиторію, необхідно якомога яскравіше і гостріше окреслити стрижневу ідею. Ось чому успішний політичний дискурс оперує багатим інструментарієм експресивних виражальних засобів, практично, всією стилістичною палітрою відповідної мови. Автори даної статті розглядають ці засоби в своєму посібнику з риторики для перекладачів "Make Your Way to Public Speaking" [14]. Проте перекладацькі виклики відтворення риторичних засобів у політичному дискурсі ще чекають на всебічне дослідження.

Поставлені завдання вимагають залучення різноманітних **методів дослідження** політичного дискурсу. Якщо раніше у аналізі політичних промов переважав **дескриптивний метод**, який характеризується суто риторичним підходом, то для вирішення нових завдань доцільно залучати сучасні методи досліджень, як-от **дискурсивний та когнітивний аналізи**. Риторичну критику, яка лягла в основу дискурсивного аналізу, чітко окреслив К. Берк в інтерпретації Гітлерової риторики [1]. Більшість дослідників вважає, що основна мета риторичної критики полягає в тому, щоб не просто про-

аналізувати риторичні засоби, а оцінити їх ефективність для розкриття задуму автора, показати вправно замасковану ідеологічну символіку і інтенції ораторів, а також виявити, як риторика впливає на культурні стереотипи. Дискурсивний аналіз допомагає зрозуміти, як впливає риторика на поведінку, мислення і настрої аудиторії. Також одним із плідних напрямків в сучасній політичній лінгвістиці вважається когнітивний підхід, в центрі якого знаходяться ментальні процеси, їх втілення у мові і вплив на мовленнєві засоби. І. Остапчук у дисертаційному дослідженні "Тропи та тропеїзація англомовного масмедійного дискурсу" зауважує, що "тропи стають все більш вживаними у зв'язку із тенденцією до мовної економії, необхідністю влучних, яскравих означень, що формуються на основі порівняння, асоціації чи суміжності характеристик інших понять" [5, с. 4]. З розвитком когнітивістики починають застосовуватися значно ширші критерії розуміння тропеїзації мовлення. Так, Дж.Лакофф розглядає тропеїзацію як елемент пізнання і розвитку мови, тобто як когнітивний механізм [10]. Отже, створення і використання тропів у суспільних промовах часто несе культурологічну інформацію, своєрідні зашифровані культурні коди, які часом не так легко прочитаються носіями інших культур. Оскільки міжкультурна комунікація відбувається саме завдяки перекладу, особливо гостро постає питання збереження усіх лінгвістичних одиниць та культурних кодів, які несе оригінальний текст. Поєднання таких методів аналізу значно розширює рамки інтерпретації риторичних засобів у політичному дискурсі.

В нашій статті "Flores rhetoricae: відтворення риторичних фігур у публіцистичному дискурсі" ми пропонуємо розглядати риторичні засоби в дихотомії: схеми: тропи [4, с. 6]. Якщо схеми розпізнаються навіть у незнайомій мові, бо вони – ознака форми, то тропи, а надто метафори, вимагають глибокого знання мови, а у випадку перекладу – всебічного розуміння не лише мови, але й культурно-історичного контексту. У перекладі важливо правильно оцінити і відтворити когнітивно-прагматичний складник відповідного образу. **Завдання** цієї розвідки – виокремити особливості відтворення тропів у політичному дискурсі в межах відтворення їх прагматичної функції і розширення культурно-історичного контексту у перекладі. **Матеріалом** для дослідження слугують оригінал та переклад інавгураційної промови Дж.Ф. Кеннеді, яка вважається взірцем політичних промов ХХ ст. Розглянуті переклади українською виконані авторами даної статті [див. 14, с. 191–194].

За визначенням Дж.Н. Ліча, **тропи – це актуалізовані відхилення на рівні змісту** [12, с. 73]. За способом утворення, Г.О. Бертон, професор англійської мови та автор сайту *Silva Rhetoricae* [15], розподіляє тропи на групи. Попри наявність великої кількості класифікацій тропів, ми вважаємо за доцільне згрупувати їх в такий спосіб, який стає в нагоді перекладачам, тобто у перекладацькому ракурсі.

1. Характеристика одного предмета через інший. До цієї групи належать метафора, порівняння, синекдоха, метонімія, персоніфікація:

- **Метафора** полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості або порівняння [2, с. 663]: *No man is an island* (John Donne).

- **Порівняння** полягає у зіставленні одного предмета або явища з іншим [2, с. 1066] (в англійській мові будується за допомогою *like* або *as*): *It's like a hurricane*.

- В основі **метонімії** лежить перенесення назви одного поняття на інше, що перебуває з ним в певному зв'язку [2, с. 664]: *The pen is mightier than the sword*.

- **Персоніфікація** – надання предметам, явищам природи або поняттям властивостей людини, тварини; уособлення [2, с.939]: *O beware, my lord, of jealousy! // It is the green-ey'd monster...* (W. Shakespeare).

2. Гра слів та каламбури. До цієї групи належать антанакласис, паронимазія, зевгма, ономатопія:

- **Антанаклаза** – повторення того самого слова у різних значеннях [2, с. 32]: *Your argument is sound...all sound* (Benjamin Franklin).

- **Силепсис** – стилістично зумовлене порушення правил узгодження. Інколи вживається термін **зевгма** – стилістична фігура, яка виникає при об'єднанні однорідних членів речення, переважно підметів, одним дієслівним присудком, який відноситься тільки до одного з цих членів: *He left his wife and his office* (W.S. Maugham).

3. Заміни. Найчастотніші заміни – це антимерія, та перифрази:

- **Антимерія** – заміна частини мови: *I've been Republicaned all I care to be this election year*.

- **Перифраза** утворюється, коли кого-, що-небудь називають не прямо, а описово, за його найхарактернішими рисами, ознаками. Часто це заміна власного імені описовим словом чи фразою, яка характеризує людину. Ця заміна відома також у стилістиці як **антономазія** (з грецької "name instead" – "замість імені"): *The Iron Duke* (*The Duke of Wellington*); *The Iron Lady* (*Margaret Thatcher*); *The Merry Monarch* (*Charles II of England*); *The Almighty* (*God*); *The Prince of Darkness* (*Satan*).

Втім часом зустрічається і зворотне використання власного імені на позначення цілого класу чи виду: *He's a Casanova*; *I'm not a Caruso*.

4. Перебільшення/Применшення. Це відповідно такі тропи як гіпербола та літота:

- **Гіпербола** – навмисне перебільшення з метою посилення виразності: *I've told you a million times not to exaggerate*.

- **Літота або Мейозис** – засіб, побудований головним чином на применшенні якої-небудь ознаки предмета: *It isn't very serious. I have this tiny little tumor on the brain* (J.D. Salinger).

5. Семантичні інверсії. Вони представлені риторичними питаннями, іронією, оксиморонами та парадоксами:

- **Риторичне питання** полягає у використанні запитання, що має ствердну відповідь або не потребує відповіді: *"How much longer must our people endure this injustice?"*

- **Іронія** – стилістичний засіб, коли слову або зворотові надається протилежного значення з метою глузування [2, с. 506]: *During a hurricane "A bit windy, isn't it?"* (G. Mikes).

- **Оксиморон** – стилістичний прийом, коли свідомо поєднуються протилежні за змістом поняття, які разом дають нове уявлення [2, с. 893]: *The Sounds of Silence*.

- **Парадокс** – думка, судження, що різко розходиться зі звичайним, загальноприйнятим і суперечить (іноді тільки на перший погляд) тверезому глуздові: *War is peace // Freedom is slavery // Ignorance is strength* (G. Orwell).

Отже, тропи – це лексичні зображувально-виражальні засоби, в яких значення слова чи словосполучення вживається в образному значенні задля досягнення конкретної стилістичної чи риторичної мети. Вони будуються на семантичних змінах лексичних одиниць та викликають образні зсуви завдяки змінам денотативного і конотативного значень, а тому відіграють важливу роль в інтерпретації політичного дискурсу. Втім, інтерпретація політичного дискурсу не може зводитися тільки до розпізнавання тропів, адже властива

їм образність створюється завдяки взаємодії узуальних та контекстуальних значень. А інтерпретація політичного дискурсу почасти вимагає занурення в широкий історичний контекст. Найчастотнішими тропами в політичній риторичі є метафора, метонімія та перифраза.

Відома метафора Мао Цзедуну "a paper tiger" дістала розвитку у славетній інавгураційній промові Дж.Ф. Кеннеді у 1961 році:

"But we shall always hope to find them strongly supporting their own freedom – and to remember that, in the past, those who foolishly sought power by riding the back of the tiger ended up inside" [14, с. 187] – **"Але ми сподіваємося, що вони самі твердо захищать свою власну свободу – і пам'ятатимемо, що в минулому ті, хто нерозумно прагнув влади, катаючись верхи на тигрі, опинився у шлунку того самого тигра"** [14, с. 192].

Мао Цзедун скептично говорив про прагнення Америки залякати всіх атомною бомбою і її демонстративний імперіалізм. Він використовував цю метафору неодноразово. Ось одна із цитат з інтерв'ю Мао Цзедуну 1956 року:

"In appearance it is very powerful but in reality it is nothing to be afraid of; it is a paper tiger. Outwardly a tiger, it is made of paper, unable to withstand the wind and the rain. I believe that it is nothing but a paper tiger" [3] – **"На вигляд він [цей тигр] дуже могутній, але насправді його нема чого боятися, бо цей тигр – паперовий. Зовні – тигр, але вирізаний з паперу, який не в змозі протистояти ні вітру, ні дощам. Гадаю, що це усього лише паперовий тигр"** [переклад наш – Т.Н., Р.Д.]

Якщо Мао, знижуючи впливовість США, намагався створити одну світоглядну систему, Дж.Ф. Кеннеді, відштовхнувшись від його образу, створює діаметрально протилежну систему, яка, в свою чергу, зможе виплитися у відповідну ідеологічну парадигму. Метафора "паперовий тигр" доволі прозора сама по собі, проте наскільки б збагатився "асоціативний шлейф" метафори, вжитої Дж.Ф.Кеннеді, якби цільова аудиторія була ознайомлена з антитезовою передісторією. Саме дискурсивний аналіз допомагає усвідомити оригінальні прагматичні конотації, що може допомогти розширити культурно-історичний контекст у перекладі.

Втім, з позицій декриптивного підходу відтворення індивідуально-авторських тропів досить часто відбувається із повним або частковим збереженням оригінальних образів:

"And if a beachhead of cooperation may push back the jungle of suspicion, let both sides join in creating a new endeavor – not a new balance of power, but a new world of law – where the strong are just, and the weak secure, and the peace preserved" [14, с. 189] – **"І якщо авангард співпраці зможе прорватися через джунглі підозри, нехай обидві сторони з'єднаються для нової спроби – не нового балансу сил, а нового світу закону, – де сильні справедливі, слабкі у безпеці, а світ спасенний"** [14, с. 193].

Такі метафори як "the jungle of suspicion", "balance of power", "world of law" відтворюються повністю, а метафора "a beachhead of cooperation" – відтворюється із частковою заміною образу: "beachhead" ("плацдарм" – основа, база) – підсилюється у перекладі і перетворюється на "авангард", що має подвійні конотації: 1) частина військ (або флоту), що рухається попереду головних сил, а також 2) (перен.) найвідоміша, найпередовіша частина певної суспільної групи, що веде за собою інші суспільні групи [2, с. 3]. Така заміна образу допомагає зберегти природність у перекладі,

оскільки дозволяє антонімічно перекласти фразове дієслово "push back" – "прорватися".

Часткова заміна образу часто спричинена усталеними мовними традиціями:

"To our sister republics south of our border, we offer a special pledge: to convert our good words into good deeds in a new alliance for progress, to assist free men and free governments in casting off the chains of poverty" [14, с. 188] – **"Братнім республікам на південь від наших кордонів ми складаємо особливу присягу: перетворити наші добрі слова на добрі справи у новому союзі в ім'я прогресу, допомогати свободним людям і свободним урядам позбутися вериг бідництва"** [14, с. 192].

Метафора "sister republics" перетворюється на традиційну метафору "братні народи", яка укорінилася у слов'янських мовах у радянські часи. У західній мовній традиції метафора "sister republics" укорінилася завдяки вислову, що запозичений з французької мови: "république sœur". Саме так називалися республіканські режими, створені Францією під час окупації сусідніх частин Європи в ході французьких революційних війн. Перша Французька республіка підтримувала поширення республіканських принципів у Європі, але більшість з режимів "сестринських" республік, були насправді засобом контролю окупованих терен і були сумішшю французького і місцевого управління. Республіки, трималися на французьких багнеттах, а французька адміністрація мала на меті вивезення ресурсів (продовольства, грошей та солдат), до Франції [3]. Республіки, до яких звертається Дж.Ф.Кеннеді, належать до країн Центральної Америки, адже саме вони межують із США на півдні. В той час, коли стосунки із комуністичною Кубою погіршувалися, він розумів необхідність підтримки сусідніх держав. Але оскільки тоді вони вважалися країнами "третього світу", Дж.Ф.Кеннеді навряд чи вбачав паритетні стосунки із ними, скоріше наголошував, що союз із США допоміг би їм швидше розвиватися: "to cast off the chains of poverty" – "позбутися вериг бідництва". В цьому випадку у перекладі метафори застосовано менш вживаний варіативний відповідник. Частотнішими відповідниками до слова "chains" слугують українські варіанти: "кайдани, пута, узи", а "verigi", вага яких може досягати десятків кілограмів, підкреслюють прірву між так званими країнами "першого та третього світів".

Часом метафори мають алюзивний компонент. Наприклад, у політичних промовах доволі поширені метафори із Біблії. Американський політичний дискурс пронизаний біблійними алюзіями. Такі алюзії можуть бути і неприхованими:

"Let both sides unite to heed, in all corners of the earth, the command of Isaiah – to "undo the heavy burdens . . . [and] let the oppressed go free" [14, с. 189] – **"Нехай обидві сторони об'єднаються, щоб почути в усіх кутках Землі заповіт Ісаї – "розв'яжи узи ярма, і пригноблених відпусти на свободу"** [14, с. 193].

Завданням перекладача є зберегти алюзію на Біблію, яка не так укорінена в культурній енциклопедії українця, як в англomовному світі. Певна експлікація з залученням внутрішньо-текстових індикаторів не видається зайвою. У разі атрибутивної алюзії, перекладач звертається до перекладів, які вважаються канонічними. Так у випадку з Біблією, класичним перекладом вважається переклад І. Огієнка.

Індивідуально-авторські та алюзивні метафори можуть становити неабиякі труднощі інтерпретації та глибинного розуміння, але в більшості своїй образи, створені ними, відтворюються повністю або із частковими змінами у перекладі. Метафори, які вважаються узу-

льними та стерними, також потребують не меншої пильності у перекладі:

"Let the word go forth from this time and place, to friend and foe alike, that the torch has been passed to a new generation of Americans – born in this century, tempered by war, disciplined by a hard and bitter peace, proud of our ancient heritage and unwilling to witness or permit the slow undoing of those human rights to which this nation has always been committed, and to which we are committed today at home and around the world" [14, с. 187] – "Нехай звідси і зараз **долетить до друга й до недруга звістка, що смолоскип свободи перейшов до рук** нового покоління американців, народжених у цьому столітті, загартованих війною, вишколених важким і гірким миром, гордих своєю давньою спадщиною, нездатних і незгодних допустити поступового знищення тих людських прав, які завжди обстоювала наша країна, і яким ми віддані сьогодні як у себе вдома, так у всьому світі" [14, с. 191].

Стерта метафора *"to pass the torch"* (або *"hand on the torch"*), яка уже зафіксована у словниках як *"передати знання, традиції"*, була запозичена з латинської: *"lampada tradere"*, що означала передавати запалений факел в естафетному бігу, а потім набула метафоричних конотацій. Переклад перетворює її на свіжу метафору *"передати смолоскип свободи до рук"*, яка не тільки наділена більшою образністю, а ще і є перекладацькою компенсацією відтворення численних алітерацій в оригінальній промові.

Відомо, що дієслово *"go"* має широку семантику в англійській мові і в перекладі українською мовою зазвичай відтворюється конкретизацією залежно від позначення способу руху: іти, їхати, летіти, плисти тощо. В цьому прикладі метонімічно-метафоричне словосполучення *"let the word go forth"* в перекладі відтворюється за допомогою суто метафоричного образу, який звучить українською природно: *"нехай... долетить звістка"*.

Компенсація видається дієвою тактикою, яка допомагає досягти стилістичного балансу, якщо певні риторичні фігури неможливо зберегти у перекладі:

"We dare not tempt them with weakness" [14, с. 188] – *"Ми не гратимемо з вогнем, спокушаючи їх своєю слабкістю"* [14, с. 192].

У перекладі метафоричне відтворення модальності: *"we dare not"* – *"ми не гратимемо з вогнем"* – це також компенсація. Але оскільки метафора "грати з вогнем" – стерта і усталена, то вона не перевантажує переклад надлишковою образністю. Переклад виразу *"tempt them with weakness"* також компенсує втрату алітерації в тих реченнях, де її неможливо відтворити: "спокушаючи їх своєю силою". Ми уже зазначали у попередньому дослідженні, що часто саме схеми, зокрема, алітерації не завжди симетрично відтворюються у перекладі, а тому такі втрати можливо тільки компенсувати [4, с. 10]. Алітерація у вислові "спокушаючи їх своєю силою", може бути хорошою компенсацією втрати цієї схеми у словосполученні: *"steady spread of the deadly atom"*:

"For only when our arms are sufficient beyond doubt can we be certain beyond doubt that they will never be employed. But neither can two great and powerful groups of nations take comfort from our present course – both sides overburdened by the cost of modern weapons, both rightly alarmed by the steady spread of the deadly atom, yet both racing to alter that uncertain balance of terror that stays the hand of mankind's final war" [14, с. 188] – *"Адже тільки якщо наше озброєння буде без сумніїв достатнім, ми можемо відкинути усі сумніви, що його ніколи не використають. Але не можуть дві великі й могутні групи держав почуватися безтурбо-*

тними в ситуації, яка зараз склалася – обидві сторони переобтяжені витратами на сучасне озброєння, обидві сторони недаремно стривожені неухильним поширенням смертоносного атома, проте обидві, навипередки, поспішають порушити цю нестійку рівновагу залякування, яка стримує останню війну в історії людства" [14, с. 192–193].

Варто зазначити, що хоча вважається, що одним із викликів відтворення метонімії є незафіксованість у словниках метонімічних зсувів у мові [8, с. 86], у цьому випадку метонімія не опирається повному відтворенню: *"deadly atom"* – *"смертоносний атом"*. Атом як найменша частинка зображує світову масштабну загрозу ядерної зброї. А от метонімія побудована на частотно-образі *"hand"* у вислові: *"stay the hand of mankind's final war"* повністю втрачається в перекладі: *"стримує останню війну в історії людства"*. Вислів *"uncertain balance of terror"* містить оксиморон через поєднання несуміжних речей *"balance of terror"*, що у перекладі відтворюється із незначним зсувом *"нестійка рівновага залякування"*, де парадоксальніше звучить поєднання: *"нестійка рівновага"*.

Досить відтворюваними вважаються у перекладі перифрази, так, наприклад, Київ може представляти політику усієї України, Париж – Франції, Лондон – Великобританії, а Вашингтон – Америки. Втім, Дж.Ф. Кеннеді персоніфікує усю півкулю, на якій знаходяться Сполучені Штати:

"And let every other power know that this hemisphere intends to remain the master of its own house" [14, с. 188] – *"І хай усі інші держави знають, що наша півкуля наміряється залишатися хазяїном у своєму власному домі"* [14, с. 192].

Як персоніфікація, так і стерта метафора у перекладі відтворюються повністю.

Висновки. Система виражальних засобів у політичних промовах високого рівня позначається багатством, різноманітністю і різнобарвністю, які вимагають від перекладача як глибокого володіння мовами, так і широкої ерудиції та тонкого стилістичного "слуху". Відтворення тропів далеко не завжди збігається з підходами, які застосовуються до перекладу стилістичних схем, оскільки тропи базуються на ментально-когнітивних параметрах сукупно з мовними чинниками. Навіть в тексті, написаному незнайомою мовою, можна виокремити схеми, саме завдяки регулярності повтору того або іншого елементу форми. Троп, не знаючи мови, розпізнати неможливо. В перекладацькому аспекті, схеми і тропи утворюють опозицію форми і змісту. І якщо форму можна спостерігати, то зміст – тільки осягнути. З найпоширеніших тропів, які вживаються у політичному дискурсі, можна виокремити метафору та метонімію. Суто лінгвістичний підхід до перекладу тропів не завжди спрацьовує. Для повноцінного відтворення образних та смислових складників тропів бажано залучення дискурсивного та когнітивного підходів. Як свідчить аналіз перекладацьких тактик, ефективними є часткова експлікація, компенсація і конкретизація з можливим образним зсувом.

Перспективи дослідження. У подальшому планується розглянути якісні і кількісні показники відтворення у перекладі риторичних схем і тропів, що вживаються у політичній риторичній. Це забезпечить повноту дослідження і надасть можливість створити цілісну картину перекладацьких викликів в процесі адекватної передачі прагматичного потенціалу політичної промови.

Список використаних джерел:

1. Берк К. Риторика гитлеровської "борьбы" / К. Берк // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2008. – Вып. 5 (25). – С. 149–160.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1719 с.

3. Вікіпедія – вільна енциклопедія : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org> – Назва з екрана.

4. Некряч Т., Довганчина Р. Flores Rhetoricae : відтворення риторичних фігур у публіцистичному стилі / Т. Некряч, Р. Довганчина // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2017. – Вип. 1(59). – С. 6–10.

5. Остапчук І.І. Тропи та тропеїзація англomовного медійного дискурсу : дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / І.І. Остапчук // Львівський нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2016. – 230 с.

6. Промови, що змінили світ / Укладач С. Себаг-Монтефіоре. – Київ : КМ-Букс, 2017. – 328 с.

7. Слова, що лунають крізь час. Найважливіші промови в історії людства, які змінили наш світ / Укладач Т. Голвей. – Київ : КМ-Букс, 2018. – 480 с.

8. Brinton L.J. The English Language: A Linguistic History / L.J. Brinton, L.K. Amovick. – UK : Oxford University Press, 2006. – 522 p.

9. Howe I. Politics and the Novel / I. Howe. – N.Y. : Horison Press, 1957. – 251 p.

10. Lacroff G. Metaphors We Live By / G. Lacroff, M. Johnson. – London : The University of Chicago press, 2003. – 276 p.

11. Lanham R.L. A Handlist of Rhetoric Terms / R.L. Lanham. – Berkley. – Los Angeles – London : University of California Press, 2012. – 205 p.

12. Leech G.N. A Linguistic Guide to English Poetry / G.N. Leech. – London : Longman, 1969. – 240 p.

13. MacDonald M.J. The Oxford Handbook of Rhetorical Studies / M.J. MacDonald. – Oxford : Oxford University Press, 2017. – 784 p.

14. Nekryach T. Make Your Way to Public Speaking : Manual / T. Nekryach, R. Dovganchyna. – Kyiv : VPC "Kyiv University", 2016. – 342 p.

15. Silva Rhetoricae: The Forest of Rhetoric / Provided by G.O. Burton [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://rhetoric.byu.edu> – Назва з екрана.

16. Speare M. The Political Novel. Its Development in England and America / M. Speare. – N.Y. : Oxford Univ.Press, 1924. – 377 p.

Надійшла до редколегії 08.10.18

Т. Некряч, канд. філол. наук, проф.

Київський національний лінгвістический університет, Київ, Україна,

Р. Довганчина, канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОССОЗДАНИЯ ТРОПОВ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ РИТОРИКЕ

Рассматриваются способы воссоздания в переводе стилистических средств, используемых в политических выступлениях, в частности, в инаугурационной речи президента США Дж.Ф. Кеннеди. В отличие от схем, – актуализированных отклонений на уровне формы, тропы – актуализированные отклонения на уровне содержания – требуют от переводчика, наряду с глубоким пониманием языковых сложностей, широкой эрудиции и тонкого стилистического "слуха". Наиболее часто в политической риторике используются метафоры и метонимии. Исследование позволяет утверждать, что оптимальными переводческими тактиками в воссоздании тропов в политическом дискурсе являются частичная экспликация, компенсация, конкретизация с возможным образным сдвигом.

Ключевые слова: тропы, схемы, метафора, метонимия, перифраз, экспликация, компенсация, конкретизация, риторика, политический дискурс, перевод.

T. Nekryach, Ph. Dr., Prof.

Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine,

R. Dovganchyna, Ph. Dr., Ass. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRANSLATION CHALLENGES OF REPRODUCING TROPES IN POLITICAL RHETORIC

The article focuses upon the ways of conveying the expressive stylistic means used in political speeches, specifically, on J.F.Kennedy's inaugural address. Unlike stylistic schemes – foregrounded regularities of syntactic or phonetic form, tropes – foregrounded irregularities of content – require, alongside the deep knowledge of language complexities, a profound erudition on the part of the translator, together with a fine stylistic "flair". The widest-used tropes are metaphors and metonymies. As the research demonstrates, the most effective approaches to reproducing tropes in political discourse are compensation, partial explication and specification with a viable change of imagery.

Key words: tropes, schemes, metaphor, metonymy, periphrasis, explication, compensation, specification, rhetoric, political discourse, translation.

УДК 81'25=111=161.2:82-7

О. Підгрушна, канд. філол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГУМОР В ОПОВІДАННЯХ МАРКА ТВЕНА: СВОЄРІДНІСТЬ ТА ВІДТВОРЕННЯ

Розглянуто мовно-стилістичні риси коротких оповідань М. Твена, їх кореляцію з національним американським гумором та специфіку їх перекладу українською мовою. Особливу увагу приділено специфіці національного американського гумору (сформованій, у т. ч., і під впливом творчості М. Твена), що відображається в коротких оповіданнях автора завдяки "сценічній" манері викладу, прийому "спостереження", переходу від високого до низького, використанню мовної гри із залученням різноманітних мовних засобів. Проаналізовано конкретні труднощі, що виникають у процесі відтворення окремих мовно-стилістичних та композиційних засобів, які створюють гумористичні елементи коротких оповідань М. Твена, визначено окремі шляхи подолання цих труднощів та стратегії відтворення загального гумористичного наповнення в перекладі.

Ключові слова: переклад, відтворення, гумор, американський гумор, Марк Твен, коротке оповідання.

Слова "Марк Твен" та "гумор" у свідомості багатьох і багатьох читачів невідворотно викликають непорушну асоціацію з книгами "Пригоди Тома Соєра" та "Пригоди Гекльбері Фіна", які по заслугам вважаються перлинами американської літератури. Відтак, саме ці книги та їх переклади в першу чергу стають об'єктами дослідження перекладознавців, що вивчають відтворення ідіостилу письменника [1, 2] особливості передачі мовлення персонажів [4, 5], та, меншою мірою, відтворення засобів комічного [3, 11]. При цьому, досить значна частина спадку письменника досі, можна сказати, несправедливо нехтується як дослідниками, так і перекладачами. Це – гумористичні короткі історії та

оповідання. Проблема перекладу гумору, зокрема і національного, не втрачає актуальності завдяки багатогранності засобів вираження самого явища, так і множинності шляхів та способів його відтворення. Про що свідчать дослідження таких вітчизняних, та зарубіжних дослідників, як Н. Абросимова, Д. Вавринюк, А. Гарамян, Д. Делабастіта, М. Якименко, Дж. Вандаеле, О. Колесник, Д. Корал, Д. Чіаро, О. Шонь та ін. Метою цієї розвідки є розглянути особливості вираження американського гумору в коротких оповіданнях М. Твена та проаналізувати шляхи їх відтворення українською. Предметом виступають способи відтворення в українських перекладах специфічних рис гумору М.

Твена, предметом –засоби вираження гумору в текстах коротких оповідань автора. Матеріалом є коротких оповідань М. Твена та їх наявні переклади.

Марка Твена неодноразово називали засновником, винахідником, а то й батьком американського гумору. Чого варті слова Ернетса Хемінгуея: "Марк Твен – гуморист. А інших я не знаю" [10, с. 23]. Та й той факт, що саме ім'ям Твена названо премію за внесок в американський гумор (*Mark Twain Prize for American Humor*) означає немало. Звичайно, гумор в Америці існував і до Марка Твена (наприклад [12]), однак, вважається, що саме Марк Твен надав йому особливого американського звучання. Варто зазначити, що й сам письменник був свідомий того, що його власний гумор і гумор його країни має специфічні риси, які відрізняють його від гумору інших країн: "Гумористичні історії – це американські історії, комічні історії – це англійські історії, дотепні історії – це французькі історії. Для досягнення своєї мети в гумористичних історіях використовують власне стиль їх викладу, а в комічних та дотепних – предмет й тематику" [13, с. 3]. Манера викладу, про яку писав Твен, припускає те, що американський гумор має "виконавську" природу. І дійсно, Марк Твен неодноразово виконував свої твори на публіку на різноманітних лекціях та зустрічах. Можна сказати, що саме Марк Твен заклав в основу американського гумору концепцію жанру стендапу (англ. *stand-up* – сольний гумористичний виступ перед живою аудиторією). Такий зсув, від власне літературного, поданого виключно у друкованій формі, гумору до тексту, який готують заздалегідь, пишуть, для виконання усного, звичайно ж, закладає ряд особливостей які, в свою чергу, мають вплив і на особливості перекладу подібних оповідань, чи то коротких історій.

Основоположною рисою коротких оповідань Твена є акцентування та детальне обговорення певного очевидного аспекту американської культури чи соціального явища з метою наголосення на їх сміховинності й/та безглуздості. Наразі, ця риса вважається переважною у американському гуморі загалом і називається "прийомом спостереження" (англ. *observation techniques*) [9, с. 208]. І це не дивно, адже цей прийом ідеально підходить для розвитку гумористичної ситуації при усному виконанні. Розгляньмо й інші композиційні риси, притаманні оповіданням Твена. Плавний зсув від високо до низького, який рухається від початку до закінчення історії. Наприклад, у на початку історії під назвою "Чорношкірий слуга генерала Вашингтона", слугу називають "*celebrated*" та "*famous*" [14, с. 2640] (у перекладі: "*знаменитий*" та "*славетний*" [7, 1с. 08]), а у кінці історії, коли роздратування автора досягає вершини, він перетворюється на "*infamous old fraud*" [14, с. 2643] (у перекладі: "*безчесний старий шахрай*" [7, с. 112]). Посилення тривіальної ситуації до драматичних масштабів. Наприклад, у оповіданні "Приборкання велосипеда" абсолютно тривіальна ситуація про те, як автор навчався їздити на велосипеді розгортається аж на майже 10 сторінках завдяки повільній манері викладу розповіді. Гумористичні "примешення" (на відміну від типових для британського гумору гумористичних перебільшень) також типові для гумору Твена. Ось приклад з оповідання "Мое секретарювання в сенатора": "*Leave the house! Leave it forever and forever, too!*" I regarded that as a sort of covert intimation that my services could be dispensed with, and so I resigned" [14, с. 2649]. У перекладі: "– Геть з мого дому! Щоб я вас тут більше не бачу! Я сприйняв ці слова за делікатний натяк на те, що моїх послуг не потребують, і подав у відставку" [7, с. 30]. Звичайно, означені вище особливості коротких

оповідань Твена не опираються перекладу і вимагають від перекладача лише здатності аналізувати і визначати характерні риси першотвору та дбайливо ставитись до стилю автора.

Виконання гумористичних історій на сцені припускають той факт, що гумористичний потенціал має розкриватись поступово і досягати кульмінації у фіналі історії. Саме за таким принципом і будуються більшість оповідань Марка Твена. Тут же криється і проблема перекладу – не просто віднайти характерні "ключі", які примножують гумористичну тональність твору, а й зуміти їх відтворити. Наприклад, у оповіданні "Як я балотувався на пост губернатора" впродовж всієї історії газети вигадують автору різноманітні прізвиська, аби його осоромити: "*The Infamous Perjurer Twain*", "*Twain, the Montana Thief*", "*Mr. Delirium Tremens Twain*", "*Twain, the BodySnatcher*", "*Twain, the Filthy Corruptionist*", "*Twain, the Loathsome Embracer*" [14, с. 2951–2953]. Які сам автор в кінці твору використовує на свою адресу, скоротивши всі до однієї літери: "*Truly yours, "Once a decent man, but now "MARK TWAIN, I. P., M. T., B. S., D. T., F. C., and L. E."*" [14, с. 2953] (до речі, ймовірно, тут Марк Твен ще й жартує з різноманітних почесних звань). У двох українських перекладах обрано дві абсолютно протилежні стратегії. У перекладі І. Криницької читаємо: "*Ганебний Лжесвідок Твен*", "*Твен, Монтанський Крадій*", "*Пан Твен Біла Гарячка*", "*Твен, Рвач-Могильник*", "*Твен Брудний Хабарник*" та "*Твен Нечистий Причіпляло*" [5]. А в кінці твору перекладача наслідують оригінал – скорочують всі "титული" до однієї літери: "*Щиро ваш, колись пристойна людина, а зараз Марк Твен Г.Л., М.К., Р-М., Б.Г., Б.Х., та Н.П.*" [8]. У перекладі Ф. Скляра читаємо: "*Безчесний Клятвопорушник Твен*", "*Твен – Монтанський Злодій*", "*Твен, що допився до білої гарячки*", "*Твен – Паплюжник Могил*", "*Твен – Підлий Хабарник*" та "*Твен – Мерзенний Шантажист*" [7, с. 65–70]. Одразу спадає на очі те, наскільки по-різному перекладачі відтворили прізвиська. Переклад І. Криницької тяжіє до певної "афористичності", Ф. Скляр, навпаки, неначе намагався надати прізвиськам більш "українського" звучання. Цікаво й те, як Ф. Скляр відтворив останнє речення: "*Щиро ваш, колись порядна людина, а тепер Безчесний Клятвопорушник, Монтанський Злодій, Паплюжник Могил, Алкоголік, що допився до білої гарячки, Підлий Хабарник і Мерзенний Шантажист Марк Твен*" [7, с. 71]. Не скоротивши прізвиська, перекладач може бути впевненим, що гумористичний ефект точно реалізується в його перекладі. З іншого боку, часткова прихованість, яку зберіг у перекладі І. Криницької ближча до оригіналу.

У історії під назвою "Мій годинник" "ключі" до осягнення всіх нюансів гумористичного обігрування автора сховані набагато глибше. Впродовж історії автор носить свій багатостраждальний годинник до різних майстрів, які знаходять у ньому зовсім різні проблеми. І лише у кінці історії, в одному з майстрів автор упізнає колишнього поганенького пароплавного машиніста ("*steamboat engineer and not a good engineer either*" [14, с. 2669]), який визначає поломку: "*she makes too much steam – you want to hang the monkey-wrench on the safety-valve*" [14, с. 2669], тобто використовує термінологію та дефекти зі своєї попередньої професії. У перекладі Ю. Лісняка: "*Забагато пару дає, треба запобіжну хлипавку попустити!*" [7, с. 75]. Тут же автор згадає і слова свого дядька який дивувався "*what became of all the unsuccessful tinkers, and gunsmiths, and shoemakers, and engineers, and blacksmiths*" [14, с. 2669]. У перекладі Ю. Лісняка: "*куди воно діваються*

всі невдахи бляхарі, та зброярі, та шевці, та ковалі" [7, с. 75]. Повернувшись назад до твору після цих слів можна зрозуміти, що і всі попередні майстри не були справжніми майстрами годинників. Приміром, один з них визначив поломку так: "He said the **kingbolt** was broken" [14, с. 2668] (слово *kingbolt* може означати як і *центральну вісь* механізму, так і *катушку* у швейній машині), а інший: "something the matter with the **hairtrigger**" [14, с. 2668] (*hairtrigger* означає *спусковий гачок*, і у механізмі, і у пістолеті). У Ю. Лісняка: "Цей сказав, що в ньому зламалася **шпулька**" [7, с. 74] та "якась несправність у **спусковому механізмі**" [7, с. 74]. Судячи з перекладу Ю. Лісняка, можемо зробити висновок, що перекладачу вдалось не просто розпізнати, а й успішно відтворити те соціальне явище, яке обіграв автор у історії для сприйняття українськими читачами.

Ще одна цікава історія базується на наскрізному гумористичному протиставленні фраз *game of chance* (гра на талан, азартна гра) та *game of science* (наукова гра, гра з науковим підґрунтям). Про це говорить нам і назва історії: "Science vs. Luck". Р. Доценко перекладає назву "Наука проти талану", однак зустрічається з труднощами у перекладі словосполучення *game of chance* в самому тексті історії: "Those boys had certainly been **betting money on a game of chance**" [14, с. 2803] – "Хлопці таки на правду **гнали на гроші, і в азартній грі** – це годі було **заперечувати**" [7, с. 103], "The four deacons and the two dominies were sworn in as **the "chance" jury**men, and six inveterate old seven-up professors were chosen to represent the **"science" side of the issue**" [14, с. 2801] – "Четверо дияконів і двоє вчителів присяглися як **споборники теорії "талану"**, а шестеро посивілих у змаганнях **знавців "сімки"** виступили як **прихильники теорії "науки"**" [7, с. 105], "by pronouncing that old sledge was **a game of chance**" [14, с. 2803] – "в одну душу посвідчивши, що в **"старих санчатах" виграв той, кому пошаланить, і що, отже, це гра азартна**" [7, с. 104]. Так як в українській мові немає ні слова, ні вразу, яке мало б такий же семантичний потенціал, як і *game of chance* (натяк і на талан, і на азартність), то перекладач, як бачимо, в різних випадках передає або одне, або інше значення, або ж намагається поєднати їх розлогим описом. Відповідно, такі зміни значно послаблюють гумористичний потенціал перекладу.

Описані вище випадки торкаються специфічної риси англійської мови – високої схильності до мовної гри – якою, звичайно ж, не нехтує Марк Твен. Загальновідомо, що мовна гра завжди викликає цілий ряд перекладацьких проблем. Практично в кожному оповіданні Твена можна зустріти каламбури, які створюють додаткові проблеми перекладачу. Як тут, у оповіданні: "Як я редагував сільськогосподарську газету": "'Now, as the warm weather approaches, and the **ganders begin to spawn**" <...>" [14, с. 7539]. У перекладі: "'Нині, коли **наближається гаряча пора, і гусаки починають нереститися**" <...>" [7, с. 34]. Безумовно, фраза веселить читача завдяки ефекту неочікуваності, але в оригіналі ховається ще й каламбур: іменник *gander* означає *гусак* у сенсі *дурень, простака*, а також на сленгу позначає *одруженого чоловіка*. Не дарма ж Твен обрав саме це слово, а не *goose*.

А ось, приміром, оповідач описує те, що сталося з годинником після ремонту (а саме, той факт, що перші пів-дня він сильно відставав, а другу половину дня "наздоганяв" і дванадцять ночі показував правильно): "After this the watch **AVERAGED** well, but nothing more. <...> But a **correct average** is only a mild virtue in a watch, and I took this instrument to another watchmaker" [14, с. 2668]. Твен використовує слово *average*, тобто щось *середнє*, яке в цьому епізоді викликає посмішку. У пере-

кладі ж: "Після тієї *направи годинник став їти добре, але тільки **пересічно**, так би мовити, – не більше. <...> Однак **пересічна точність** – це для годинника *чеснота не дуже велика, і я поніс його ще до одного годинникаря*" [7, с. 74-75]. *Пересічний* – це той, який нічим не виділяється, звичайний, рядовий. Значення дещо різниться, через що і послаблюється гумор. Тут, можна було б навіть додати гумору, створивши каламбур зі словом *посередньо* у перекладі (за значенням – це синонім до *пересічно*, але має корінь *середн*, який створить необхідні асоціації): "Після того годинник став *їти **посередньо**, по іншому й не скажеш. <...> Тільки така **посередня точність** у годинника – сумнівна чеснота <...>*" (Переклад наш – О.П.).*

Досить цікаву гру слів знаходимо в оповіданні "Страховища німецької мови". Вона проходить через декілька абзаців оповідання й базується на обігранні трьох різних значень дієслова *to decline* (а саме: *відмінити-цезати-перехилити*). Ось перше обіграння: "When a German gets his hands on an adjective, he **declines** it, and **keeps on declining** it until the common sense is all **declined out of it**" [14, с. 6151]. Перекладач, І. Франко, переносить обіграння в українську мову створивши цікавий оказіоналізм: "Коли *прикметник дістане ся Німцєві на язык, то він **склоняє** його і **склоняє** й **склоняє**, аж **висклоняє** з нього **всяку здорову думку**" [6, с. 114]. В другому ж випадку: "I heard a Californian student in Heidelberg say, in one of his calmest moods, that he would **rather decline two drinks than one German adjective**" [14, с. 6151] перекладач змушений вдатись до описового перекладу, що відчутно послаблює гумористичний ефект: "Один *Гайдельберський студент із Каліфорнії* *впевняв мене зовсім поважно, що йому було-б легше **пропустити дві кнайпи, ніж відмінити один німецький прикметник***" [6, с. 114].*

Власне, розглядаючи труднощі відтворення гумору в оповіданнях Марка Твена, неможливо оминати вищезгадане оповідання. Адже, "Страховища німецької мови", як свідчить назва, в гумористичній манері оповідають читачеві про те, чим і як німецька відрізняється від англійської. По всьому тексту оригіналу розкидані слова, вирази та, інколи, абзаци цією мовою, тож і сила гумористичного ефекту залежить від наявності базових знань з німецької мови у читачів. Цікаво, що в тексті українською з'явилися ще й вкраплення англійською мовою. А багато абзаців, де автор "перекручує" англійську мову для того, щоб продемонструвати і посміятись над незвичними особливостями німецької, як ось тут: "Here is an example which I culled from a novel and reduced to English: "The trunks being now ready, he **DE-after kissing his mother and sisters, and once more pressing to his bosom his adored Gretchen, who, dressed in simple white muslin, with a single tuberoses in the ample folds of her rich brown hair, had tottered feebly down the stairs, still pale from the terror and excitement of the past evening, but longing to lay her poor aching head yet once again upon the breast of him whom she loved more dearly than life itself, PARTED**" [14, с. 6151] в українському перекладі виявляються відтвореними відповідними абзацами німецькою мовою: "Ось *приклад із одної повісті: "Er **REIST** e, als die Koffer fertig waren und mach dem er Mutter und Schwester geküsst und nochmals sein angebetetes, einfach in weißen Muslin gekleidetes, mit einer frischen Rose in den sanften Wellen ihres reichen braunen Haares geschmücktes Gretchen, das mit bebenden Gliedern die Treppe herabgewankt war, um noch einmal sein armes, gequältes Haupt an die Brust desjenigen zu legen, dem es mehr liebte als das*

Leben selber, ans Herz gedrückt hatte, – AB" [6, с. 113], що, на жаль, повністю знищує гумор. Також, досить значну кількість абзаців випущено у перекладі всього оповідання. Звичайно, в цьому випадку при перекладі основну роль грає об'єктивна складність – відмінність граматичних структур не двох, а трьох мов: англійської, української та німецької.

Варто зазначити, що неувважність до деталей може стати причиною виникнення незапланованого гумору. Наприклад, у одному з оповідань йдеться про те, що автор відняв у бідної вдови "a meagre *plantain patch*" [14, с. 4167]. У перекладі Ф. Скляра: "мізерний *клаттик землі з кількома банановими деревами*" [7, с. 65]. І. Крилицької: "ділянку *всохлої землі*" [8]. В наступному ж абзаці автор виправдується: "I didn't know a *plantain patch from a kangaroo!*" [14, с. 4167]. У перекладі Ф. Скляра виправдання відтворене так: "Я не міг би *відрізнити бананове дерево від кенгуру!*" [14, с. 65]. А от у І. Крилицької виправдання автора перетворюється на прямий відвертий жарт: "Я не знав як *відрізнити земельну ділянку від кенгуру!*" [8].

Окремо можна говорити й про графічні засоби вираження гумору в оповіданнях Твена (зазвичай, виділення курсивом або великими літерами) в текстах оригіналу, які виконують різну функцію: натякають на наявність прихованого гумору, вказують на іронічне зауваження, підкреслюють місця, які варто виділити голосом при усному виконанні. У перекладах графічні засоби зазвичай ігноруються або ж відтворюються перекладачами спорадично.

Підводячи підсумок, можна сказати, що оповідання Марка Твена характеризуються низкою стилістичних та композиційних рис, які відображаються у сучасній американській гумористичній специфіці гумору коротких оповідань Марка Твена полягає у використанні прийому "спостереження", переходу від високого до низького, повільній манері викладу та розвитуку описуваних ситуацій та активного використання мовної гри як у окремих епізодах так і впродовж розгортання історії в цілому. Подекуди, відтворення коротких історій Марка Твена може стати викликом, адже вірне розпізнання, трактування та відтворення гумору в них вимагають, в першу чергу, уважності, дбайливого ставлення до ідіостилю автора та творчого мислення. Адже ігнорування перекладачами подвійних смислів та гумористичних натяків, закладених у окремі мовні елементи й тяжіння перекладів до буквализму призводить до відчутного послаблення гумористичного ефекту. Часткові втрати окремих гумористичних елементів неминучі через об'єктивну причину – недостатню обізнаність цільових читачів із певними соціальними явищами, які обіграє автор у оповіданнях.

Проте, оскільки домінують переказу є збереження загального гумористичного впливу оповідання на читача, то певні трансформації (напр., заміна каламбуру на інший художній засіб) є не лише виправданими, а й необхідними. Тож, можна зробити висновок, що найдієвішою стратегією відтворення гумору в коротких оповіданнях Марка Твена є його адекватне перевираження з орієнтацією на контекст та на очікуваний від нього ефект. Сподіваємось також, що ця коротка розвідка спонукатиме як попереказознавців-дослідників, так і практикуючих перекладачів звернути свою увагу на таку цікаву і значну частину творчого спадку Марка Твена як його гумористичні оповідання.

Список використаних джерел:

1. Альошина М. Д. Відтворення ідіостилю Марка Твена в українських перекладах у зіставленні із російськими та польськими (на матеріалі романів "Пригоди Тома Сойєра" та "Пригоди Гекльберрі Фінна"): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / М. Д. Альошина. – Київ, 2015. – 211 с.
2. Мазур О. Діалектизм творів Марка Твена / О. Мазур, Є. Поплавська // Науково-виробничий журнал Держава та регіони. Серія "Гуманітарні Науки", 2017. – Вип. 1. – С. 88–92.
3. Рубан Л.М. Компаративний аналіз засобів вираження комічного в повісті Марка Твена "Пригоди Тома Сойєра" / Л.М. Рубан // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна", 2014. – Вип. 46. – С. 166–169.
4. Соловей О. Відтворення особливостей мовлення головних героїв роману Марка Твена "The Adventures of Huckleberry Finn" / О. Соловей ; перекл. Ірини Штещенко // Іноземна Філологія, 2017. – Вип. 130. – С. 116–124.
5. Струк І. В. Відтворення мовних аномалій у художньому перекладі (на матеріалі мовлення персонажів романів Марка Твена та їх перекладів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / І. В. Струк. – Київ, 2016. – 246 с.
6. Твен М. Страховища німецької мови / М. Твен ; перекл. з англ. І. Франка // Читиво. Електронна бібліотека: веб-сайт. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Twain_Mark/Strakhovyscha_nimetskoj_movy/.
7. Твен М. Як мене обирали в губернатори. Оповідання / М. Твен ; перекл. з англ. ; упоряд., прим. Ю. Цєкова, Ю. Якнюнас. – Київ : Спеціалізоване вид-во сатирично-гумористичної літ-ри "Толока", 2012. – 335 с.
8. Твен М. Як я брав участь у передвирборчих перегонах за посаду Губернатора / М. Твен ; перекл. з англ. І. Крилицької // Читиво. Електронна бібліотека : веб-сайт. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Twain_Mark/Yak_ja_brav_uchast_u_pereadvyborynykh_perehonakh_za_posadu_Hubematora.
9. Double O. Getting the Joke: The Inner Workings of Stand-Up Comedy. 2nd edition / O. Double. – London, New Dehli, New York, Sydney : Bloomsbury, 2014. – 368 p.
10. Hemingway E. Green Hills of Africa / E. Hemingway // Simon and Schuster, 2002. – 208 p.
11. Hossieni R. B. A Comparative Study of Transference of Humor in Translations of "The Adventures of Huckleberry Finn" by Mark Twain / R.B. Hossieni // International Journal of Applied Linguistics & English Literature, 2017. – Vol. 6, № 6. – P. 1–8.
12. Longstreet A.B. Georgia Scenes: Characters, Incidents, &c., in the First Half Century of the Republic. N.Y. : Harper & Brothers, 1850. – 214 p.
13. Twain M. How to Tell a Story and Other Essays. N.Y. and London : Harper and Brothers Publishers, 1898. – 250 p.
14. Twain M. The Complete Works of Mark Twain. – Delphi Classics, 2012. eBook. Version 9. 12075 p.

Надійшла до редколегії 08.10.18

Е. Подгрушная, канд. філол. наук, асист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина

ЮМОР В РАССКАЗАХ МАРКА ТВЕНА: СВОЕОБРАЗИЕ И ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ

Рассматриваются культурно-стилистические черты коротких рассказов М. Твена, их корреляция с национальным американским юмором и специфика их перевода на украинский язык. Особое внимание уделено специфике национального американского юмора (сложившейся в том числе и под влиянием творчества М. Твена), что отражается в коротких рассказах автора благодаря "сценической" манере изложения, приёму "наблюдения", перехода от высокого к низкому, использованию языковой игры с привлечением различных языковых средств. Проанализированы конкретные трудности, возникающие в процессе воспроизведения отдельных стилистических и композиционных языковых средств, создающих юмористические элементы коротких рассказов М. Твена, определены отдельные пути преодоления этих трудностей и стратегии воспроизведения общего юмористического наполнения в переводе.

Ключевые слова: перевод, воспроизведение, юмор, американский юмор, Марк Твен, короткий рассказ.

O. Pidhrushna, Ph. Dr., Ass.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HUMOR IN MARK TWAIN'S SHORT STORIES: REPRODUCING SPECIFIC FEATURES

The article considers the cultural and stylistic features of M. Twain's short stories, their correlation with the national American humor and the specifics of their translation into Ukrainian. Particular attention is paid to the specifics of the national American humor (which was also influenced by the works of M. Twain), which is reflected in the author's short stories through the performance-like manner of presentation, the use of fey

observation techniques, gradual movement from elevated to low style, and wordplay using different means of language. The article analyzes specific difficulties arising in the process of recreation of the stylistic and compositional language means creating humorous elements of M. Twain's short stories, identifies individual ways to overcome these difficulties and strategies of general humorous tone recreation in translation.

Key words: translation, recreation, humor, American humor, Mark Twain, short story.

УДК 811.111'367.335'42

А. Понікарьова, канд. філол. наук, доц.
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна

ФОН І ФІГУРА В ЧОТИРИКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ ВКРАПЛЕННЯМ СУРЯДНОСТІ

(на матеріалі публічних промов Б. Обама і Д. Кемерона)

Присвячено встановленню закономірностей зміни фону і фігури в чотирикомпонентних складнопідрядних реченнях із вкрапленням сурядності в публічних промовах Б. Обама та Д. Кемерона. Виявлено базові структурно-семантичні типи синтаксичного аранжування таких складних речень: структурно-сміслові інкорпорування, смислове інкорпорування та ланцюгове приєднання. Встановлено конфігурації взаємодії базових структурно-семантичних типів аранжування таких речень. Описано когнітивні операції управління увагою, що лежать в основі різних конфігурацій.

Ключові слова: підрядність, сурядність, фігура, фон, увага.

У контексті когнітивно-дискурсивної спрямованості сучасних мовознавчих студій увага дослідників все частіше фокусується на механізмах мовленнєвого впливу, серед яких ключовим є управління увагою аудиторії, що пояснює актуальність нашої роботи.

Мета статті полягає у встановленні закономірностей зміни фону і фігури в чотирикомпонентних складнопідрядних реченнях із вкрапленням сурядності в публічних промовах Б. Обама та Д. Кемерона.

Завдання включають: 1) виявлення базових структурно-семантичних типів синтаксичного аранжування складних речень в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона; 2) встановлення конфігурацій базових структурно-семантичних типів в чотирикомпонентних складнопідрядних реченнях із вкрапленням сурядності; 3) розкриття когнітивних операцій управління увагою, що лежать в основі різних типів структурно-семантичного аранжування аналізованих структур.

Об'єктом дослідження є конфігурації базових структурно-семантичних типів в чотирикомпонентних складнопідрядних реченнях із вкрапленням сурядності в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона, а предметом – когнітивні операції управління увагою аудиторії, що забезпечуються цими конфігураціями.

Матеріалом дослідження служать 450 чотирикомпонентних складнопідрядних речень із вкрапленням сурядності, виокремлених із транскриптів публічних промов Барака Обама і Девіда Кемерона в період 2010–2015 років.

Чотирикомпонентні складнопідрядні речення із вкрапленням сурядності в публічних промовах Б. Обама і Д. Кемерона будуються на основі різних конфігурацій трьох базових структурно-семантичних типів синтаксичного зв'язку: структурно-сміслового інкорпорування, смислового інкорпорування та ланцюгового приєднання [1].

Структурно-сміслові і смислове інкорпорування є зв'язками підрядності.

За структурно-сміслового інкорпорування клауза, яка йде першою в синтагматичному ланцюжку (як правило, головна), демонструє як структурну, так і смислово незавершеність, що усувається наступною (підрядною) клаузою; має місце фіксована позиція клауз. Такий зв'язок характерний для складнопідрядних речень з підрядними клаузами у функціях: предикативу (*That's what helps set us apart as a nation* [19]), додатка

(*Again I believe we should reject this argument* [10]), означення (*We have even tolerated these segregated communities behaving in ways that run counter to our values* [12]). До цього типу відносяться і складнопідрядні речення з підрядними клаузами у функції підмета (*What comes of this moment is up to us* [19]), проте в таких реченнях головна клауза слідує за підрядною.

При смислового інкорпоруванні позиції головної та підрядної клауз в синтагматичному ланцюжку не фіксовані; вони зберігають відносну структурну повноцінність, хоча підрядній клаузі властива смислова незавершеність, що усувається головною клаузою. Сміслові інкорпорування лежить в основі складнопідрядних речень з підрядними клаузами у функції обставин: часу (*When I took office, our projected deficit was more than \$1 trillion* [15]); умови (*If the United Nations Charter is to have any value in the 21st century we must now join together to support a rapid political transition* [13]), причини (*And it will be harder because we will argue about everything* [19]), допустовості (*Whether they are violent in their means or not, we must make it impossible for the extremists to succeed* [12]).

Ланцюгове приєднання є зв'язком сурядності: предикації структурно автономні; порядок слідування предикацій фіксований. Термін "приєднання", відображає відносну структурну автономність предикацій, що об'єднуються в складні речення, на контрасті з терміном "інкорпорування", що акцентує структурну та/або смислово взаємозалежність таких предикацій. У логіко-смісловому відношенні ланцюгове приєднання базується на зв'язках: 1) сурядності (сполучних (*This will put advanced technologies in the hands of our troops and it will mean more jobs for workers in both our countries* [15]) і протиставних (*We increased spending dramatically for two wars and an expensive prescription drug program – but we didn't pay for any of this new spending* [16])) і 2) підрядності (причини (*There will be tough fighting ahead, and the Afghan government will need to deliver better governance* [19]), часу (*Thirty-seven days later, Plan B succeeded, and the miners were rescued* [19]) й допустовості (*All three agreements asked for shared responsibility and shared sacrifice, but they largely protected the middle class, our commitments to seniors, and key investments in our future* [18])).

Когнітивний аналіз складного синтаксису Д. Кемерона і Б. Обама здійснюємо в термінах когнітивних операцій

управлінням увагою [4; 6–9]. У когнітивній психології та лінгвістиці увага розглядається як складний психологічний феномен, який моделюється в термінах активації концептуальних структур нейронної сітки, що репрезентує гіпотетичну модель мозку [3, с. 134]. За визначенням У. Чейфа, увага є фокусом свідомості (the focus of consciousness), об'єктом вибору [2, с. 26–30]. Окрім того, У. Чейф використовує термін "сфера уваги" (scope of attention) у значенні "периферія свідомості, що забезпечує доступ до певної інформації" [там само, с. 29].

Уважаємо, що терміни "фокус" і "сфера" уваги корелюють з термінами "фігура" і "фон", які були запозичені з когнітивної психології Л. Талмі для пояснення просторових відношень між об'єктами референції.

Л. Талмі виділяє такі градуальні ознаки фону, як більш знайоме місце розташування, більший розмір, стаціонарність, складніша структурна організація, приналежність до заднього плану, більш рання поява на місці події / у пам'яті. Фігура ж характеризується менш знайомим місцем розташування, меншим розміром, більшою мобільністю, структурною простотою, "випуклістю" (приналежністю до переднього плану), пізнішою появою на місці події / у пам'яті [9, с. 315-316].

З усіх перерахованих характеристик для аналізу складного синтаксису найбільш релевантним видається зіставлення таких ознак фону і фігури як більш рання – пізніша поява об'єкта на місці події / у пам'яті. Наявність цих ознак дозволяє співвіднести фон із темою (рання поява об'єкта на місці події / у пам'яті – вже відома інформація), а фігуру – з ремою (пізніша поява об'єкта на місці події / у пам'яті – нова інформація, що виникає у процесі розгортання синтагматичного ланцюжка мовлення).

Саме за таким принципом Л. Талмі пояснює асиметрію взаємовідносин між подіями, що описуються головною й підрядною клаузами складнопідрядних речень обставини часу типу *I read while she sewed*: дія, що відображується пропозиційним змістом підрядної клаузи, співвідносна з фоном (причиною або передумовою) по відношенню до дії, що відображується пропозиційним змістом головної клаузи, співвідносною з фігурою [6–9].

Результати аналізу комунікативного потенціалу виділених структурно-семантичних типів складних речень в термінах когнітивних операцій управління увагою (сфера уваги / фон і фокус уваги / фігура) показують, що структурно-семантичний тип зв'язків між предикаціями складних речень визначає лінійність / нелінійність схеми розподілу уваги.

Смислове інкорпорування задає нелінійну схему зміни фону і фігури (фокусу уваги). Нелінійна схема порушує автоматизованість сприйняття мовлення, зосереджуючи увагу на каузальних залежностях пропозицій предикацій складних речень.

Структурно-смислове і ланцюжкове приєднування сурядності забезпечують лінійну схему зміни фону і фігури (фокусу уваги). Лінійна схема відповідає природній лінійній динаміці розгортання синтагматичного ланцюжка мовлення й відтак сприяє його ритмізації і автоматизує сприйняття.

1. Взаємодія структурно-смислового інкорпорування і ланцюжкового приєднування в чотирикомпонентних складнопідрядних реченнях із вкрапленням сурядності відбувається за наявності або відсутності спільної точки референції (point of reference), тобто ініціального фокусу уваги, що відкриває доступ до сутностей, які перебувають в рамках сфери уваги (за

Р. Ленекером [5, ch. 6]), співвідносною із членом попередньої клаузи, від якого структурно і семантично залежить підрядна клауза означення.

1.1. За відсутності спільної точки референції ця взаємодія реалізується такими конфігураціями:

1.1.A. Ініціальна позиція головної клаузи: [Головна клауза [[підрядна предикативна клауза], [предикативна клауза] and [предикативна клауза]]] – [M=G/F [[S=F/G], [S=F/G] and [S=F]]] (тут і далі: M – головна клауза (main clause); S – підрядна клауза (subordinate clause); G – фон (ground); F – фігура (figure)).

Наприклад: *It's why our food is safe to eat, our water is safe to drink, and our air is safe to breathe* [19]; *And this is why we mobilize the international community to protect the Libyan people from Colonel Gadhafi's regime, why we will continue to enforce U.N. resolutions with our allies and why we restate our position much more* [14].

У цій конфігурації головна клауза служить фоном для інтерпретації пропозиційного змісту трьох підрядних клауз, з'єднаних ланцюжковим приєднуванням (сурядний зв'язок: додавання інформації). Оскільки і при структурному інкорпоруванні, і при ланцюжковому приєднуванні спостерігається лінійна схема зміни фону і фігури, з кожною наступною предикацією фокус уваги просувається вперед, в кінець синтагматичного ланцюжка.

1.1.B. Ініціальна позиція підрядної клаузи:

1.1.B.a. [[Підрядна клауза підмета] and [підрядна клауза підмета] головна клауза [підрядна клауза предикатива]] – [[S=G/F] and [S=F/G] M=F/G [S=F]].

Наприклад: *What's undeniable, though, and what we can never forget is that our forces are making very real progress* [17].

У цьому випадку дві підрядні клаузи підмета, пов'язані відношеннями сурядності, є невід'ємною частиною головної клаузи, що складається з дієслова зв'язки, яке вводить предикатив, виражений третьою підрядною клаузою. Фокус уваги має лінійний напрям руху.

1.1.B.b. [Підрядна клауза підмета [головна клауза [[підрядна клауза додатку] but (протиставлення) [підрядна клауза додатка]]]] – [S=G/F [M=F/G [[S=F/G] but [S=F]]]].

Наприклад: *What comes of this moment will be determined not by whether we can sit together tonight, but whether we can work together tomorrow* [19].

Підрядна клауза підмета, яка займає ініціальну позицію в синтагматичному ланцюжку, є невід'ємною структурно-семантичною частиною головної клаузи, яка має додаток, виражений двома підрядними клаузами, поєднаними сурядним зв'язком протиставлення. Рух фокусу уваги має прогресивний характер.

1.2. Взаємодія структурно-смислового інкорпорування і ланцюжкового приєднування за наявності спільної точки референції виявляється в таких конфігураціях з ініціальною позицією головної клаузи:

1.2.a. [Головна клауза (точка референції) [підрядна клауза означення [[підрядна клауза додатка], (додавання) [підрядна клауза додатку]]]] – [M (PR)=G/F [S=F/G] [[S=F/G], [S=F]]].

Наприклад: *First of all, there are those who say there has been too little progress, that the Arab Spring has produced few tangible improvements in people's lives* [11].

Пропозиція головної клаузи цього складнопідрядного речення має актанта, вираженого займенником *those*, який відсилає до референта, який є спільним для головної і означальної клауз. Означальна клауза, в свою чергу, має додаток, виражений двома клаузами додатку, поєднаними сурядними відношеннями додавання інформації. Зміна фону і фігури має прогресивний характер.

1.2.б. [Головна клауза [підрядна клауза додатку (точка референції) [підрядна клауза означення] and [підрядна клауза означення]]]. [M=G [S (PR)=F/G [=F/G] and [S=F]]].

Наприклад: *Nevertheless, we should acknowledge that this threat comes overwhelmingly from young men who follow a completely perverse and warped interpretation of Islam and who are prepared to blow themselves up and kill their fellow citizens* [12].

Головна клауза цього складнопідрядного речення має додаток, виражений окремою предикацією. Клауза додатку, в свою чергу, має спільну точку референції з двома означальними клаузами, пов'язаними відношеннями сурядності (додавання інформації).

2. Взаємодія структурно-сислового, смислового інкорпорування і ланцюжкового приєднання.

2.А. Ініціальна позиція головної клаузи, включеної в речення структурно-сисловим інкорпоруванням:

2.А.а. [Головна клауза [підрядний блок додатку = [[підрядна клауза умови / допустовості] or (додавання) [підрядна клауза умови / допустовості] головна клауза]] – [M=G1 [S=F1: [[S=G2] or [S=G2] M=F2]]].

Наприклад: *Holding Islamists to account must also mean that if they attempt to undermine the stability of other countries or if they encourage terrorism instead of peace and conflict instead of partnership, then we will oppose them* [11]; *Amid all the noise and passion and rancor of our public debate, Tucson reminded us that no matter who we are or where we come from, each of us is a part of something greater – something more consequential than party or political preference* [19].

У термінах операцій когнітивного конструювання розподіл уваги здійснюється таким чином. Пропозиційний зміст головної клаузи речення є фоном для інтерпретації пропозиційного змісту трьох наступних предикацій, які утворюють нерозривний структурно-семантичний блок, включений в речення структурно-сисловим інкорпоруванням. Головна предикація речення визначає епістемічні рамки дій / подій клауз блоку. Клаузи блоку об'єднані двома типами зв'язку: смисловим інкорпоруванням і ланцюжковим приєднанням. Сислове інкорпорування співвідносить пропозиційний зміст підрядних клауз умови / допустовості, об'єднаних ланцюжковим приєднанням, і фінальної предикації, яка виконує функцію головної клаузи блоку, відповідно, як умови реалізації афективної дії / умови, що не впливає на реалізацію дії/стан справ, і власне дію/стан справ. Дякуючи фінальній позиції головної клаузи блоку, у цій конфігурації спостерігається прогресивний рух фігури в ході розгортання синтагматичного ланцюжка.

2.А.б. [Головна клауза [підрядний блок додатку = [[головна клауза] not just підрядна клауза причини but (включення) підрядна клауза причини]]] – [M=G1 [S=F1: [[M=F2/G2] not just S=F2/G2 but S=F2/G2]]].

Наприклад: *And she told me she's earning her degree in biotechnology now, at 55 years old, not just because the furniture jobs are gone, but because she wants to inspire her children to pursue their dreams, too* [19].

Як і у попередньому випадку, пропозиційний зміст головної клаузи служить фоном для інтерпретації пропозиційного змісту трьох наступних клауз, які складають блок додатку. Всередині блоку клаузи причини, об'єднані сурядними відношеннями включення за допомогою двохкомпонентного з'єднувального елемента, служать фоном для інтерпретації змісту головної клаузи блоку. Відповідно, спостерігається репресивний рух фокусу уваги, зумовлений необхідністю утримувати у сфері уваги пропозиційний зміст головної предикації, і, одночасно, прогресивний рух фігури в кінець ланцюжка.

2.Б. Ініціальна позиція підрядної клаузи, включеної в речення смисловим інкорпоруванням: [підрядна клауза причини [головна клауза [[підрядна клауза додатку] and (додавання) [підрядна клауза додатку]]]] – [S=G [M=F/G [[S=F/G] and [S=F]]]].

Наприклад: *And because we've begun this work, tonight we can say that American leadership has been renewed and America's standing has been restored* [19].

У цьому випадку пропозиційний зміст підрядної клаузи причини, яка займає ініціальну позицію у синтагматичному ланцюжку, є фоном для інтерпретації змісту головної клаузи, додаток якої виражений двома підрядними клаузами, поєднаними сурядними відношеннями додавання інформації. Відповідно, спостерігається прогресивний рух фігури.

Таким чином, чотириконтентні складнопідрядні речення із вкрапленням сурядності в публічних промовах Б. Обама та Д. Кемерона будуються на основі взаємодії структурно-сислового та смислового інкорпорування і ланцюжкового приєднання. Роль базового зв'язку відводиться підрядності. За взаємодії структурно-сислового інкорпорування і ланцюжкового приєднання має місце прогресивний рух фігури, характерний для цих типів зв'язку. За взаємодії смислового інкорпорування і ланцюжкового приєднання у конфігураціях з ініціальною позицією підрядної клаузи, яка вводиться в речення смисловим інкорпоруванням, напрямок руху фігури визначається місцем головної клаузи у синтагматичному ланцюжку. У випадку ініціальної позиції головної клаузи, яка включається в речення структурно-сисловим інкорпоруванням, утворюються дворівневі структури, де роль базового синтаксичного зв'язку відіграє структурно-сислове інкорпорування. Структурно-сислове інкорпорування включає в речення блок додатку (перший рівень підпорядкування), всередині якого предикації об'єднуються відношеннями умови / допустовості / причини (другий рівень підпорядкування). Ланцюжкове приєднання об'єднує підрядні клаузи блоку на основі відношень сурядності (додавання, включення). Зміна фону і фігури залежить від позиції головної клаузи другого рівня підпорядкування.

Список використаних джерел:

1. Мартынюк А. П. Когнитивно-дискурсивный инструментальный анализ сложноподчиненного синтаксиса англоязычного политического дискурса : междунар. электронный сб. науч. ст. [Электронный ресурс] / А.П. Мартынюк., А.Ю. Поникарева // Когниция, Коммуникация, Дискурс, 2013. – № 7. – С. 68–80. – Режим доступа : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no7-2013/martynuk-a-p-ponikareva-a-u>.
  2. Chafe W. L. Discourse, consciousness and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing / W. L. Chafe. – Chicago : Chicago University Press, 1994. – 327 p.
  3. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
  4. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar : Theoretical prerequisites / R. W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 395 p.
  5. Langacker R. W. Grammar and conceptualization. / R. W. Langacker. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1999. – 433 p.
  6. Talmy L. Semantic structures in English and Atsugewi. Ph. D. dissertation, Department of Linguistics, Un-ty of California, Berkeley, 1972.
  7. Talmy L. Rubber sheet cognition in language / L. Talmy // Papers from the 13th Regional Meeting, Chicago Linguistic Society ; ed. W.A. Beach. – Chicago: Chicago Linguistic Society, 1977. – P. 612–628.
  8. Talmy L. The relation of grammar to cognition // Topics in cognitive linguistics / ed. B. Rudzka-Ostyn. – Amsterdam: John Benjamins, 1982. – P. 165–205.
  9. Talmy L. Toward a cognitive semantics / L. Talmy. – Cambridge (Mass.); L. : A Bradford Book, The MIT Press, 2000. – Vol. 1. Concept Structuring Systems. – 565 p.
- Ілюстративна література:**
10. Cameron 1 = David Cameron and Obama Press Conference; July 20, 2010. [Electronic resource]. Access: http://blogs.suntimes.com/sweet/2010/07/obama_cameron_press_conference.html
  11. Cameron 4 = David Cameron's address to the United Nations General Assembly; September 26, 2012. [Electronic resource]. – Access:

www.gov.uk/government/speeches/david-camersons-address-to-the-united-nations-general-assembly

12. Cameron 2 = David Cameron's Speech on Radicalisation and Islamic Extremism; February 5, 2011. [Electronic resource]. – Access: <http://www.newstatesman.com/blogs/the-staggers/2011/02/terrorism-islam-ideology>

13. Cameron 5 = David Cameron's Speech to the Conservative Party Conference 2012; October 10, 2012. [Electronic resource]. – Access: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/conservative-party-conference-2012-in-birmingham-full-transcript-of-david-camersons-speech-8205536.html>

14. Cameron 3 = President Obama & Prime Minister Cameron Joint Press Availability; May 25, 2011. [Electronic resource]. – Access: <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/110525/se.01.html>

15. Obama 1 = David Cameron and Obama Press Conference; July 20, 2010. [Electronic resource]. – Access: http://blogs.suntimes.com/sweet/2010/07/obama_cameron_press_conference.html

16. Obama 3 = President Barack Obama's Address on the Violence in Libya; February 23, 2011. [Electronic resource]. – Access: <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm>

17. Obama 5 = President Barack Obama's Clinton Global Initiative Speech on Human Trafficking; September 25, 2012. [Electronic resource]. – Access: <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm>

18. Obama 4 = President Barack Obama's Speech to the American-Israel Public Affairs Committee; March 04, 2012. [Electronic resource]. – Access: <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm>

19. Obama 2 = President Barack Obama's State of the Union address; January 25, 2011. [Electronic resource]. – Access: <http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches.htm>

Надійшла до редколегії 08.10.18

А. Поникарева, канд. філол. наук, доц.

Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Харьков, Украина

ФОН И ФИГУРА В ЧЕТЫРЕХКОМПОНЕНТНЫХ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ С ВКРАПЛЕНИЕМ СОЧИНЕНИЯ (на материале публичных речей Б. Обамы и Д. Кемерона)

Посвящено установлению закономерностей смены фона и фигуры в четырехкомпонентных сложноподчиненных предложениях с вкраплением сочинения в публичных речах Б. Обамы и Д. Кемерона. Выявлены базовые структурно-семантические типы синтаксической аранжировки таких сложных предложений: структурно-смысловое инкорпорирование, смысловое инкорпорирование и цепочное присоединение. Установлены конфигурации взаимодействия базовых структурно-семантических типов аранжировки таких предложений. Описаны когнитивные операции управления вниманием, лежащие в основе разных конфигураций.

Ключевые слова: внимание, подчинение, сочинение, фигура фон.

A. Ponikaryova, Ph. Dr. in Philology, Ass. Prof.

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

GROUND AND FIGURE IN FOUR-COMPONENT HYPOTAXIS SYNTACTIC STRUCTURES PARATAXIS INCLUSION (based on B. Obama's and D. Cameron's Political Speeches)

The article introduces the results of the research to discover the patterns of the ground-figure change in four-component hypotaxis syntactic structures with inclusion of parataxis in public speeches of B. Obama and D. Cameron. It identifies three types of semantic relations involved in the construction of such sentences: structural-semantic incorporation, semantic incorporation and chain attachment. It also specifies the configurations of these three types of semantic relations in the structure of four-component hypotaxis sentences with inclusion of parataxis. These types of syntactic relations are explained in terms of cognitive construal operations of attention.

Key words: attention, figure, ground, hypotaxis, parataxis.

УДК 81'255.4:801.82.2-3

М. Ребенко, канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЛЮРАЛИЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ РІШЕНЬ У ПЛОЩИНІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Присвячено проблемі множинності художніх перекладів певного автора. Показано, що одним із наслідків плюралізму творчого волевиявлення перекладача може стати суб'єктивна деформація в тексті-перекладі, що нерідко призводить до суттєвих відхилень від ідейного задуму автора твору, а також порушує норму цільової мови задля розширення її виражальних можливостей або досягнення прагматичної адекватності перекладу. Розкрито двоїтий характер суб'єктивної деформації в художньому перекладі, а також її властивості: відносність (з причин варіативної зумовленості процесу перекладу) та амбівалентність (явище одночасної наявності в тексті художнього перекладу двох полярних сутностей – інваріантності семантики окремих мовних одиниць тексту-перекладу в розумінні "пересічного" адресата та варіативності семантики й прагматики цих елементів у сприйнятті "зразковим" реципієнтом перекладу).

Ключові слова: художній переклад, адекватність перекладу, ідіостиль автора, варіативність перекладу, відносність, амбівалентність, перекладацька деформація.

На глибоке переконання митців із Творчої спілки перекладачів та письменників України, які зібралися за круглим столом із нагоди святкування Міжнародного дня перекладача 30 вересня, однією із функцій художнього перекладу є розширення меж певної національної культури поза географічними кордонами її держави.

Багатовікова плідна перекладацька практика в розмаїтті культурно-історичних систем сформувала діалогічні принципи взаємодії мови оригіналу й особистості перекладача. Тому не дивно, що в такому багатоаспектному просторі, перекладач стикається із низкою викликів, як-от множинність інтерпретаційних прочитань одного автора.

Питання творчого волевиявлення перекладача, що нерідко призводить до плюралізму рішень у тексті пе-

рекладу (ТП), неоднозначне. З одного боку, чим більше перекладів одного й того самого автора, тим більше прочитань певних "темних місць" у його творах має читач культури-перекладу. Однак, з іншого боку, постає проблема між перекладацькою пошуку та впливу творчої особистості перекладача на адекватне відтворення власне авторських вихідних художніх домінантів. Ось чому до питання адекватного змалювання ідіостилу автора у випадку множинності перекладу його твору зверталось чимало перекладознавців-класиків, наприклад Ю. Левін, засновник теорії варіативності соціально-естетичної функції художніх творів через фактор їхньої часової віддаленості від першотвору [3], а також А. Федоров, автор теорії трактування процесу перекладу як нескінченного динамічного творчого розкриття но-

вих граней особистості автора [8]. Навколо цих фундаментальних теорій невпинно точилися дискусії, які активізували феномен "повторюваності перекладу" (див. А. Поповича [5, с. 189]), "конечності" роботи перекладача, його невпинного стремління до "повного успіху" (див. роздуми Р. Домбровського про перекладацький пошук Андрія Содомори як "Метра перекладу", "правомочного виносити присуд" [1, с. 220–221]). Водночас такі обговорення привели до трактування художнього перекладу як "потенційно множинного явища" (див. П. Топера [7, с. 31]), а власне множинність перекладів характеризувалася як "позитивне явище, коли переклади є поступом уперед, а не тупцюванням на місці" (див. Р. Зорівчак [2]).

Постановка завдання дослідження.

Мета роботи полягає в аналізі характеру суб'єктивної деформації в тексті художнього перекладу, яка є наслідком плюралізму рішень перекладача та його творчого волевиявлення. Реалізація поставленої мети пе-

редбачає розкриття змісту поняття перекладацької деформації, встановлення властивостей деформації у процесі відбудови смислового та/або стилістичного інваріантів оригіналу, а також осмислення впливу суб'єктивних зсувів на адекватність перекладу.

Виклад основного матеріалу.

Українські переклади назв розділів повісті-казки англійського письменника Л. Керролла "Alice in Wonderland", виконаних Г. Бушиною [12; 15], В. Корнієнком [10], О.Корецькою, С.Сулімою [13], В. Наріжною [11] і В. Панченком [14] характеризуються множинністю рішень перекладачів. Проілюструємо їх у таблиці 1 та простежимо відносний характер деформації – результат таких суб'єктивно-перекладацьких перетворень тексту-оригіналу, які можуть бути як системними відхиленнями від художнього завдання автора, так і порушеннями норми цільової мови задля розширення її виражальних можливостей або досягнення прагматичної адекватності перекладу.

Таблиця 1. Плюралізм перекладацьких рішень відтворення назв розділів роману "Alice in Wonderland" (Lewis Carroll)

№ розділу	Назва розділу	Переклад Г.Бушиної (1960)	Переклад Г.Бушиної (1976)	Переклад В.Корнієнка (2001)	Переклад О.Корецької, С.Суліми (2007)	Переклад В.Наріжною (2008)	Переклад В.Панченка (2010)
1	"Down the Rabbit-Hole"	"В кролячій норі"	"У кролячій норі"	"Униз і вглиб кролячою норю"	"Униз кролячою норю"	"Углиб кролячої норі"	"У кролячій норі"
2	"The Pool of Tears"	"Калюжа сліз"	"Калюжа сліз"	"Озеро сліз"	"Море сліз"	"Озеро сліз"	"Море сліз"
3	"A Caucus-Race and a Long Tale"	"Політична гонка і довгий кінець"	"Крос по інстанціях та історія з хвостиком"	"Гасай-Коло та Довгий Хвіст"	"Біг по колу та історія "Вертихвіст" "	"Партійні перегони та правдива історія"	"Виборчі Перегони й Довгий Кінець"
4	"The Rabbit Sends in a Little Bill"	"Кролик посилає в дім маленького Білла"	"Кролик посилає в димар малого Білла"	"Кролик крутить Крутихвостом"	"Кролик посилає Маятка Білля"	"Кролик засилає в димар крихітку Білла"	"Білля посилають у дім"
5	"Advice from a Caterpillar"	"Порада Гусениці"	"Порада гусениці"	"Що порадила гусінь"	"Порада Гусені"	"Що порадила гусінь"	"Порада Блакитного Хробака"
6	"Pig and Pepper"	"Порося та перець"	"Порося та перець"	"Порося та перець"	"Порося і перець"	"Перець і порося"	"Порося та Перець"
7	"A Mad Tea-Party"	"Чаювання божевільних"	"Чаювання божевільних"	"Божевільне чаювання"	"Божевільне чаювання "Відправлення і прибуття"	"Божевільне чаювання"	"Божевільне чаювання"
8	"The Queen's Croquet-Ground"	"Крокетний майданчик Королеви"	"Крокет у королеви"	"Королевин крокет"	"Королівський крокет" "Порада Герцогині"	"Королівське поле для крокету"	"Королівський крокет"
9	"The Mock Turtle's Story"	"Історія Фальшивої Черепахи"	"Історія потеляченої черепахи"	"Розповідь Казна-Що-Не-Черепахи"	"Розповідь Уявної Черепахи"	"Розповідь Фальшивої Черепахи"	"Історія Фальшивої Черепахи"
10	"The Lobster Quadrille"	"Рачача кадрили"	"Рачача кадрили"	"Омарова кадрили"	"Омарова кадрили"	"Омарова кадрили"	"Рачача кадрили"
11	"Who Stole the Tarts?"	"Хто вкрав пиріжки?"	"Хто вкрав пиріжки?"	"Хто вкрав пиріжки"	"Хто вкрав пиріг?"	"Хто вкрав пироги?"	"Хто вкрав пироги?"
12	"Alice's Evidence"	"Свідчення Аліси"	"Свідчення Аліси"	"Свідчить Аліса"	"Свідчення Аліси"	"Свідчення Аліси"	"Алісині свідчення"

Із наведеної таблиці видно, що найбільшим ступенем відхилень характеризується переклад розділу 3 "A Caucus-Race and a Long Tale" твору Л.Керролла. Суттєві лексико-семантичні перетворення в перекладах смислової домінанти аналізованого заголовку повісті-казки – номінації "a Caucus-Race" – не можуть не вплинути на адекватне сприйняття прагматики її внутрішньої форми (пор.: "політична гонка", "крос по інстанціях" (Г. Бушина, 1960, 1976), "Гасай-Коло" (В. Корнієнко, 2001), "Біг по колу" (О. Корецька, С. Суліма, 2007), "Партійні перегони" (В. Наріжна, 2008), "Виборчі Перегони" (В. Панченко, 2010). Так, прикметникові лексеми "політична", "партійні", "виборчі" в інтерпретаціях

Г. Бушиної, В.Наріжною та В.Панченка надмірно модернізують ситуацію першотвору, нашаровують на авторський контекст латентну ідею політичної гонитви, як поширене явище виключно суспільства дорослих. Переклади В. Корнієнка, О. Корецької та С. Суліми не такі специфічні: створений перекладачами ефект вимальовує діаметрально протилежні образи, багатозначність яких може адекватно сприйматися як дітьми, так і дорослими читачами повісті-казки Л. Керролла.

Інша номінація цього заголовку – метафорично-образне поняття Long Tale – також по-різному відтворена в українських перекладах: "довгий кінець", "історія з хвостиком" (Г. Бушина, 1960, 1976), "Довгий Хвіст"

(В. Корнієнко, 2001), "історія 'Вертихвіст'" (О. Корецька, С. Суліма, 2007), "правдива історія" (В. Наріжна, 2008), "Довгий Кінець" (В. Панченко, 2010). Такі лексеми, як хвіст/хвостик, кінець не викривляють художнього задуму автора оповісти про довгу цікаву подорож своєї героїні Аліси, чого не можна сказати про експресивно-неоднозначний варіант О. Корецької та С. Суліми – "Вертихвіст". Образ, який навіює запропонована перекладачками назва, – вельми асоціативний, і він викликає швидше іронічну посмішку дорослих, ніж природну щирі зацікавленість дітей сюжетом казки Л. Керролла.

Адекватне передання внутрішньої форми власної назви авторського персонажа "Аліси" *Mock Turtle* – фантастичного мешканця керроллової чарівної країни, псевдочерепахи з телячою головою та хвостом і копитами на задніх ногах – також вкрай складна. Переклад В. Корнієнка "Казна-Що-Не-Черепаха" орієнтований переважно на дитячу аудиторію. Він має на меті створити ефект гри і викликати сміх у дітей. Натомість варіанти Г. Бушиної, В. Наріжної і В. Панченка ("потелячена черепаха", "Фальшива черепаха") мають певною мірою негативний асоціативний ефект з орієнтацією на впізнання імпліцитного смислу одиниць оригіналу дорослим читачем.

Дійсно, перекласти "Алісу" Л. Керролла, рівноцінно відтворивши складну систему авторських образів, – справа нелегка (див. Скуратовську Л., Чернова Г. [6; 9]). Розглянувши українські переклади англійської повісті-казки, такі рішення О. Корецької, С. Суліми, В. Наріжної і В. Панченка, як, наприклад, "історія Вертихвіст", "Довгий Кінець", "посилати / засилати Білла", можна вважати прикладами суб'єктивної деформації з асоціативно-образною ознакою. У дорослій читацькій аудиторії "Аліси" ці номінації та фрази можуть викликати емотивно-знижені асоціації з ознаками пейоративності.

Приклад 1:

Першотвір
"Delicate Adonis is dying, Cytherea, what shall we do? Beat your breasts, maidens, and rend your tunics." Isn't that marvellous? She keeps doing that, too" [18, с. 177] (виділено мною. – М.Р.).

Український переклад
"...Хіба не чудово? Вона й справді-таки мила" [16, с. 243] (виділено мною. – М.Р.).

Російський переклад
"...Правда, и з_у_м_и_т_е_л_ь_н_о? Она ведь и на самом деле рвет на себе одежду!" [17, с. 105] (виділено мною. – М.Р.).

Під час прочитання оригіналу відчувається надмірне захоплення Френні, уродженки родини Глассів, творчістю Саффо, її упевненість, що поетесі таки вдалося "порвати на собі одягу", тобто викликати у свого реципієнта бажані емоції та переживання. В українському перекладі зацікавленість Френні Гласс давньог-

Представлений у таблиці 1 плюралізм перекладацьких рішень ілюструє властивість відносності суб'єктивної деформації з причини варіативної зумовленості процесу художнього перекладу. Виявлені випадки деформації у перекладах О. Корецької, С. Суліми, В. Наріжної і В. Панченка впливають на загальнотекстове сприйняття цільовим читачем змісту повісті-казки Л. Керролла з різних причин – як об'єктивного характеру (з огляду на міжмовну асиметрію при передачі системи смислів домінант автора), так і суб'єктивного – індивідуально-особистісна орієнтація перекладачів на вікові та соціальні параметри цільової аудиторії, а також на стиль викладу думок письменника.

Аналіз наведених перекладів укотре вказує на важливість прийняття перекладачами виважених рішень про відступи від оригіналу, про необхідність класти на важелі власного сумління й етики спроби будь-яких змін, керуючись відчуттям "перекладацького такту" (вислів Т. Некряч [4, с. 172]). Одержані висновки дають нам змогу представити суб'єктивну деформацію як функцію числа можливих альтернативних варіантів перекладу одного вихідного твору. Це означає, що чим більше перекладів одного й того самого оригінального твору, тим чіткіше можна простежити відносність суб'єктивної деформації.

Проаналізуємо іншу властивість суб'єктивної деформації – амбівалентність як кореляцію інваріантності семантики окремих мовних одиниць перекладу в розумінні "пересічного" адресата та варіативності семантики і прагматики цих елементів у сприйнятті "зразкового" (див. У. Еко, В. Ізер, М. Ріффатерр, С. Фіш) реципієнта перекладу. Наприклад, у повісті Дж.Д. Селінджера "Franny" у вибраних для аналізу характеру суб'єктивної деформації тлумаченнях українського перекладача Юрка Покальчука простежуються амбівалентні ознаки деформації.

Приклад 2:

Першотвір
"Do you actually know I've only danced with you twice in eleven months? Not counting that time at the Vanguard when you were so tight. I'll probably be hopelessly selfconscious. Incidentally I'll kill you if there's a receiving line at this thing. Till Saturday, my flower" [18, с. 178] (виділено мною. – М.Р.).

Український переклад
"Чи ти усвідомлюєш гаразд, що за одинадцять місяців я танцювала з тобою лише двічі? Вечір у Вангарді, коли ти був добряче напідпитку, не вважаю. Я, мабуть, безнадійно зніяковію, коли побачимось. Між іншим – уб'ю тебе, якщо про це згадаєш хоч словом. А вітм, до суботи, мій коханий!" [16, с. 243] (виділено мною. – М.Р.).

Російський переклад
"А ты знаешь, что за одинадцать месяцев мы с тобой танцевали всего два раза? Не считаю тот вечер, когда ты так напился в "Вангарде". Наверно, я буду ужасно стесняться. Кстати, если ты кому-нибудь про это скажешь, я тебя убью! Жду субботы, мой цветок" [17, с. 101] (виділено мною. – М.Р.).

рецькою поезією Саффо відображена з іншим ступенем емотивної оцінки, а саме: доволі стримано ("Вона [Саффо] й справді-таки мила"). Щодо цього можна передбачити суперечливе прочитання латентної системи смислів і образів автора "зразковою" і "пересічною" читацькими аудиторіями.

Приклад 3:

Першотвір
"The same thing happens in "The Cloud of Unknowing", too. Just with the word "God". I mean you just keep saying the word "God" ". She looked at Lane more directly than she had in several minutes" [18, с. 199] (виділено мною. – М.Р.).

Український переклад
"Подібні речі описані й у "Хмарі невідання". Там ідеться про слово "бог". – Френні подивилась на Лейна притомніше, ніж кілька хвилин тому" [16, с. 264].

Російський переклад
"И то же самое происходит в "Облаке неведения". Со словом "Бог", понимаешь, надо только повторять слово "Бог". – Она посмотрела прямо в глаза Лейну – как не смотрела уже довольно давно" [17, с. 109] (виділено мною. – М.Р.).

На нашу думку, контекст прикладу 2 змальовує ситуацію інтимного характеру, що не передано у перекладах. У прикладі 3 як центральному сюжетотвірному моменті прозоріння Френні, осяяння її душі істинністю християнського вчення важливо рівнозначно відтворити авторський акцент на необхідності невпинного повторювання божественного імені як суті євангельської молитви. Однак, як бачимо, у перекладі Ю. Покальчука авторський прийом повторюваності думки усунено, що можна вважати неприпустимим рішенням для певного "зразкового" читача через суб'єктивну деформацію з сугестивно-символічною ознакою. Отже, сутність амбівалентного характеру виявленої деформації полягає в тому, що перекладацькі дії залишають "пересічного" читача необізнаним щодо істинної семантики і прагматики підтекстів автора, тобто адекватності перекладу, до певної міри, не досягнуто. Проте амбівалентність деформації не є руйнівним явищем у перекладі з огляду на незацікавленість "пересічного" реципієнта читанням неоднозначних авторів. Тоді як для "зразкової" цільової аудиторії (наприклад дослідників "селінджеріани") такі рішення Ю. Покальчука можуть бути неправомірними з огляду на зміну важливих суб'єктивно-прагматичних сигналів автора для адекватного розкриття граней художнього образу повісті Френні Гласс.

Висновки.

Отже, деформація у художньому перекладі – це комплексне явище в системі перекладацьких перетворень, яке охоплює як об'єктивний процес мовних змін на всіх рівнях текстової організації, так і суб'єктивний аспект перекладацьких перетворень, зумовлений багатозначністю семантики і прагматики певних одиниць оригіналу, особливостями психологічно-мовної особистості перекладача та його творчим вибором.

Суб'єктивна деформація в тексті художнього перекладу набуває ознак відносності та амбівалентності.

На прикладах лексичної, семантичної та прагматичної полярності більшості рішень в українських перекладах повісті-казки Л. Керролла "Alice in Wonderland" показано відносний характер перекладацької деформації з огляду на варіативну зумовленість художнього перекладу у зв'язку з такою суб'єктивною причиною, як психологічно-ситуативна орієнтація перекладачів на вікові та соціальні параметри цільової аудиторії.

Амбівалентний характер деформації відображає співіснування в художньому перекладі двох опозиційних сутностей – семантичної інваріантності певних мовних одиниць ТП у розумінні "пересічного" читача та варіативності як семантичного, так і прагматичного змісту цих елементів у сприйнятті "зразкового" реципієнта перекладу.

Таким чином, неврахування перекладачем взаємозалежності об'єктивних і суб'єктивних параметрів тексту на всіх рівнях його організації зумовлює зростання кіль-

кісних показників об'єктивної деформації, зокрема розширює спектр ознак суб'єктивної деформації, що може негативно позначатися на адекватності відтворення смислового та/або стилістичного інваріантів ТО.

Подальшу перспективу досліджень вбачаємо у з'ясуванні невичених досі властивостей та ознак деформації і, як наслідок, впливу суб'єктивних інтерпретаційних зсувів на адекватність розкриття ідіостилу автора в тексті вторинної комунікації.

Список використаних джерел:

1. Домбровський Р. Андрій Содомора – есеїст (до 75-річчя від дня народження) / Р. Домбровський // Вісн. Львів. ун-ту. Серія "Іноземні мови". 2014. – Вип. 22. – С. 218–224.
2. Зорівчак Роксолана. Заради рідного письменства. Назустріч ювілеєві Андрія Олександровича Содомори / Р. Зорівчак // Всесвіт: укр. журнал іноземної літератури. – Режим доступу: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/1044/4/1/>.
3. Левин Ю.Д. Проблема переводной множественности. / Ю.Д. Левин // Литература и перевод: проблемы теории. – М.: Изд. Группа "Прогресс", "Литера", 1992. – С. 213–232.
4. Некряч Т.Є. Засоби збереження природності драматичного діалогу під час перекладу творів для театру (на матеріалі автоперекладів) / Т.Є. Некряч // Григорій Кочур у контексті української культури другої половини ХХ ст.: мат-ли Всеукр. наук. конф., 14-15 жовтня 2005. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 171–178.
5. Попович А. Проблемы художественного перевода / Антон Попович. М.: Высшая шк., 1980. – 197 с.
6. Скуратовская Л.И. "Алиса" в новом облике / Л.И. Скуратовская, И.С. Матвеева // Тетради переводчика; под ред. Л.С. Бархударова. – М.: Междунар. отношения, 1980. – Вип. 17. – С. 61–71.
7. Топер П.М. Перевод в системе сравнительного переводоведения. – М.: Наследие, 2000. – 254 с.
8. Федоров А.В. Основные итоги развития науки о переводе и два спорных вопроса / А.В. Федоров // Теория и практика перевода: респ. междувед. научн. сб. КНУ им. Т.Шевченко. – К.: Вища шк., 1988. – Вип. 15. – С. 12–24.
9. Чернов Г.В. Эта многострадальная непереводаемая "Алиса" (импликативность и перевод) / Г.В. Чернов // Тетради переводчика: научно-теор. сб.; ред. С.Ф. Гончаренко. – М.: Высшая шк., 1987. – Вип. 22. – С. 17–29.
10. Керролл Л. Алиса в Країні Чудес / Льюїс Керролл; перекл. з англ. В. Корнієнка; за ред. І. Малковича. – К.: "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА", 2001. – 121 с.
11. Керролл Л. Алиса в Дивокраї / Льюїс Керролл; перекл. з англ. В.Г. Наріжної. – Харків: Фоліо, 2008. – 139 с.
12. Керролл Л. Алиса в Країні Чудес / Льюїс Керролл. – К.: Вид-во дит. літ-ри "Веселка", 1976. – 143 с.
13. Керролл Л. Алиса в країні чудес / Льюїс Керролл; перекл. з англ. О. Корецької, С. Суліми. – Харків: КК "Клуб Сімейного Дозвілля", 2007. – 160 с.
14. Керролл Л. Алиса в Країні Чудес: [казкова повість] / Льюїс Керролл; перекл. з англ. В. Панченка. – К.: Махаон-Україна, 2010. – 192 с.
15. Керролл Л. Алиса в Країні Чудес: [казки] / Льюїс Керролл. – К.: Рад. письменник, 1960. – 245 с.
16. Селінджер Дж.Д. Над прірвою у житті: [повісті, оповідання] / Джером Д. Селінджер; перекл. з англ. О. Логвиненка, О. Тереха, О. Сенюк, Ю. Покальчука. – К.: Молодь, 1984. – 272 с.
17. Селінджер Дж.Д. Фрэнни и Зуи: [повести] / Джером Д. Селінджер; пер. с англ. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 384 с.
18. Salinger J.D. Nine Stories. Franny and Zooey. Raise High the Roof Beam, Carpenters / Jerome D. Salinger. – М.: Progress Publishers, 1982. – 440 p.

Надійшла до редколегії 08.10.18

М. Ребенко, канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЛЮРАЛИЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ РЕШЕНЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПЕРЕВОДІ

Посвящается проблеме множественности художественных переводов определенного автора. Показано, что одним из последствий плюрализма творческого волеизъявления переводчика может стать субъективная деформация в тексте-переводе, что нередко приводит к существенным отклонениям от идейного замысла автора произведений, а также нарушает норму целевого языка для расширения его выразительных возможностей или достижения прагматической адекватности перевода. Раскрыт двойственный характер субъективной деформации в художественном переводе, а также ее свойства: относительность (по причинам вариативной обусловленности процесса перевода) и амбивалентность (явление одновременного наличия в тексте художественного перевода двух полярных сущностей – инвариантности семантики отдельных языковых единиц текста-перевода в понимании "рядового" адресата и вариативности семантики и прагматики этих элементов в восприятии "образцового" реципиента перевода).

Ключевые слова: художественный перевод, адекватность перевода, идиостиль автора, вариативность перевода, относительность, амбивалентность, переводческая деформация.

M. Rebenko, Ph. Dr. (Philol.)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PLURALITY OF INTERPRETATIONS IN LITERARY TRANSLATION

The article is devoted to the problem of the phenomenon of literary translation multiplicity of a single author. It has been shown that one of the consequences of the pluralism of the translator's creativity could be subjective deformation in a target text. Crucial is that it might result in deviations of the author's artistic intention, and also violate the norm of a target language aimed at expanding its expressive features or achieving pragmatic adequacy of translation. The dual nature of subjective deformation within literary translation has been revealed, as well as its properties: relativity (due to the varied conditionality of the translation process) and ambivalence (the phenomenon of the simultaneous presence in a target text of two polar entities – invariability of the semantics of individual lexical units in a target text in a "common" addressee's comprehension and, on the other hand, variability of semantics and pragmatics of these elements in perception of an "ideal" recipient of translation).

Key words: literary translation, translation adequacy, author's idiosyncrasy, translation variability, relativity, ambivalence, translation deformation.

УДК 811.111'255'342

А. Статівка, канд. філол. наук, доц.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

ПРОБЛЕМА ІНШОМОВНОГО ВІДТВОРЕННЯ ГРАФОНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ВИМОВИ

Розглянуто особливості англо-українського відтворення фонографічних стилізацій, що імітують діалектне мовлення персонажів художніх творів. Графони на позначення територіальних (регіональних) чи соціальних діалектів (соціолектів) є потенційно найскладнішим об'єктом перекладу, що зумовлено їхнім ідіоетнічним характером. При відтворенні таких графонів українською мовою визначено дві протилежні стратегії: стратегію нейтралізації фонографічних стилізацій, що є наближеною до пригладженого перекладу, та стратегію компенсації графонів паралельними засобами цільової мови, або перекладацькими ремарками/коментарем.

Ключові слова: графон, діалект, переклад, стратегія.

Вивчення специфіки перекладу графонів було започатковано у працях знаного поета, перекладача і перекладознавця К. Чуковського [12], негативні погляди якого на можливість їхнього адекватного іншомовного відтворення багато в чому зумовили примат їхньої неперекладності на радянських і пострадянських теренах [1; 2; 10; 11]. Утім, впевнений поступ науки про переклад, вивчення міжнародного досвіду [3; 4; 9] сукупно з розвитком та ускладненням перекладацьких практик дозволяють представити новий погляд на цю проблему, що й становить **актуальність** нашого дослідження.

Об'єктом нашого дослідження виступають графони, що імітують таку частину мовленнєвої характеристики персонажу, як соціальні та територіальні діалекти, а **предметом** – стратегії та способи їх англо-українського відтворення у художньому перекладі.

Мета дослідження – визначити та проаналізувати стратегії та способи відтворення графонів в англо-українському художньому перекладі.

Матеріал дослідження – роман Девіда Лоуренса "Lover of Lady Chatterlay", у якому функціонують графони на позначення діалектної вимови, та його переклад українською мовою, виконаний С. Павличко.

У визначенні В. Кухаренко, яка, власне, і започаткувала цей термін у вітчизняному мовознавстві, графон є "стилістично значущим відхиленням від графічного стандарту чи орфографічної норми, що створює ефект автентичності й достовірності позначення індивідуальних чи діалектних порушень фонетичної норми" [5, с. 17]. Графони виступають потужним і надзвичайно популярним в англійській літературній традиції стилістичним прийомом характеристики персонажа. Використання незвичних за своєю формою графонів дозволяє увиразнити мовленнєвий портрет літературного героя і тим самим вивести його на передній край читачської рецепції, адже, як зазначає Ю. Лотман, "звичне – непомітне, перетворення звичного на незвичне робить його відчутним" [7, с. 102]. Водночас, в автохтонній українській літературі графони були і залишаються скоріше винятком, ніж правилом, що можна пояснити мінімальною відмінністю між графічною та фонетичною репрезентаціями плану вираження лексеми. Цей факт, сукупно з

принциповою відсутністю узуальних відповідників фонографічних стилізацій у будь-якій цільовій мові, зумовлює статус графонів як перекладацьких труднощів, як і явищ, на позначення яких вони використовуються, зокрема, діалектів, соціальних чи територіальних.

Територіальним діалектом називають різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість, і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури. Соціальні діалекти (соціолекти) – це мова, якою розмовляє певна соціальна група, соціальний прошарок, що переважає всередині певної субкультури.

Для практичного перекладознавства дуже важливо, що територіальні відмінності зустрічаються переважно у мовленні неграмотних або ж малоосвічених людей, а тому проблему відтворення соціолекту та діалекту потрібно вирішувати комплексно, враховуючи той факт, що маркерами діалектної вимови є саме соціолектні форми. Діалекти завжди були і залишаються найскладнішою категорією перекладу і, "як показує практика, рідко знаходять адекватне відтворення у перекладній художній літературі" [8, с. 88]. Тому така особливість автоматично закріплюється й за графонами, що є формою їхнього лексикографічного втілення. Погляди науковців стосовно їх іншомовного відтворення різняться, і, як наслідок, у сучасному перекладознавстві немає однозначного вирішення цієї проблеми. Відповідно, питання стосовно відтворення графонів як маркерів діалектних форм також вимагає ретельного й ґрунтовного дослідження.

Довгий час і перекладознавці, і перекладачі стверджували, що єдиним функціональним еквівалентом територіальних та соціальних діалектів у мові перекладу є просторіччя. Однак використання лише просторіччя для відтворення фонографічних стилізацій на позначення діалектів сьогодні може сприйматися як прояв перекладацького непрофесіоналізму. Тому, вважаємо, що підходити до вирішення цієї неоднозначної проблеми потрібно комплексно, шукаючи та застосовуючи різноманітні перекладацькі стратегії, способи та прийоми. І. Левий зазначає, що "не обов'язково, щоб у народному мовленні кожному розмовному звороту оригіналу відпо-

відало просторіччя в перекладі: воно може бути використаним в іншому місці за умови, щоб загальне враження від мовленнєвої характеристики збереглося незмінним" [6, с. 148]. Така рекомендація відповідає прийому дистантної компенсації, до якої часто вдаються перекладачі, аби досягти у тексті перекладу не часткової чи формальної відповідності змісту та форми, а загальної – функціональної та стилістичної.

У лінгвістичному аспекті засоби актуалізації діалектного мовлення поділяються на фонетичні, які відрізняються від літературної норми вимовою певних звуків; граматичні, які різняться від літературної норми оформленням певних граматичних форм; і лексичні, діалектне значення яких відмінне від загальнономовного. Звідси – особливий статус графонів, які у лексичній формі фіксують особливості вимови, тобто можуть бути віднесені як до фонетичного, так і до лексичного рівнів. Оскільки в літературному дискурсі зазвичай використовуються різні маркери діалектів, своє завдання ми бачимо також у тому, аби прослідити, яким чином перекладачі намагаються комплексно вирішувати проблему відтворення діалектного мовлення.

Розглянемо приклади йоркширського діалекту, використані у романі "*Lover of Lady Chatterley*" Девіда Лоуренса. Йоркширський діалект – це регіональний діалект історичного графства Йоркшир на півночі Англії, що є найбільшим територіальним утворенням у цьому регіоні. Розрізняють два принципово відмінних різновиди Йоркширського діалекту: перший асоціюється з тихим мовленням пастухів", і другий, що відрізняється жвавістю та гучністю, і асоціюється з млинами та копальнями промислової революції].

Цей діалект унікальний тим, що складається з великої кількості міських діалектів та сільських говірок, тож цілком очевидно, що мовлення жителів одного й того ж селища чи містечка може суттєво варіюватися.

Один із головних персонажів роману лісник Мелорз володіє й нормативною англійською мовою, але при розмові з господарями постійно використовує свій діалект, ніби підкреслюючи власний соціальний статус та походження:

Ah'm gettin' th' coops ready for th' young bods," he said in broad vernacular. (Lawrence D. H., *Lady Chatterley's Lover*)

У цьому прикладі ми бачимо в оригіналі замість особового займенника *I*, який вимовляється [aɪ], його фонетичну модифікацію *Ah*, що, очевидно, вимовляється, як [ɑ:]. Власне, довгий голосний [ɑ:], мабуть, і вказує на ту протяглу вимову, на якій наголошує автор (*in broad vernacular*). Також спостерігаємо фонетичну модифікацію лексеми *getting* [gɛtɪŋ] на *gettin'* [gɛtɪn], що особливо не впливає на вимову цієї лексеми; та модифікацію означеного артикля *the* [ðə] у *th'* [ð].

В українському перекладі маємо такий варіант цієї ситуації:

Роблю курник для курчат, – сказав він з протяглою місцевою вимовою. (Лоуренс Д. Г., Коханець Леді Чатерлей, переклад С. Павличко)

Очевидно, для перекладача відтворити такий різновид діалектного мовлення виявилось складним надзавданням, тому жодних фонетичних зламів у перекладі не помічаємо. Замість графонів використані недеформовані узуальні відповідники.

Звичайно, такий переклад не викликає труднощів для розуміння читачем, однак порушує стилістичне забарвлення твору. Єдине, що перекладачеві вдалося зробити, це зберегти авторську ремарку "з протяглою місцевою вимовою". Однак, здається, українському чи-

тачеві досить важко уявити яким саме є цей протяжний варіант вимови окремих слів.

Поглянемо на інші репліки лісника Мелорза:

Am Ah t' light yer a little fire?" he asked, with the curious naivete of the dialect. – Sit 'ere then a bit, and warm yer", he said. (Lawrence D. H., *Lady Chatterley's Lover*)

За аналогією з попереднім прикладом особливості діалектного мовлення лісника виражені через: модифікацію особового займенника *I* [aɪ] у *Ah* [ɑ:]; модифікацію прислівника *here* [hɪə] на *'ere* [ɪə]; модифікацію особового займенника *you* [ju:] на *yer* [jə]; модифікацію інфінітивної частки *to* [tu:] на *t' [t]*.

Переклад:

Запалити вого-онь? – запитав він, у його тягучій мові звучала наївність.

От посидьте тут хви-иллю, зірїйтеся, – сказав він. (Лоуренс Д. Г., Коханець Леді Чатерлей, переклад С. Павличко)

Наведений вище приклад ілюструє як перекладач подовжує голосні [o] та [ɪ] у словах "вого-онь" та "хви-иллю", тим самим створюючи ефект протяжності. Таке рішення, водночас, може здатися не дуже якісним, оскільки за допомогою подовження звуків та дефісації також показують фізіологічні вади мовлення, як наприклад, заїкання, тому читач цілком справедливо може подумати, що це не тільки діалект, а ще й фізіологічні вади мовлення головного героя.

Ми погоджуємося з тим, що фонетичні особливості йоркширського діалекту дуже складно адекватно відтворити українською мовою, не порушуючи той первозданий колорит, який надав мовленню автор. Їх можна лише частково компенсувати окремими фонетично деформованими українськими просторічними словами, що, власне, й робить перекладач у такому прикладі:

I mean as 'appen Ah can find anuther pleece as'll for rearin' th' pheasants. If yer want ter be 'ere, yo'll non want me messin' abaht a' th' time. (Lawrence D. H., *Lady Chatterley's Lover*)

У цьому фрагменті ми знову помічаємо замість особового займенника *I* [aɪ] його фонетичну модифікацію *Ah* [ɑ:]. Також спостерігаємо інші фонетичні модифікації в окремих лексемах, *rearin'* [rɪɛɪn]=*rearing* [rɪɛɪnɪŋ], *messin'* [mesɪn]=*messing* [mesɪnɪŋ]; означений артикль *the* [ðə] модифіковано у *th'* [ð]; модифіковано й такі лексеми: *harpen* [hæpən]=*appen* [æpən], *here* [hɪə]=*'ere* [ɪə]. Більш того, фонетично деформованими є й інші слова, зокрема, неозначений займенник *another* [ə'nʌðə] в оригіналі постає *anuther* [ə'nʌðə], проте, такий фонетичний злам зовсім не впливає на вимову, що не зумовить труднощів у розумінні зазначених графонів. Скоріше за все, його помітити можна радше візуально, аніж на слух. Лексема *place* [pleɪs] перетворилася у *pleeese*, вочевидь, за вимовою нагадує [plɪ:s], особовий займенник *you* [ju:] деформовано як *yer* [jə], що зазвичай використовується у діалектному мовленні, а прислівник *about* [ə'baʊt] деформовано як *abaht*, який, скоріш за все, має вимовлятися протяжно [ə'ba:t].

Окрім фонетичних відхилень також ми зафіксували неправильно вжиту граматичну форму заперечення в умовному реченні *if yo'll non want* замість *if you do not want*.

Переклад:

Я гуворю, що мо знайти друже міцце для висадки фазанів. Якщо ви хочете ту бути, не тра, щоб я ту весь час крутився. (Лоуренс Д. Г., Коханець Леді Чатерлей, переклад С. Павличко).

У перекладі ж кількість фонетичних порушень значно поступається оригіналу. Здебільшого, це усічені чи редуковані форми слів "мо" замість дієслова "може", "ту" замість прислівника "тут", "тра" замість модальної частки "треба". Крім цього, весь арсенал фонетичних зламів в оригіналі перекладач компенсує фонетичною деформацією "гуюрю" замість "говуюрю", а також фонетично деформованими відповідниками "друхе" замість "друге" і "міцце" замість "місце". Український відповідник "гуюрю" можна одночасно розглядати не лише як фонетичне відхилення, оскільки голосний звук [o] замінюється на [y], а також як просторічну форму, оскільки такі розмовні слівця присутні у мовленні малоосвічених людей. Звичайно, такий переклад не розкриває у повному обсязі колорит йоркширського діалекту, втім перекладач намагається його показати, хоча спроба видається й не дуже вдаюю, можливо, через відсутні традиції відтворення діалектів у мові перекладу.

Me! Ah thowt it wor' ordinary. (Lawrence D. H., *Lady Chatterley's Lover*)

У цьому прикладі простежуємо 3 порушення на фонетичному рівні: вже відома для нас деформація особового займенника *I*, який зображено як *Ah*, модифікація форми минулого часу дієслова *think, thought [dɔ:t]* = *thowt*, яка, мабуть вимовляється як *[dɔ:t]*, оскільки буквосполучення *ow* у середині слова вимовляється як *[au]*, а також на граматичному: *it wor' [wɜr]*, що очевидно нагадує *it were [wɜz:]*, проте правильно узгоджувати *it was*.

Переклад:

Я? Я думав, що гуюрю нормально. (Лоуренс Д. Г., Коханець Леді Чатерлей переклад С. Павличко)

При перекладі усі фонетичні та граматичні порушення компенсуються єдиною розмовною формою "гуюрю", використаною перекладачем в рамках стратегії одомашнення.

Проаналізувавши низку прикладів, ми дійшли **висновків**, що адекватно перекласти графони на позначення йоркширського діалекту, при цьому не порушуючи стилістику першотвору, майже неможливо. Тому перекладач намагається відтворити тональність першотвору, не виходячи за рамки перекладацької страте-

гії одомашнення. До того ж, ми маємо приклад непослідовних дій перекладача, який, не маючи чіткої стратегії опрацювання графонів, майже ідентичні фонографічні стилізації в одних випадках повністю ігнорує, а в інших, навпаки, намагається відтворити та/або компенсувати. Таке нехтування мікрообрами персонажного мовлення впливає на рецепцію макрообразу героя українським реципієнтом і фактично призводить до його (принаймні часткового) спотворення.

Список використаних джерел:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. –
2. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 342 с.
3. Гак В. Г. "Коверкание" или подделка? (Об одном опыте перевода варваризмов) / В. Г. Гак // Тетради переводчика. – М. : Междунар. отношения, 1966. – Вып. 3. – С. 38–44.
4. Катфорд Дж. К. Лингвистическая теория перевода: Об одном аспекте прикладной лингвистики / Дж. К. Катфорд ; пер. с англ. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 208 с.
5. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – К. : Київ. ун-т, 2008. – 543 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 "Иностр. яз." / В. А. Кухаренко. – 2 изд., перераб. – М. : Просвещение, 1998. – 192 с.
7. Левый И. Искусство перевода / И. Левый. – М. : Прогресс, 1974. – 394 с.
8. Лотман Ю. М. Непредсказуемые механизмы культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн : TLU Press, 2010. – 233 с.
9. Мазур О. В. Діалектизми творів Марка Твена / О. В. Мазур, С. Ф. Поплавська // Держава та регіони. Сер. : Гуманітарні науки, 2017. – № 1(48). – С. 88–92.
10. Ребрій О. В. Фонографічно стилізована мовленнєва аномалія як засіб характеристики персонажа та особливості її відтворення у перекладі : тези доп. / О. В. Ребрій // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика : IV Міжнар. наук.-практ. конф., 1–2 квітня 2011 р. – К. : НАУ, 2011. – С. 257–262.
11. Туровер Г. О переводе диалектизмов / Г. Туровер // Тетради переводчика. – М. : Междунар. отношения, 1966. – Вып. 3. – С. 94–97.
12. Федоров А. В. Искусство перевода и жизнь литературы : [очерки] / А. В. Федоров. – Л. : Советский писатель, 1983. – 352 с.
13. Чуковский К. И. Высокое Искусство / К. И. Чуковский. – М. : Советский писатель, 1968. – 384 с.

Надійшла до редколегії 08.10.18

А. Стативка, канд. филол. наук, доц.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, Украина

ПРОБЛЕМА ИНОЯЗЫЧНОГО ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ ГРАФОНОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ДИАЛЕКТНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ

Рассматриваются особенности англо-украинского воспроизведения фонографических стилизаций, имитирующих диалектную речь персонажей художественных произведений. Графоны, обозначающие территориальные (региональные) или социальные диалекты (социолекты), являются потенциально самым сложным объектом перевода, что обусловлено их идиоэтническим характером. При воспроизведении таких графонов средствами украинского языка определены две противоположные стратегии: стратегия нейтрализации фонографических стилизаций, приближенная к сглаженному переводу, и стратегия компенсации графонов параллельными средствами целевого языка, или переводческими комментариями.

Ключевые слова: графон, диалект, перевод, стратегия.

A. Stativka, Ph. Dr., Ass. Prof.

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

ON REPRODUCING PHONOCTIC DEVIATIONS IMITATING DIALECTAL PRONUNCIATION

The article deals with the specifics of the English-Ukrainian reproducing phonological deviations imitating dialectal speech of personages of fiction works. Phonological deviations imitating territorial (regional) or social dialects (sociolects) are considered to be the most difficult object of the translation, caused by their idio-ethnic character. While reproducing such phonological deviations by means of Ukrainian, we have determined two opposite strategies: strategy of neutralization, which is close to smoothed translation, and strategy of compensation of phonological deviations by parallel means of the targeted language or translator's comments.

Key words: phonological deviation, dialect, translation, strategy.

УДК 811.111'255.4:821.111-312.4

І. Фролова, д-р філол. наук, доц., проф.,
К. Бугай, магістрант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

ЧИННИКИ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ

Досліджено способи перекладу реалій англomовних літературних творів детективного жанру українською і російською мовами та виявлено варіювання цих способів під впливом таких чинників, як: (1) тематична група, до якої належить реалія; (2) особистість перекладача; (3) часовий період перекладу (до або після 1991 р.). Матеріалом дослідження були реалії, дібрані з класичних англійських детективів XX ст. – двох романів А. Крісті та сімох їхніх перекладів. Виявлено, що належність реалії до групи географічних, етнографічних чи суспільно-політичних, чинить найбільший вплив на спосіб її перекладу, тоді як вплив особистості перекладача та часу здійснення перекладу є менш суттєвим, але помітним.

Ключові слова: реалія, переклад, детективний роман А. Крісті, спосіб перекладу, чинник впливу.

Переклад реалій є проблемою, що протягом останніх десятиліть постійно привертає увагу дослідників, як явище, що якнайкраще демонструє суть перекладу як не лише міжмовної, а передовсім міжкультурної комунікації. Реалія визначається як мовно-ментальне утворення, адже, з одного боку, вона "пов'язана з процесом переважно бінарного зіставлення мов на лексичному та фразеологічному рівнях" [7, с. 49], а з іншого боку, її значення містить етнокультурний компонент, не властивий мові-реципієнту [8, с. 5], тому що позначувані виступають поняття, предмети та ситуації, які відсутні в практичному досвіді цільової аудиторії, котра говорить іншою мовою [2, с. 95]. Сучасні перекладознавчі студії зосереджені на відтворенні реалій у художніх творах різних жанрів – казках [6; 10; 11], фентезі [5] тощо. Але й жанр детективу, читацька зацікавленість яким вражає своєю стабільністю, є таким, що, без сумніву, заслуговує на увагу. Це особливо стосується класичного англійського детективу, адже саме в Англії була заснована "класична" школа детективної белетристики в останнє десятиліття XIX ст. [15, с. 43]. Класичний англійський детектив поряд з іншими характерними рисами має виразну лінгвокультурну специфіку: він ґрунтується на цінностях стабільного та законслухняного суспільства, що має непорушну соціальну систему, за якої злочинця обов'язково чекає покарання [16, с. 231]. У центрі класичного англійського детективу, у цьому зв'язку, перебуває не злочинець, а головний герой, найчастіше amator [1, с. 284], дії якого є інтелектуальним процесом пошуку істини [14]. Герой в англійському детективі, на відміну від американського, не одинак, а людина, зображена в усій повноті її соціальних зв'язків, що передбачає опис середовища буття героя – фізичного, географічного, соціального; опис звичаїв, традицій, побуту тощо [1, с. 373]. Усе це визначає насиченість творів детективного жанру, зокрема класичних англійських детективів, реаліями, у той час як популярність цих творів в усьому світі обумовлює їхній переклад іншими мовами.

На підставі викладеного, вважаємо **актуальним** аналіз перекладу реалій англійських класичних детективних творів.

Способи перекладу реалій вже неодноразово досліджувалися науковцями [3, с. 118–122; 7, с. 140; 4, с. 87], серед наявних класифікацій популярною і найбільш обґрунтованою, з нашого погляду, є та, що запропонована С. Влаховим та С. Флоріним та охоплює такі: неологізм, калька, напівкалька, засвоєння, семантичний неологізм, приблизний переклад, родовидова заміна, функціональний аналог, описовий переклад, контекстуальний переклад [4, с. 88–92]. Цей потенціал способів перекладу може варіюватися в якісному та кількісному аспектах підчас відтворення реалій окремого художнього твору. **Гіпотеза** нашого дослідження

полягає у тому, що чинниками, котрі впливають на використання способів перекладу, є: (1) тематична група, до якої належить реалія; (2) особистість перекладача; (3) час виконання перекладу.

Розподіл реалій за предметним принципом, результатом якого є їхня диверсифікація за тематичними групами, здійснено в низці перекладознавчих праць [13, с. 139; 17, с. 52–53], зокрема розрізняють географічні, етнографічні та суспільно-політичні реалії [4, с. 51–52]. Саме цю класифікацію використано в нашому дослідженні.

Перекладач, який працює із текстом оригіналу, виступає водночас як представник іншої лінгвокультури та як творча особистість [12] із власним ідіолектом [9], отже в процесі аналізу розрізняємо переклади, зроблені різними перекладачами.

Час перекладу, який у нашому дослідженні охоплює два періоди: до та після 1991 р., впливає на умови роботи перекладача в аспекті (само)цензури, а також в плані обізнаності цільового реципієнта щодо реалій західного світу, яка значно зростає у другий період.

Таким чином, **метою** нашого дослідження є аналіз впливу згаданих чинників на якісно-кількісне варіювання способів перекладу реалій в художніх творах детективного жанру.

Об'єктом аналізу виступають реалії тексту оригіналу, а **предметом** – якісні та кількісні показники способів їхнього англо-українського та англо-російського перекладу.

Матеріалом дослідження слугували реалії, дібрані із романів А. Крісті "A Murder is Announced" (1950) та "And Then There Were None" (1939) [26; 27] та їхні переклади українською (В. Шовкун, 2010; В. Хазін, 1971; Н. Хаєцька, 2017) [23; 24; 25] і російською (Т. Миролюбова, 1984; Т. Шишова, 2008; Л. Беспалова, 1991; Н. Єкімова, 2016) [19; 20; 21; 22] мовами.

Тексти оригіналів було обрано з тієї причини, що А. Крісті – одна з найбільш відомих письменниць детективного жанру, твори якої поступаються популярністю лише Біблії та творчому доробку У. Шекспіра [18, с. 25] і вважаються взірцем класичного англійського детективу, а заглиблення подій в життя "старої доброї" Англії обумовлює наявність у цих творах значної кількості реалій.

Дібрані з тексту оригіналу та текстів перекладів реалії було розподілено за тематичними групами та вивчено щодо способу їхнього перекладу, що склало підґрунтя аналізу якісно-кількісного варіювання цих способів під впливом чинників, котрі, за нашими припущеннями, можуть бути значущими.

Хід та результати дослідження

У текстах оригіналу детективних романів Агати Крісті "A Murder Is Announced" та "And Then There

Were None" ми зафіксували 127 реалій, що належать до таких груп:

- географічні реалії – 29,9% (*Chipping Cleghorn, Cumberland, Dartmoor, Harley Street, The Highlands etc.*);

- етнографічні реалії – 41,2% (*cheese straws, porter's chair, priest's hole, yard measure, herbaceous border, Sheraton sideboard, etc.*);

- суспільно-політичні реалії – 28,9% (*Chief Constable, CID-man, coroner's jury, inquest, Mr. Justice, the Peculiar People etc.*).

В англо-українських та англо-російських перекладах ці реалії було перекладено за допомогою таких способів перекладу:

- транскрипція:

Meet you at Oakbridge . [27, с. 9]	Вас зустрічатимуть в Оукбриджі . [25, с. 10]
	Встречу Вас в Оукбридже . [22, с. 4]

- калька:

You know, like a Priest's Hole in old manor houses [27, с. 154].	... знаєте, вроді священнической норы , как в старых помещеньях [19, с. 197].
---	--

- засвоєння:

There had been a time when he had sat in his consulting room in Harley Street , surrounded with the most up to date appliances and the most luxurious furnishings and waited –waited through the empty days for his venture to succeed or fail. [27, с. 14]	Прошли те времена, когда он сидел в своем роскошном кабинете на улице Гарли в безупречном костюме, среди самой что ни на есть современной аппаратуры, и ждал, ждал дни напролет, н зная, что впереди – успех или провал. [22, с. 9]
--	--

- родовидова заміна:

On the main terrace, Mr. Justice Wargrave sat huddled in a porter's chair [27, с. 80].	На терасі суддя Уоргрейв спочивав у кріслі , схиливши голову на груди [25, с. 44].
	На главной террасе расположился в кресле судья Уоргрейв [19, с. 99].

- функціональний аналог:

Mrs. Rogers' yard measure discovered in the kitchen dresser assisted them [27, с. 83].	Вони знайшли у шафі для білизни сантиметр місіс Роджерс і попереміряли всі простінки... [25, с. 46]
	В шкафу на кухні нашлась рулетка миссис Роджерс, но и с её помощью не удалось обнаружить никаких потайных помещений [19, с. 105].

- описовий переклад:

You know, like a Priest's Hole in old manor houses [27, с. 154].	Знаєте, наподобіє тех тайників в старых усадьбах, где прятали католических священников [22, с. 138].
---	--

- комбінування декількох способів перекладу (напр., описовий переклад та родовидова заміна):

I had an aunt who joined the Peculiar People ... [26, с. 170]	Моя тітка і справді приєдналася до підозрілої секти ... [24, с. 126]
--	---

Використані способи перекладу варіюються залежно від типу реалій (географічні, етимологічні та суспільно-політичні).

У **групі географічних реалій** перекладачі віддають перевагу **транскрипції** (Л. Беспалова та Н. Єкімова – у 93,7% випадків, Т. Шишова – у 92,3%, Т. Миролюбова – у 91,7%, В. Хазін – у 87,4%, Н. Хаєцька – у 81,3%, а В. Шовкун – у 61,5% випадків). Використання **засвоєння** зафіксовано не у всіх перекладачів, і найчастіше цей спосіб не є дуже продуктивним (В. Шовкун – 30,8%,

Н. Хаєцька – 12,4%, Т. Миролюбова – 8,3%, Т. Шишова – 7,7%, В. Хазін – 6,3%). Найменш поширеним виявилось **комбінування** таких способів перекладу транскрипція та описовий переклад (В. Шовкун використав його у 7,7% випадків, В. Хазін, Н. Хаєцька, Л. Беспалова, Н. Єкімова – у 6,3% випадків, а Т. Шишова та Т. Миролюбова не використали його взагалі).

Продуктивність способів перекладу географічних реалій за середніми показниками ілюструє рис. 1:

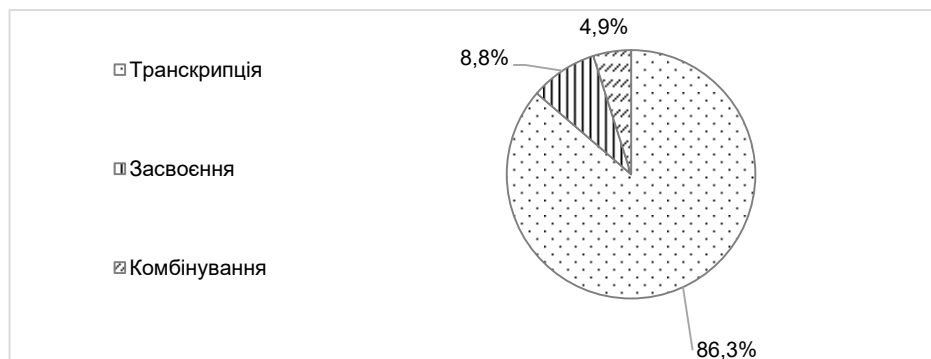

Рис. 1. Варіювання способів перекладу географічних реалій творів А. Крісті (за середніми показниками)

У **групі етнографічних реалій** перекладачі найчастіше звертаються до **транскрипції**. Зокрема, Т. Шишова використала цей спосіб перекладу у 42,3% випадків, Т. Миролюбова – у 37,4%, В. Шовкун – у 34,6%, Н. Єкімова – у 35,8%, а В. Хазін, Н. Хаєцька та Л. Беспалова – у 28,6% випадків. Трохи меншу, проте також

значну питому вагу має спосіб **функціонального аналогу** (у перекладі Л. Беспалової – у 42,8% випадків, у В. Шовкуна – у 38,5%, у Т. Миролюбової – у 37,4%, у Т. Шишової – у 30,8%, у Н. Хаєцької та Н. Єкімової – у 21,4%, а у В. Хазіна – у 14,3% випадків). До використання **родовидової заміни** найчастіше вдається

В. Хазін (у 42,8% випадків). Н. Хаєцька та Н. Єкімова використовують цей спосіб перекладу меншою мірою (у 14,3% випадків кожна), Л. Беспалова, Т. Миролюбова та Т. Шишова застосовують його ще рідше (у 7,1%, 4,2% та 3,8% відповідно), тоді як В. Шовкун взагалі не звертається до родовидової заміни. **Калька** найбільш поширена у перекладах, виконаних Т. Миролюбовою (16,6% випадків), Т. Шишовою (15,5%) та В. Шовкуном (11,5%). Менш поширеною калька є у перекладах Н. Хаєцької та Н. Єкімової (по 7,1%). В. Хазін та Л. Беспалова не використали кальку для перекладу етнографічних реалій. Спосіб **засвоєння** був використаний тільки перекладачем В. Шовкуном у 11,5% випадків. **Описовий переклад** теж є не дуже поширеним – Л. Беспалова застосувала його у 7,1%, Т. Миролюбова – у 4,2%, В. Шовкун та Т. Шишова – у 3,8% випадків, а В. Хазін, Н. Хаєцька та Н. Єкімова не зверталися до

використання цього способу перекладу взагалі. **Комбінування декількох способів перекладу** є найбільш поширеним у Н. Хаєцької (у 28,6% випадків вона використала такі способи перекладу як описовий переклад + транскрипція, описовий переклад + калька, та родовидова заміна + транскрипція) та Н. Єкімової (21,4% випадків (калька + транскрипція, описовий переклад + функціональний аналог)). В. Хазін та Л. Беспалова звертаються до комбінування у 14,3% випадків (описовий переклад + транскрипція, описовий переклад + функціональний аналог, родовидова заміна + транскрипція), Т. Шишова – лише у 3,8% випадків (калька + родовидова заміна, калька + функціональний аналог), а В. Шовкун та Т. Миролюбова не використовують комбінування декількох способів перекладу взагалі.

Продуктивність способів перекладу етнографічних реалій за середніми показниками ілюструє рис. 2:

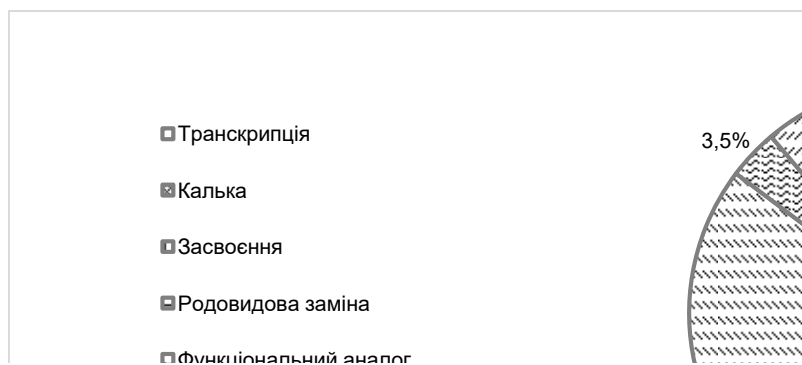

Рис. 2. Варіювання способів перекладу етнографічних реалій творів А. Крісті (за середніми показниками)

У групі **суспільно-політичних реалій** найбільшу питому вагу має такий спосіб перекладу як **функціональний аналог**. Зокрема, Т. Миролюбова використовує його у 30,8% випадків, Н. Хаєцька, Л. Беспалова та Н. Єкімова – у 26,7%, В. Шовкун та Т. Шишова – у 23%, а В. Хазін – у 21,4% випадків. Перекладачі також нерідко звертаються до **родовидової заміни** при перекладі реалій цієї групи (В. Хазін – у 28,7% випадків, Л. Беспалова – у 26,7%, Т. Шишова та Т. Миролюбова – у 23%, Н. Хаєцька та Н. Єкімова – у 20%, а В. Шовкун – у 15,4%). **Транскрипція** значною мірою поширена у перекладах В. Шовкуна, Т. Шишової та Т. Миролюбової (30,8%), меншою мірою у Н. Хаєцької (13,2%), В. Хазіна (7,1%), Л. Беспалової та Н. Єкімової (по 6,7% у кожної). Н. Хаєцька найчастіше з усіх перекладачів використовує **кальку** (у 26,7% випадків), В. Хазін (21,4%), Л. Беспалова та Н. Єкімова застосовують кальку більш-менш рівною мірою (по 20% кожна). В. Шовкун звертається до

цього способу перекладу у 15,4% випадків. Найменшу питому вагу калька має у перекладах Т. Шишової та Т. Миролюбової (по 7,7%). **Описовий переклад** найчастіше застосовують В. Хазін (14,3%), Л. Беспалова та Н. Єкімова (по 13,2% у кожної). В. Шовкун, Т. Шишова та Т. Миролюбова вдаються до описового перекладу менше (7,7%), а Н. Хаєцька – у 6,7% випадків. **Засвоєння** є не дуже поширеним способом перекладу суспільно-політичних реалій – В. Хазін використовує його у 7,1% випадків, Н. Хаєцька, Л. Беспалова та Н. Єкімова – у 6,7%, а В. Шовкун, Т. Шишова та Т. Миролюбова не використовують його взагалі. Спосіб **комбінування декількох способів перекладу** було застосовано тільки В. Шовкуном у 7,7% випадків (родовидова заміна + описовий переклад) та Н. Єкімовою у 6,7% випадків (транскрипція + описовий переклад).

Продуктивність способів перекладу суспільно-політичних реалій за середніми показниками ілюструє рис. 3:

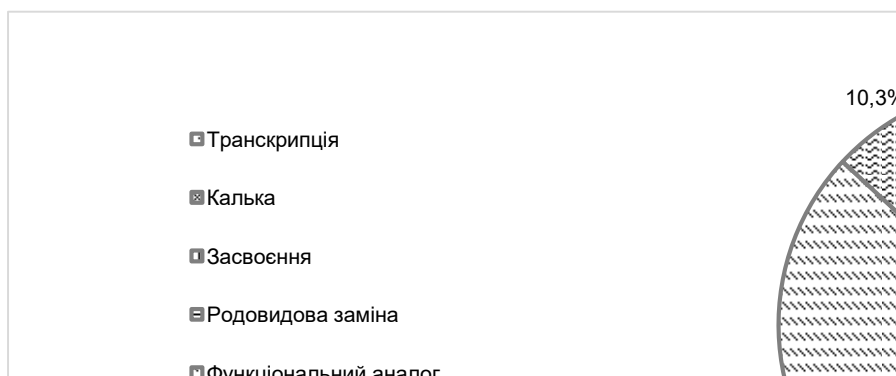

Рис. 3. Варіювання способів перекладу суспільно-політичних реалій творів А. Крісті (за середніми показниками)

У перекладах романів А. Крісті способи передачі реалій також дещо відрізняються за питомою вагою, залежно від **вибору перекладача**.

У перекладах роману "And Then There Were None" перекладачі В. Хазін, Н. Хаєцька, Л. Беспалова та Н. Єкімова використовують **транскрипцію** більш-менш рівною мірою (В. Хазін – у 43,2% випадків; Л. Беспалова – у 46,7%; Н. Хаєцька – у 42,4%; Н. Єкімова – у 46,8%). До використання **кальок** найчастіше вдаються перекладачки Н. Хаєцька та Н. Єкімова (у 11,1% випадків кожна), тоді як перекладачі В. Хазін і Л. Беспалова використовують кальку меншою мірою (6,8% та 6,7% відповідно). **Засвоєння** найбільше використовує перекладачка Н. Хаєцька (6,7%); менш поширеним цей спосіб перекладу реалій є у перекладача В. Хазіна (4,5%), тоді як Л. Беспалова та Н. Єкімова вдаються до використання засвоєнь тільки у 2,2% випадків. **Родовидова заміна** широко використана В. Хазіні (у 22,8% випадків); менш поширена у Н. Хаєцької (13,3%) і ще менше у Л. Беспалової та Н. Єкімової (по 11,1% випадків у кожній). **Функціональний аналог** має значну питому вагу у перекладі Л. Беспалової (20% випадків), значно меншу у перекладачів Н. Єкімової (15,6%)

та Н. Хаєцької (13,3%), тоді як перекладач В. Хазін застосовує функціональний аналог тільки в 11,4% випадків. **Описовий переклад** загалом є не дуже поширеним, але перекладачі Л. Беспалова та В. Хазін застосували його більшою мірою (у 6,7% та 4,5%, відповідно), ніж Н. Хаєцька та Н. Єкімова (кожна у 2,2% випадків). **Комбінація декількох способів перекладу** демонструє таку саму тенденцію, як і використання кальок: частіше (у 11% випадків) цей спосіб перекладу використовують Н. Хаєцька (описовий переклад + транскрипція, описовий переклад + калька, родовидова заміна + транскрипція) та Н. Єкімова (калька + транскрипція, описовий переклад + функціональний аналог, описовий переклад + транскрипція). В. Хазін застосовує комбінацію декількох способів перекладу у 6,6% випадків (описовий переклад + транскрипція, описовий переклад + функціональний аналог), а Л. Беспалова – у 6,8% випадків (описовий переклад + транскрипція, родовидова заміна + транскрипція). **Напівкальку, семантичний неологізм та контекстуальний переклад** не застосовує жоден з перекладачів. Ці дані ілюструє рис. 4.

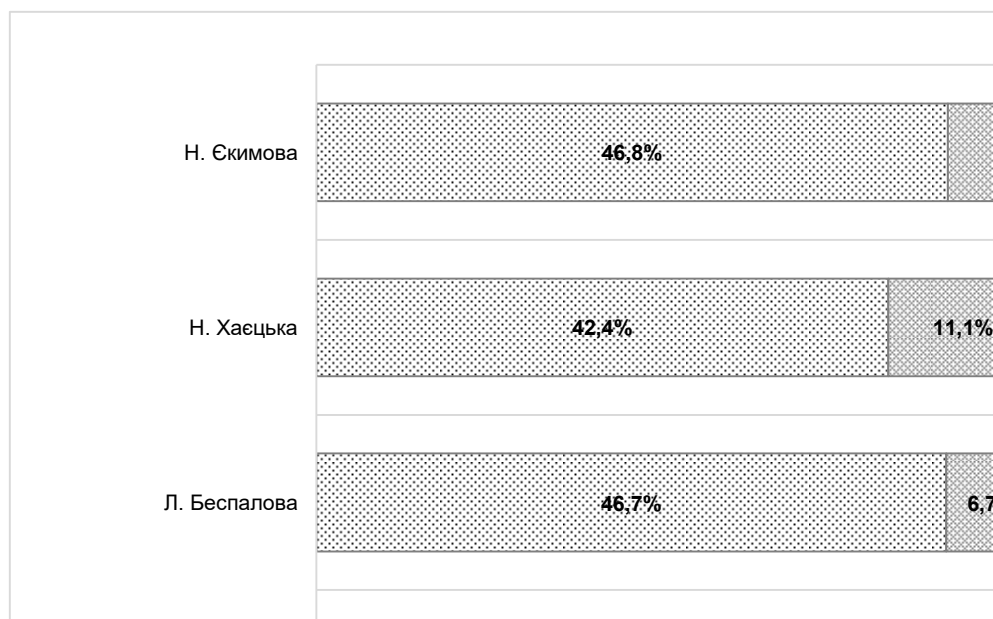

Рис. 4. Кількісне варіювання способів перекладу реалій, використаних різними перекладачами при перекладі роману А. Крісті "And Then There Were None"

У перекладах роману "A Murder Is Announced" найбільш поширеним способом перекладу реалій є також **транскрипція**: Т. Шишова використовує транскрипцію у 52% випадків, Т. Миролюбова – у 49% випадків, а В. Шовкун – у 40,4% випадків. До того ж, перекладачі широко використовують **функціональний аналог**: Т. Миролюбова у 26,5%, В. Шовкун у 25%, а Т. Шишова у 21,2% випадків. Перекладачі вдаються до використання **кальок** майже рівною мірою (Т. Миролюбова у 10,2%, а В. Шовкун та Т. Шишова – по 9,6% випадків). Спосіб **засвоєння** найчастіше був використаний перекладачем В. Шовкуном (у 13,5% випадків) та меншою мірою Т. Миролюбовою та Т. Шишовою (у 2% та 1,9%, відповідно). До використання **родовидової заміни** час-

тіше звертаються Т. Миролюбова (у 8,2%) та Т. Шишова (у 7,7%), а В. Шовкун – рідше (у 3,8% випадків). Використання способу **описового перекладу** має більшу питому вагу в В. Шовкуна (у 5,8% випадків), та меншу у Т. Миролюбової (4,1%) та Т. Шишової (3,8%). Використання **комбінації декількох способів перекладу** загалом є не дуже поширеним – Т. Шишова застосовує її у 3,8% випадків (калька + родовидова заміна, калька + функціональний аналог), В. Шовкун – у 1,9% випадків (родовидова заміна + описовий переклад), а Т. Миролюбова не звертається до цього способу взагалі. **Напівкальку, семантичний неологізм та контекстуальний переклад** не застосовує жоден з перекладачів. Ці дані ілюструє рис. 5.

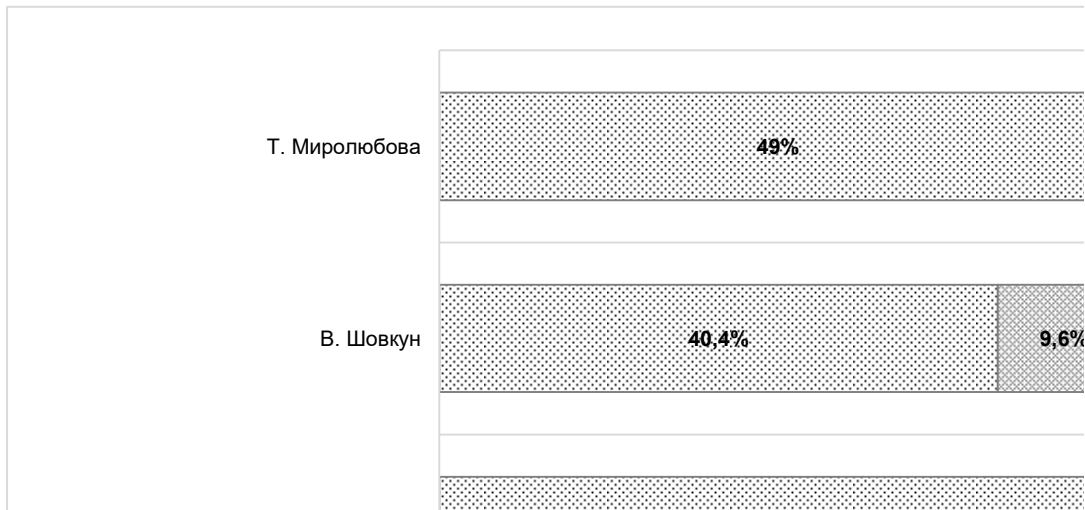

Рис. 5. Кількісне варіювання способів перекладу реалій, використаних різними перекладачами при перекладі роману А. Крісті "A Murder Is Announced"

Порівняння питомої ваги способів перекладу, використаних перекладачами двох аналізованих романів А. Крісті *до та після 1991 року* засвідчило, що вживання *транскрипції* та *функціонального аналогу* не зазнає

істотних змін; частка *описового перекладу* та *родовидової заміни* зменшилась, а застосування *кальок*, *засвоєнь* та *комбінування декількох способів перекладу* збільшилось, що ілюструє рис. 6.

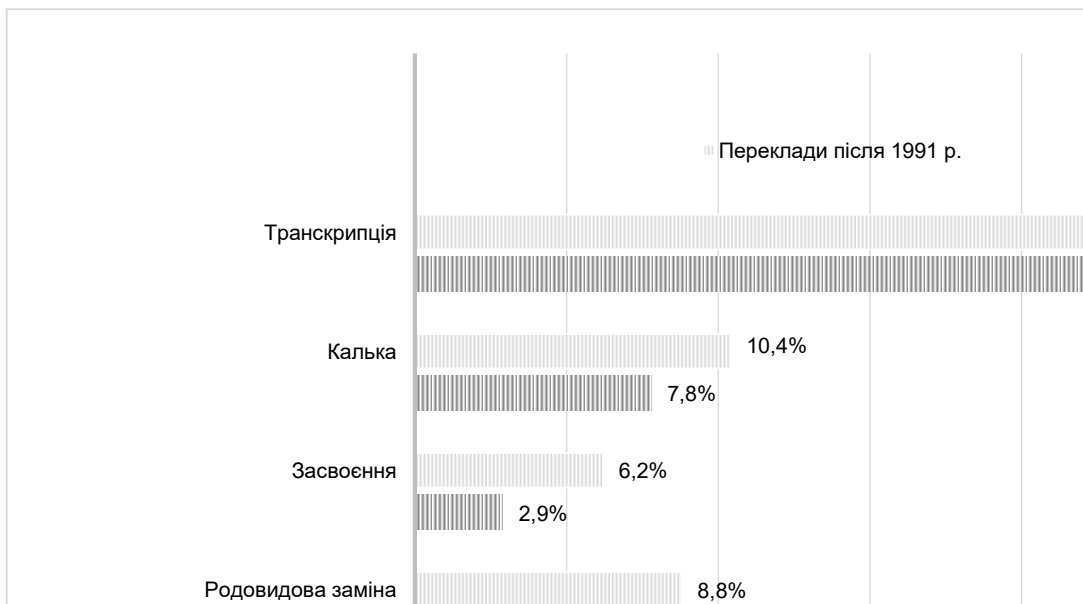

Рис. 6. Порівняння питомої ваги способів перекладів, застосованих у перекладах романів "A Murder Is Announced" та "And Then There Were None" до та після 1991 року

Результати проведеного аналізу засвідчили, що в цілому найбільш продуктивним способом перекладу реалій детективних романів А. Крісті українською та російською мовами виявилася транскрипція; використання функціонального аналогу та родовидової заміни є також досить поширеним, тоді як інші способи демонструють значно меншу продуктивність, а семантичний неологізм й контекстуальний переклад взагалі не використовувалися.

Найбільший вплив на вибір перекладачем способу перекладу реалії чинить предметний зміст самої реалії – найбільше варіювання зафіксовано у способах перекладу різних груп реалій (географічних, етнографічних, суспільно-політичних), причому варіюються не лише кількісні показники використаних способів перекладу, але й якісні: географічні реалії перекладено лише шляхом транскрипції, засвоєння, комбінування декількох способів перекладу, у той час, як етнографічні та суспільно-політичні реалії також перекладалися за допо-

мою кальки, родовидової заміни, функціонального аналога, описового перекладу.

Вплив таких чинників, як особистість перекладача та час здійснення перекладу виявляється тільки в кількісному аспекті, він є суттєво менш значущим, але помітним.

Перспективою дослідження є проведення аналогічного аналізу на матеріалі перекладів інших класичних детективів та обробка отриманих результатів за допомогою статистичних обчислень.

Список використаних джерел:

1. Аллен У. Традиция и мечта / У. Аллен. – М. : Прогресс, 1970. – 423 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
3. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М. : Изд-во ин-та общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 341 с.

5. Воробйова І. А. До проблеми адаптації реалій у перекладі творів жанру фентезі / І.А. Воробйова // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький: ХмЦНИ, 2016. – Вип. 10. – С. 103–106.
6. Вороніна К. В. Переклад реалій українських казок англійською мовою: тези доп. / К.В. Вороніна // Каразинські читання: Людина. Мова. Комунікація. – XIV наук. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 27 березня 2015 р.). – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 35–36.
7. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад: на матеріалі англомовних перекладів української прози / Р.П. Зорівчак. – Львів: ЛНУ, 1989. – 215 с.
8. Карпенко Г. А. Лексико-граматичні та структурно-стилістичні особливості слів на позначення китайський соціально-побутових реалій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.13 "Мови народів Азії та Африки, аборигенних народів Америки та Австралії" / Г. А. Карпенко. – Київ, 2006. – 21 с.
9. Козачук А.М. Ідіолект перекладів Роми Франко: семантичний та стилеметричний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / А.М. Козачук. – Харків, 2018. – 20 с.
10. Лелухова Н. І. Особливості перекладу реалій казкового тексту / Н.І. Лелухова. // Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Серія "Філологічні науки", 2014. – Вип. 3. – С. 88–92.
11. Лелухова Н. І. Переклад ономастичних реалій як лінгвокультурологічного компонента казкового тексту / Н.І. Лелухова // Мовні і концептуальні картини світу. – Київ: КНУ імені Т. Г. Шевченка, 2014. – Вип. 47(1). – С. 613–623.
12. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі: монографія / О.В. Ребрій. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
13. Реформаторский А. А. Введение в языковедение / А.А. Реформаторский. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
14. Руднев В. П. Детектив. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. URL: <http://kk.convdocs.org/docs/index-285264.html> (дата звернення 18.10.2018).

И. Фролова, д-р филол. наук, доц.

Е. Бугай, магистрант

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, Украина

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ПЕРЕВОД РЕАЛИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРА

Исследованы способы перевода реалий англоязычных литературных произведений детективного жанра на украинский и русский языки и выявлено варьирование этих способов под влиянием таких факторов, как (1) тематическая группа, к которой относится реалия; (2) личность переводчика; (3) временной период перевода (до или после 1991 г.). Материалом исследования были реалии, выбранные из классических английских детективов XX в. – двух романов А. Кристи и семи их переводов. Установлено, что принадлежность реалии к группе географических, этнографических или общественно-политических, наиболее влияет на способ ее перевода, тогда как влияние личности переводчика и времени осуществления перевода является менее значительным, но заметным.

Ключевые слова: реалия, перевод, детективный роман А. Кристи, способ перевода, фактор влияния.

I. Frolova, Doctor of Science in Philology, Associate Professor,

K. Buhai, Master Student

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

THE FACTORS OF THE TRANSLATION OF REALIA IN THE DETECTIVE GENRE

This article examines the methods of translating realia of English literary works of detective genre into Ukrainian and Russian and the variations of these methods due to the influence of such factors as (1) thematic group a realia belongs to; (2) translator's identity; (3) the time-period of translation. The data sample comprises realia which have been extracted from classical English literary works of detective genre of the XX c. – two novels by A. Christie and seven translations of these novels. The study concludes that the most influential factor as for the use of translation methods is the group realia belongs to – geographic, ethnographic, socio-political, while the influence of translator's identity and the time-period of translation is less essential though noticeable.

Key words: realia, translation, detective novel by A. Christie, method of translation, factor of influence.

УДК 378:81'253.2.6:[811.161.2+811.111]

Л. Черноватий, д-р пед. наук, проф.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна,

І. Липко, канд. філол. наук, доц.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна

ВПЛИВ СТРАТЕГІЙ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО СКОРОПISУ НА ЯКІСТЬ УСНОГО ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Наведено результати порівняльного експериментального дослідження відповідності принципів застосування перекладацького скоропису майбутніми фахівцями з міжнародних відносин у процесі усного послідовного перекладу. Встановлено причини зниження його продуктивності: нездатність відділити головну інформацію тексту оригіналу від другорядної, ігнорування принципу вертикалізму та слабка щільність записів. Окреслено шляхи підвищення ефективності навчання усного послідовного перекладу студентів-міжнародників у площині оптимізації стратегій здійснення перекладацького скоропису.

Ключові слова: вертикалізм, ефективність перекладу, інформація тексту оригіналу, перекладацький скоропис, порівняльне експериментальне дослідження, усний послідовний переклад, щільність записів.

Здатність здійснювати усний послідовний переклад (УПП) з опорою на перекладацький скоропис (ПС) є однією з вимог програми підготовки майбутніх фахівців

15. Сейерс Д. Предисловие к детективной антологии / Д. Сейерс // Как сделать детектив; сост. А. М. Строев. – М.: Радуга, 1990. – С. 42–76.

16. Симонс Дж. Из книги "Кровавое убийство" / Дж. Симонс // Как сделать детектив; сост. А. М. Строев. – М.: Радуга, 1990. – С. 225–246.

17. Супрун А. Е. Экзотическая лексика / А.Е. Супрун // Науч. докл. высш. шк. Сер.: "Филологические науки", 1958. – № 2. С. 51–54.

18. Morgan J. Agatha Christie: a biography / J. Morgan. – London: HarperCollins, 2015. – 393 p.

19. Кристи А. Десять негрят / А. Кристи. – М.: Эксмо, 2016. 190 с.

20. Кристи А. Объявлено убийство / А. Кристи. – М.: Эксмо, 2008. 408 с.

21. Кристи А. Объявлено убийство / А. Кристи // Искатель. Сер. "Фантастика-приключения". – М.: Молодая гвардия, 1984. – № 5. – С. 96–128.

22. Кристи А. Десять негрят: сочинения / А. Кристи; сост. Н.А. Богомолова. – М.: Моск. штаб-квартира Международ. ассоциации детективного и полит. романа, 1991. – Т. 9. – С. 3–158.

23. Кристи А. I не лишилось жодного / А. Кристи. – Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2017. – 288 с.

24. Кристи А. Оголошено вбивство / А. Кристи. – Харків: Книжковий Клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2010. – 304 с.

25. Кристи А. Три повісті / А. Кристи. – Київ: Рад. письменник, 1971. – 491 с.

26. Christie A. A Murder is Announced / A. Christie. – N.Y.: HarperCollins, 2016. – 320 p.

27. Christie A. And Then There Were None: A Novel / A. Christie. London: HarperCollins, 2015. – 256 p.

Надійшла до редколегії 08.10.18

сязі, проводилися [1; 2], то відносно навчання майбутніх фахівців з міжнародних відносин таких розвідок взагалі не було, що й обумовлює актуальність цієї праці.

Метою дослідження є вивчення залежності якості УПП від стратегії застосування ПС майбутніми фахівцями з міжнародних відносин, його об'єктом – процес здійснення ними УПП з опорою на ПС, а предметом – вплив вибраної стратегії застосування ПС на якість УПП.

В УПП тлумач перекладає в паузах, які час від часу робить оратор, однак довжина відрізка ТО між паузами може суттєво варіюватися, оскільки залежить, перш за все, від досвіду роботи мовця з перекладачем. Відрізки досвідчених ораторів є невеликими за обсягом і не спричинюють надмірного навантаження на пам'ять перекладача, однак у переважній більшості випадків тлумачі мають справу з мовцями, що мають тенденцію до тривалого мовлення, запам'ятовування повного змісту якого є проблематичним. Саме для його фіксації призначений ПС, однак просте його записування (як диктант) є неефективним, оскільки запис повних слів зумовлює відставання тлумача від оратора і втрату суттєвої частки інформації тексту оригіналу (ТО) в тексті перекладу (ТП), а скорочення слів часто спричинює ситуації, коли тлумач не може розпізнати власне скорочення або його функцію у висловленні.

Для подолання цих потенційних небезпек, застосування ПС ґрунтується на певних принципах, дотримання яких гарантує мінімально достатній обсяг записів для подальшого відтворення в перекладі головного змісту ТО. До згаданих принципів відносяться [3], проперше, орієнтація на смисл ТО (а не на окремі слова), тобто записуються головні поняття змісту ТО, а не окремі його лексеми. Другим принципом є дотримання вертикальності запису (принцип вертикалізму), при якому підмет записується у крайній лівій позиції, присудок – нижче підмета із зсувом праворуч, додаток – ще нижче із подальшим зсувом праворуч, а обставини розташовуються на периферії записів (див. рис. 1 далі). Наприклад, речення "Керівники 26 країн проголосували на підтримку кандидатури колишнього багатолітнього прем'єр-міністра Люксембургу", дотримуючись принципу вертикалізму, можна записати так:

9²26 □²
OK □ ex PM Lux

Нарешті, третім принципом є забезпечення щільності ПС завдяки доцільному використанню компресії, символів і трансформацій, що наочно демонструє приклад запису речення, наведеного вище.

Хоча для позначення багатьох понять існують символи, розроблені попередніми поколіннями перекладачів, однак на практиці чимало тлумачів з часом виробляють власну їх систему, якою й користуються у процесі перекладу. Схожа ситуація спостерігається і в студентів, що знайомляться з ПС та роблять перші кроки на

шляху його використання. Час від часу вони, з різним ступенем успішності, вдаються до власних стратегій скороченого запису, ігноруючи рекомендовані принципи, оскільки їм здається, що їхня інтуїтивна система є індивідуально для них більш прийнятною. Нерідко це спостерігається у студентів, іншомовна мовленнєва та перекладацька компетентності яких є достатньо високими, що, вірогідно, і є однією з причин їхньої схильності до експериментування.

У цій статті ми розглянемо порівняльну ефективність УПП з опорою на ПС двох випробуваних, що застосовують різні його стратегії і мають відносно різні, але достатні для порівняння, рівні перекладацької компетентності. Обидва випробуваних (1 жінка, 1 чоловік, вік – по 19 років) на момент проведення зрізу були студентами третього курсу сьомого факультету (спеціальність "Міжнародні відносини") Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків). До проведення зрізу (шостий семестр навчання) обсяг аудиторного часу на вивчення англійської мови та фахового перекладу в них перевищував 800 академічних годин. Окрім цього, вони пройшли спеціальний курс вивчення ПС (32 год). Рівень перекладацької компетентності за результатами поточних контрольних робіт (з максимально можливих 100 балів) склав: випробуваний 1 – письмовий переклад – 90 балів, усний переклад з аркуша – 92 бали; випробуваний 2 – письмовий переклад – 70 балів, усний переклад з аркуша – 85 балів. Таким чином, до початку експерименту обидва випробуваних мають достатній рівень перекладацької компетентності за досить суттєвої переваги випробуваного 1.

Сферою дослідження було обрано міжнародні відносини (тематичний блок "Європейський Союз"), оскільки вона є обов'язковим компонентом програм навчання фахівців відповідного спрямування в українських вищих навчальних закладах. В межах згаданої сфери було обрано україномовний текст обсягом 127 слів (1080 друк. зн.), який за реченнями подається далі.

Випробувани повинні були прослухати через головні телефони ТО українською мовою, записати його за допомогою ПС, а потім перекласти вголос англійською мовою. Далі записи ПС та ТП студентів аналізувалися з точки зору повноти фіксації та збереження суттєвої інформації ТО, додержання принципу вертикалізму і щільності записів, а також порівнювалися стосовно повноти передачі змісту ТО в ТП.

Далі подано записи випробуваних 1 (у колонці ліворуч) і 2 (у колонці праворуч), ТП кожного з них, а також аналіз їх записів (за критеріями фіксації головної інформації ТО, дотримання принципу вертикалізму та забезпечення щільності ПС) і якості ТП. В ТП збережено особливості мовлення випробуваних, три крапки позначають паузи.

Речення 1: "Європарламентарі схвалили кандидатуру колишнього багатолітнього прем'єр-міністра Люксембургу й голови Єврогрупи Жан-Клода Юнкера на посаду президента Єврокомісії 422-ма голосами "за".

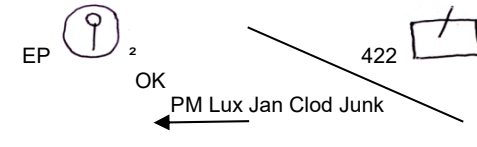
<p>EU con agr. on EU head. J.C.U. as of EU.</p> 	<p>EP agr. on EU head. OK PM Lux Jan Clod Junk</p>
<p>EU Council... The head of the EU Council has agreed on the new head of the European... Union. This will be... the previous leader... the previous Prime Minister of the Netherlands.</p>	<p>The European Parliament elected ... the new head of European Parliament, which was the Prime Minister of Luxembourg, Jean-Claude Junker, and 422 electors voted for him.</p>

Рис. 1. Запис речення 1 випробуваними 1 (ліворуч) і 2 (праворуч) та їхні ТП

Як випливає з рис. 1, у записах випробуваного 1 бракує деяких складових головного змісту, а їх інтерпретація ускладнюється внаслідок невдалого вибору способу їх фіксації. Зокрема, Європарламентарі записано як *EU con* (1), що цілком прогнозовано спричинило інформаційну помилку (*The head of the EU Council*), оскільки останній символ позначає "керівника", а передостаннє скорочення (*con*) важко витлумачити взагалі, то ж випробуваний вибрав віддалено схожий варіант (*Council*), що також викликало інформаційну помилку. Посаду президента Єврокомісії в ТО записано як *EU head*, що логічно було передано в перекладі як *the new head of the European Union*, тобто знову спостерігається інформаційна помилка, викликана неповною фіксацією змісту ТО. Прізвище Жан-Клод Юнкер записано початковими літерами (*J.C.U.*), однак під час перекладу випробуваний 1 не зміг розшифрувати ці ініціали, що спричинило повну втрату прізвища в ТП. Означення до імені Юнкера (колишній багатолітній прем'єр-міністр Люксембургу / голова Єврогрупи) в записах відсутні, а відтак бракує їх і в ТП. Так само відсутня й прецизійна інформація (422-ма голосами "за"), як у записах, так і в ТП. Таким чином, майже вся інформація, що міститься в реченні 1 в ТО, є відсутньою або спотвореною як у записах випробуваного 1, так і в його ТП.

Аналізований запис випробуваним 1 не відповідає й принципу вертикалізму. Записи розташовано в рядок, що ускладнює розпізнавання логічної структури висловлення. І хоча з точки зору логічної структури речення ("агент – дія – об'єкт дії") висловлення в ТП відповідає згаданій структурі ТО, невірне тлумачення агента та об'єкта дії спричинило повну зміну змісту ТО в ТП. Запис у другому рядку виявився невдалим, оскільки ініціали (*J.C.U.*) розпізнати не вдалося, а друга частина цього рядка (1 of *EU*) фактично повторює те, що вже було у першому рядку (*EU head*), а тому залишилося неперекладеним.

Щільність записів випробуваного 1 також залишає бажати кращого. У його записах спостерігається застосування аббревіації (*EU* – Європейський союз (двічі); *con*

– вірогідно, досліджуваний намагався записати слово "кандидатура", однак зміна другої літери спричинила неможливість розпізнавання цього скорочення, внаслідок чого в ТП поняття "кандидатура" була замінена на *Council*, що докорінно змінило зміст; *agr.* – схвалили; *J.C.U.* – Жан-Клод Юнкер – скорочення, яке йому не вдалося розшифрувати, а отже відбулася втрата прецизійної інформації. По одному разу вжито схожі символи (керівник) та (керівний орган). В останньому випадку випробуваний 1 намагався записати поняття "парламент", однак не зміг його розпізнати, внаслідок чого воно відсутнє в ТП. Послаблює щільність записів також вживання прийменників (*on* та *of*), прислівника (*as*), крапок (вжиті шість разів), які в ПС взагалі не застосовуються.

Відсутність прецизійної інформації в записах спричинила ще одну інформаційну помилку ("Нідерланди" замість "Люксембургу").

Записи випробуваного 2 вигідно відрізняються від тільки-но проаналізованих. З точки зору фіксації суттєвої інформації, можна зауважити відсутність посади, на яку обрали Юнкера, що спричинило інформаційну помилку в ТП (*head of European Parliament* замість *President of Eurocommission*), а також словосполучення "голова Єврогрупи", що відсутнє як у записах, так і в ТП. Усю іншою суттєву інформацію, включаючи прецизійну (ім'я, кількість голосів, країна), записано й точно передано в ТП. Випробуваний 2 чітко дотримується принципу вертикалізму, а також забезпечує необхідну щільність записів – 11 елементів запису містять майже всю суттєву інформацію ТО, тоді як 20 елементів у записах випробуваного 1 – ні (у нього бракує 7 блоків суттєвої інформації з 10 наявних у першому реченні, а у випробуваного 2 – бракує лише двох).

Речення 2: "Його підтримала Європейська Народна Партія, парламентарі від другої за величиною фракції – Прогресивного Альянсу Соціалістів і Демократів, а також Ліберали".

Supp by EU party as 2.	
<i>He was supported by the EU parties.</i>	<i>Among them were the European Democratic Party and Liberty Party – they voted for.</i>

Рис. 2. Запис речення 2 випробуваними 1 (ліворуч) і 2 (праворуч) та їхні ТП

Як очевидно з рис. 2, уся прецизійна інформація (назви партій та об'єднань Європарламенту, які підтримали Юнкера) відсутня в записі випробуваного 1, натомість здійснена спроба записати другорядну інформацію *as 2* ("друга за величиною фракція"), яку проте під час перекладу не вдалося розшифрувати з причини порушення принципу вертикалізму, а тому в ТП вона відсутня. Крім того, до записів внесено міфічну "партію ЄС" (*EU party*), яка в перекладі перетворилася на множинність партій ЄС, що зробило ТП більш прийнятним з логічної точки зору, однак не додало конкретності. Таким чином, головну інформацію речення 2 не зафіксовано і, відповідно, не відтворено в ТП. Речення записано в рядок, відсутня група підмета (хоча це компенсується контекстом), надлишково вжито прийменник *by*.

У записах випробуваного 2 записана суттєва частка головної інформації (назви двох з трьох партій та об'єднань Європарламенту), однак при їх відтворенні в ТП виникли проблеми: Європейська народна партія (правильно записана в записах) у ТП, вірогідно з причини втрати концентрації, перетворилася на Європейську Демократичну партію (*European Democratic Party*), а Ліберали (в записах – "Лібер") – на Партію Свободи (*Liberty Party*). Таким чином, незважаючи на задовільну фіксацію змісту ТО, випробувана 2 також не змогла передати його в ТП з причини невірного тлумачення власних записів. В інших аспектах записи випробуваної 2 відповідають вимогам – додержано принципу вертикалізму та щільності записів: однорідні складові підмета записано один під іншим, проведена вертикальна лінія, що показує, що присудок (ОК) відноситься до обох компонентів

підмета, присудок зміщено праворуч по відношенню до підмета, використано лінію-виноску, аби повторно не записувати доповнення (Юнкер).

Речення 3: ""Проти" висловилися 250 депутатів, а понад півсотні взагалі не голосували".

<p>x 255 x² 50 no vote.</p>	<p>250 x² NO > 50 NO </p>
<p><i>In the... in the result of the wide long discussions however still 2200 and 55 voters were against, as well as 50 did not vote at all.</i></p>	<p><i>About 250 electors voted against and more than 50 electors did not vote at all.</i></p>

Рис. 3. Запис речення 3 випробуваними 1 (ліворуч) і 2 (праворуч) та їхні ТП

У цьому реченні випробуваному 1 вдалося записати головну інформацію за структурою порівняння (дві вертикальні ризики відділяють поняття, що порівнюються), забезпечивши запис головної інформації й достатню щільність записів. Символ x ("людина"), який вжито в однині і множині (x²) перед та після цифри 255, що вірогідно означає "парламентарі", є надлишковим, як і крапка наприкінці речення. Доцільно зазначити дещо неточний запис прецизійної інформації (255 замість 250), однак несподівано при перекладі у випробуваного виникли труднощі з її передачею. Це можна пояснити тим, що випробуваний 1 намагався інтегрувати інформацію, що відсутня в його записах, але міститься в наступному реченні ТО ("після тривалого процесу погодження" – *In the... in the result of the wide long discussions*), внаслідок чого він втратив концент-

рацію, перейшов на послівний переклад, застосувавши два прислівника підряд (*however still* – все ж) і заплутався у відтворенні цифри 255, суттєво спотворивши прецизійну інформацію: *In the... in the result of the wide long discussions however still 2200 and 55 voters were against, as well as 50 did not vote at all.*

Випробуваний 2 ефективно записав усю прецизійну інформацію ТО з додержанням принципу вертикалізму та максимальною щільністю, що й забезпечило точну її передачу в ТО.

Речення 4-5: Підтримку більшості було забезпечено після тривалого процесу погодження його кандидатури главами держав Європейського Союзу, а також представниками найбільших політичних сил, представлених у Європарламенті. Консультації тривали понад місяць.

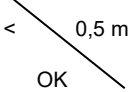
<p>Maj → of his cand. > 1 mont.</p>	<p> ² EU < EP Політ. сили 0,5 mnth OK</p>
<p><i>The majority... has chosen... this candidate... in the result of the long discussions... and... which... were going... more than one month.</i></p>	<p><i>The heads of the state-members of the European Union and political powers of the European Parliament took part in this elections and this process lasted more than half of the month.</i></p>

Рис. 4. Запис речень 4-5 випробуваними 1 (ліворуч) і 2 (праворуч) та їхні ТП

Тут у записах випробуваного 1 бракує значної частки суттєвої інформації (глави держав Європейського Союзу, представники найбільших політичних сил, представлених у Європарламенті), яка відсутня і в ТП. Неважко помітити, що це пояснюється намаганням записати кожне слово ТО: випробуваний 1 записав другорядну інформацію, що міститься на початку речення 4, внаслідок чого суттєво відстав від оратора й змушений був після фіксації слова "кандидатура" (*cand.*) перейти до запису речення 5. У цих реченнях знову очевидним є порушення вимог вертикалізму (поняття фіксуються в рядок) та щільності (робляться зайві записи – прийменник *of*, займенник *his*, двічі вжито крапку, надмірно вживаються слова – запис містить 13 елементів, з яких 5 зафіксовано словами).

На відміну від цього, випробуваний 2 записав усю істотну інформацію, зробивши несуттєву помилку під час фіксації прецизійної інформації ("менше півмісяця" в записах замість "більше місяця" в ТО), однак в ТП вжито вже "більше півмісяця" (*more than half of the month*), що нівелювало згадану неточність. Доцільно

відзначити компресію ТО, за рахунок якої випробуваний 2 ефективно позбавився другорядної інформації, трансформувавши ТО в речення з прямим порядком слів і перевівши частину інформації на імпліцитний рівень. У записах випробуваного 2 чітко дотримано принципу вертикалізму (однорідні складові підмета записано у стовпчик, присудок чітко відділено від підмета, прецизійну інформацію відокремлено від головних членів речення), а також забезпечено достатню щільність записів (12 елементів запису, з яких лише три представлені словами). Для порівняння: в записах випробуваного 1–13 елементів, з яких п'ять – це слова або їх скорочення, проте не зафіксовано значну частку головної інформації, яка відсутня і в його ТП.

Речення 6: При цьому нинішнього року вперше використано нові критерії голосування в Європейській Раді, коли на підтримку кандидатури висловилися "кваліфікована більшість" глав держав, а самі лідери Європи мали у своєму рішенні враховувати результати останніх виборів до Європарламенту.

This year new crit: 2/3 ² + results of elections.	New crt Кваліф. більш. вислов.
<i>This year... also the new criteria was used... actually... the election by qualification majority... of the heads... of the European countries... as well as the... inclusion of the results of previous... as well as the inclusion of previous results... of elections.</i>	During this elections a new criterias were implemented, this criteria was like the qualified majority and this majority elected for the Prime Minister of Luxembourg.

Рис. 5. Запис речення 6 випробуваними 1 (ліворуч) і 2 (праворуч) та їхні ТП

Хоча під час запису цього речення випробуваний 1 знову ігнорував принцип вертикалізму, йому вдалося записати всю суттєву інформацію (нові критерії; кваліфікована більшість (вдало записано як 2/3), глави держав, враховувати результати останніх виборів), що сприяло її збереженню і в загалом небездоганному ТП. Щільність інформації є недосить високою (13 елементів, з яких 6 представлено словами, включаючи прийменник *of*), однак вдалий вибір лише блоків основної інформації компенсував цей недолік, внаслідок чого ТП (з точки зору збереження основної інформації ТО) можна визнати задовільним.

Запис випробуваного 2 знову є загалом задовільним в аспектах вертикалізму та щільності записів, однак занотувавши головну інформацію першої частини речення, йому не вдалося чітко зафіксувати зміст другої його частини (лідери Європи мали у своєму рішенні враховувати результати останніх виборів до Європарламенту). Результатом цього стала втрата змісту цього фрагмента в ТП.

Речення 7: За їхніми ж результатами саме Європейській Народній Партії вдалося сформувати найбільшу фракцію в законодавчому органі Європейського Союзу.

EU peoples party formed majority	Result: Євр Нар Парт = найб. фракц
<i>European National Party has formed the majority in the new European Council.</i>	<i>And the results of... of this process was that European Democratic Party had... was the largest fraction in the European Parliament.</i>

Рис. 6. Запис речення 7 випробуваними 1 (ліворуч) і 2 (праворуч) та їхні ТП

Оскільки це було останнє речення в ТО, то по його закінченні обидва випробувані мали час, аби повніше записати його. Випробуваний 1 взагалі відмовився від застосування символів, записавши зміст речення ТО тільки словами без будь-яких скорочень. При цьому він пропустив два блоки інформації ("за їхніми результатами" та "в законодавчому органі Європейського Союзу"). Перший з них обґрунтовано пропущено і в ТП, а другий – випробуваний 1 запам'ятав і намагався відтворити його в ТП, але допустився інформаційної помилки, вживши словосполучення *European Council*, який не є законодавчим органом Європейського Союзу. Крім того, в ТП з невідомих причин відбулася заміна назви Європейської Народної Партії, яка правильно зафіксована у записах (*EU peoples party*) на *European National Party*, що також слід визнати інформаційною помилкою, так само як і заміну словосполучення "сформувати найбільшу фракцію" на "сформувати більшість" (*formed the majority*). Оскільки згадані помилки стосуються головних членів висловлення (підмета, присудка й обставини місця), то переклад цього речення випробуваним 1 слід визнати незадовільним.

У записах випробуваного 2 тут також незвично багато слів, що пояснюється уже згаданими чинниками. З іншого боку, збережено вертикальний принцип, відібрано лише головну інформацію, а також забезпечено щільність запису – зміст речення із 17 слів записано сімома елементами. При цьому слід зауважити застосування компресії ТО, зокрема, вилучення другорядної інформації ("за їхніми ж результатами") та конкретизацію – вживання двослівного словосполучення *European Parliament* для передачі чотирислівного словосполучення ТО "законодавчий орган Європейського Союзу". Не дивно, що ТП містить усю суттєву інформацію ТО, за винятком передачі назви "Європейська Народна Партія", що передана в ТП як *European Democratic Party*, однак ця помилка є систематичною (вже зустрі-

чалася у реченні 2) і пов'язана з простим незнанням правильної передачі цієї назви.

Таким чином, незважаючи на певну перевагу в рівні перекладацької компетентності, випробуваний 2 спромігся передати в ТП лише 48% суттєвої інформації, що міститься в ТО, в той час як випробуваний 2 показав набагато кращий результат (82%), маючи відносно менші потенційні можливості для цього. Єдиною різницею між двома випробуваними в цьому експерименті є вживана ними стратегія застосування ПС. Випробуваний 2 послідовно дотримувався рекомендацій щодо використання ПС, записуючи лише суттєву інформацію ТО, додержуючись принципу вертикалізму та забезпечуючи достатню щільність своїх записів за рахунок інтенсивного використання компресії й трансформації ТО, символів та ліній-виносков. Випробуваний 1 діяв переважно на інтуїтивному рівні, внаслідок чого у більшості випадків йому не вдавалося розпізнати й записати головну інформацію ТО, а намагання записувати усі слова підряд часто спричинювали відставання записів від темпу мовлення оратора, пропуск цілих фрагментів ТО, забування й переключення інформації ТО. Порушення принципу вертикалізму спорадично породжувало труднощі в тлумаченні логічної ролі записаних елементів у висловленні; недостатня щільність записів унаслідок зловживання фіксуванням слів, недостатньої частки символів та виносков у записах суттєво обмежувала можливості випробуваного з точки зору обсягу інформації, який можна було записати в межах наявного часу.

Таким чином можна констатувати наявність суттєвих резервів стосовно підвищення ефективності формування навичок та розвитку умінь УПП майбутніх фахівців з міжнародних відносин у площині оптимізації стратегій здійснення ПС. Раннє засвоєння трьох головних принципів останнього (уміння виділяти головну інформацію в ТО, додержання принципу вертикалізму і забезпечення щільності записів) та послідовне їх застосування під

час формування перекладацької компетентності в УПП протягом усього періоду навчання здатні забезпечити ефективність цього виду перекладу. Згадані особливості УПП варто враховувати при розробці методики його навчання з опорою на систему ПС, у чому і вбачається перспектива цього дослідження.

Список використаних джерел:

1. Червінко Є. О. Методика навчання майбутніх філологів усного послідовного перекладу з української мови англійською з використан-

ням перекладацького скоропису : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Є.О. Червінко. – Київ, 2014. – 21 с.

2. Черноватий Л.М., Червінко Є.О. Вплив ступеня розвитку навичок скороченого запису майбутніх перекладачів на повноту фіксації суттєвої інформації тексту оригіналу в усному послідовному перекладі / Л.М. Черноватий, Є.О. Червінко // Зб. наук. пр. Бердянського держ. пед. ун-ту. Сер. : "Педагогічні науки", 2012. – №1. – С.305–310.

3. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М. : Моск. лицей, 1996. – 208 с.

Надійшла до редакції 08.10.18

Л. Черноватий, д-р пед. наук, проф.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, Украина,

И. Липко, канд. филол. наук, доц.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ СТРАТЕГИЙ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ СКОРОПИСИ НА КАЧЕСТВО УСТНОГО ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОГО ПЕРЕВОДА

Представлены результаты сравнительного экспериментального исследования соответствия принципов применения переводческой скорописи будущими специалистами в области международных отношений в процессе устного последовательного перевода. Обнаружены причины снижения его эффективности: неспособность отделить основное содержание текста оригинала от второстепенного, игнорирование принципа вертикализма и слабая плотность записей. Очерчены пути повышения эффективности обучения устного последовательного перевода студентов-международников в плане оптимизации стратегий осуществления переводческой скорописи.

Ключевые слова: содержание текста оригинала, переводческая скоропись, плотность записей, принцип вертикализма, сравнительное экспериментальное исследование, устный последовательный перевод, эффективность перевода.

L. Chernovaty, Dr. Sci., Prof.

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine,

I. Lypko, Ph. Dr., Ass. Prof.

Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE IMPACT OF NOTE-TAKING STRATEGIES UPON THE EFFICIENCY OF CONSECUTIVE INTERPRETING

The article presents data on the comparative experimental research into note taking in the process of consecutive interpreting by students majoring in International Relations. The factors diminishing the quality of interpreting include the inability to separate the main information in the source text from the less important one, the failure to stick to the verticalism principle and the insufficient note density. The authors outline the ways to improve the efficiency of the students' consecutive interpreting by optimizing their note-taking strategies.

Key words: comparative experimental research, consecutive interpreting, interpreting efficiency, note density, note taking, source text information, verticalism.

УДК 811.133.1

В. Гладка, канд. філол. наук, доц.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівецьк, Україна

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНІЙ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Висвітлено найпоширеніші в сучасній західноєвропейській традиції функціонально-семантичні теорії фразеологічних одиниць. Детальний аналіз їхніх основних положень показав, що, починаючи з XIX ст., наукові інтереси лінгвістів концентруються навколо явища ідіоматичності, яке протиставляє найбільш усталені словосполучення – ідіоми та колокації як найменш усталені словосполучення з прозорою семантикою. Серед основних ознак розмежування цих двох класів одиниць науковці називають композиційність (ідіоматичність) та прозорість значення, конвенційність, узуальність, обмеженість сполучуваності. Запропонований перехресний аналіз критеріїв фразеологічних одиниць започаткував новий підхід до їхньої ідентифікації.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, функціонально-семантичний підхід, ідіоматичність, ідіома, колокація, композиційність значення.

Фразеологія, як розділ мовознавства, що вивчає фразеологічний склад мови, його семантичні, структурні, функціональні та комунікативні особливості, а також закономірності виникнення і творення усталених одиниць, пройшла довгий шлях свого становлення, відображаючи не лише зміну загальнонаукових лінгвістичних тенденцій, а й самі ставлення до такого мовного явища як фразеологізм. На початку 80-х рр. XX ст. розпочато новий етап фразеологічних досліджень, який характеризують концептуально нові підходи до вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО): прагматичний, соціокультурний, психолінгвістичний, комунікативний, когнітивний, з позиції контрастивної лінгвістики, функціонування ФО у дискурсі, аспекти дослідження фразеології та аналізу можливостей фразеології як механізму текстуальної побудови або як основи мовної

гри, кожний з яких має особливе значення у розумінні такого складного явища, як фразеологія.

Розглядаючи мову як знаряддя, інструмент, засіб або механізм для реалізації певних цілей і намірів "як у сфері пізнання дійсності і її описі, так і в актах спілкування, соціальної інтеракції, взаємодії за допомогою мови" [1, с. 217], прибічники функціонального підходу вивчають мовні явища у їхній взаємодії із середовищем як діяльністю, з умовами й завданнями спілкування. Усталені одиниці, як один із об'єктів їхньої пильної уваги, визнано універсальним явищем, наявним у кожній мові, й витлумачено як полілексичні послідовності з двох або більше графічних, категорійно пов'язаних (суміжних або ні) одиниць, що з'являються разом у мовленні. При цьому явище усталеності розглянуто в опозиції з комбінаторною свободою, яка розташована на

протилежному кінці прямої синтагматичних відношень між мовними одиницями. При цьому вільною вважають ту послідовність із кількох графічних слів, яка не зазнає жодних ідіосинкразійних обмежень і може бути визначена за чотирма параметрами: семантично – через прозорий характер, синтаксично – через дистрибуційну гнучкість, лексично – через відкритість парадигм, прагматично – через свободу вживання в комунікативній ситуації. Єдиними мовними обмеженнями є правила синтаксису та селекційного вибору: "У вільній синтагмі позначуване, позначувальне і синтаксис побудовано винятково згідно із загальними правилами мови; вільна синтагма, як наслідок, композиційна на 100 % і може бути заміненою іншою синонімічною синтагмою" [17, с. 176]. Усталеним комбінаціям, натомість, властивий високий ступінь сполучуваності, принцип якої визначається як "синтактико-семантична тенденція слів до комбінування з іншими словами, в обмеженій кількості серед великої кількості можливих комбінацій" [5, с. 65–66]. У такий спосіб лінгвісти витлумачують ідіоматичність як ступеневе явище, яке, за словами F. Hausmann, "знаходиться не на периферії явищ мови, а в її серці: вона є самим джерелом мови" [14, с. 284].

Водночас у площині функціонального підходу часто виникають доволі різні за своєю сутністю теорії (семантичний, лексико-граматичний, дискурсивно-прагматичний, контекстуальний тощо), які пропонують не лише власну термінологію, а й особливе бачення ФО і меж фразеологічного масиву мови. Широком різноманіттям характеризується західноєвропейська традиція у вивченні ФО, яка, порівняно з іншими, вирізняється особливим баченням явища ідіоматичності загалом і його результатом – ідіоматичних виразів зокрема. Отже, мета запропонованої розвідки полягає у детальному висвітленні найпоширеніших у сучасній західноєвропейській традиції функціонально-семантичних теорій ФО та аналізі їхніх основних положень.

Розпочинаючи виклад основного матеріалу дослідження, зауважимо, що інтерес до "усталених певним чином мовних одиниць" у науковому світі Західної Європи спостерігався ще наприкінці XIX ст. Зокрема, французький лексиколог M. Bréal, досліджуючи одиниці типу *pourvu que*, *attendu que*, *en raison de*, *en égard à*, які він називав "формулами" (*formules*), "артикульованими виразами або групами" (*locutions/groupes articulés*), підкреслював їхню усталеність і семантичну непрозорість: "Подібно до деталей зчеплення, які на наших очах припасовуються одна до одної, але які ми не уявляємо собі відокремленими, так мовлення використовує слова, яких поєднань узус уже так давно, що вони вже не існують у нашій свідомості як окремі слова" [3, с. 172].

Після довготривалої перерви в галузі вивчення усталених одиниць явище ідіоматичності стає однією з основних проблем, які захопили мовознавчі кола другої половини XX ст. Центральною проблемою функціональної фразеології постає визначення мінімального порогу усталеності. Так, S. Mejiр виставляє понятійні кордони між сферою вільної комбінації і сферою "абсолютної усталеності", розрізняючи три стадії мовних обмежень від найменшого ступеня до найбільшого: 1) вільний синтаксис як "найменший ступінь усталеності" з обмеженнями у виборі семантичних ознак і синтаксичних позицій, 2) лексична атракція як вживання одних одиниць у комбінації з іншими лише через те, що вони мають специфічний характер (напр.: дієслово *intimer* вживається лише з іменником *ordre*, утворюючи усталену одиницю *intimer l'ordre de ...*) або тому, що їхнє вживання з іншими одиницями розуміється в мові лише

ідіосинкратично (напр.: *caresser*, *nourrir l'espoir*; *négocier un virage*), 3) власне усталеність як справжня лексична насиченість позицій – повна (*chercher midi à quatorze heures*) або часткова (*tirer les vers du nez à qqn*) [16, с. 28]. У цій площині ФО визначено як одиниці, що характеризуються мінімальним ступенем семантичної усталеності. Але тоді до зони ідіоматичності потрапляють, поряд з ФО, і колокації – полілексичні послідовності, складені з двох або більше слів, розташованих поруч або ні, які підтримують лексично обмежені відношення, зберігаючи при цьому композиційний характер і категорійний зміст.

Навколо саме цих питань: встановлення відмінностей між колокаціями та ідіомами, доцільність їхнього зарахування до фразеологічного складу мови, – й здійснювали свої наукові пошуки лінгвісти. Зупинимося на найбільш значущих для розвитку фразеології теоріях та їхніх постулатах.

Однією з основних семантичних теорій ФО західноєвропейської традиції по праву вважають вчення F.J. Hausmann, який співвідносить їх з обмеженнями синтактико-семантичного порядку й визначає як "семантико-синтаксичні одиниці" або "лексично детерміновані елементи граматичних структур", яким властива семантична, синтаксична та дистрибутивна регулярність, а також внутрішні ознаки словосполучень [11, с. 3-4]. Відтак, до фразеологічного масиву мови ним зараховано 1) ідіоматичні, або образні, вирази (типу *prendre la mouche*), 2) фразеотерміни (типу *arrêt cardiaque*) та 3) колокації (типу *administrer une gifle*) [Там само].

Однією з ознак, на основі яких він розмежовує ідіоми та колокації, є семантичний статус цих полілексичних одиниць: в ідіомах "усі компоненти втратили автономію, оскільки їх вибирають "взаємно" і блоком, тоді як у колокаціях частково десемантизованим є лише колокат, який вибирає мовець залежно від бази, напр.: в основі колокації *le feu rouge* прикметник *rouge* вибрано на позначення "feu de circulation" [10]. Другою диференційною ознакою колокацій, на його думку, виступає композиційність їхнього значення: оскільки база зберігає своє узуальне значення, колокації залишаються прозорими, тобто їхнє значення можна вивести зі значень компонентів [Там само, с. 1010]. Наприклад, колокації типу *un célibataire endurci*, *feuilleter un livre* будуть зрозумілі навіть не носієві мови, хоча йому й буде важко відтворити їх без попереднього запам'ятовування.

Про обмежений характер композиційності колокацій може говорити також додаткова конотація у їх значенні. Так, у колокації *du thé fort* "міцний чай" прикметник *fort* "наділений великою фізичною силою" отримав додаткове значення "насичений певними активними речовинами"; у жодному тлумачному словнику французької мови прикметник *noir* не визначають як "без молочних продуктів", хоча в колокації *du café noir* "чорна (натуральна) кава" він вживається саме з таким значенням; у колокаціях типу *du vin blanc*, *des cheveux blancs*, *du linge blanc* прикметник *blanc* стосується не лише різних відтінків білого кольору, а й має відповідно додаткову конотацію – "біле (*resp.* виготовлене зі світлих сортів винограду) вино", "сиве волосся", "чиста білизна". У такий спосіб у колокаціях значення окремих слів можуть додати нове в значення цілого, на відміну від ідіом, де семантика цілого не може бути виведена зі значень окремих компонентів, а також від вільних сполучень, значення яких абсолютною композиційне.

Аналізуючи усталені комбінації, F.J. Hausmann залучає також ознаку конвенційності. Він, зокрема, стверджує, що "серед безмежної кількості можливих комбінацій мова добирає узуальні синтагми так, щоби зуміти

розрізнити те, що "можна сказати" від того, що "не можна сказати" [8, с. 221]. З погляду узуальності, науковець поділяє усі наявні комбінації слів на усталені та неусталені. Усталеними він називає вирази, які не знають модифікацій і становлять один єдиний мовний знак. Серед неусталених він вирізняє: 1) *колокації* (одиниці очевидної узуальності), тобто узуальні комбінації, які відображають діахронічно встановлену норму і які характеризуються стандартним (типичним) вживанням, 2) *со-креації* (одиниці непомітної узуальності), тобто вільні комбінації, які можуть бути виведеними кожним мовцем, навіть якщо він чує їх уперше, і 3) *контр-креації* (одиниці очевидної неuzuальності), тобто незвичні комбінації, створені навмисно зі стилістичною метою [9, с. 398].

Отже, виокремлюючи два основних типи комбінації слів (ідіоми та колокації), F.J. Hausmann бере за основу не лише семантичну ознаку цих мовних одиниць, а й удається до аналізу ознак їхньої узуальності, тобто прийняття мовною спільнотою.

Значно глибше у своїй семантичній теорії колокацій просунулися французькі лінгвісти A. Tutin і F. Grossmann. Переформулювавши визначення I. Mel'čuk, вони тлумачать колокацію як "сполучення однієї лексії L [база] (як правило, слова) і одного конституента C [колокат] (як правило, однієї лексії або фраземи), які підтримують наступне відношення: 1) C вибраний у мовленні для вираження даного значення у коюренції з L; 2) значення L узуальне" [19, с. 11].

У їхньому визначенні чітко простежуємо доцільність говорити про сполучуваність не лексій, а компонентів (до того ж нерівнозначних) колокацій [6, с. 9]. Так, у колокаціях типу *fort comme un turc, un bruit à crever les tympans, conversation à bâtons rompus, porter à bout de bras* характеризувальний елемент виражено синтагмою, тобто реалізується сполучуваність одного слова (*fort, bruit, conversation, porter*) і відповідної синтагми (*comme un turc, à crever les tympans, à bâtons rompus, à bout de bras*). При цьому саме "ієрархія" між елементами колокації відрізняє її від вільного словосполучення (у якому кожне слово автосемантичне) й від ідіоми (у якій немає бази, і кожний компонент синсемантичний).

Враховуючи відносний характер композиційності (або прозорості – за термінологією науковців) колокацій, а також їхню ідіоматичність, пов'язану з нестандартним характером мовної сполучуваності, та ідіосинкразію, пов'язану з єдиним характером цього поєднання, A. Tutin і F. Grossmann розрізняють три типи колокаційних явищ [19, с. 8–16], а саме:

1) непрозорі колокації (*collocations opaques*); за словами дослідників, "у коюренції з L [базою] C [колокат] має особливе значення, відмінне від його значення поза цим сполученням" [Там само, с. 8]. Іншими словами, в колокаціях цього типу база зберігає своє узуальне значення, а колокат є непередбачуваним і семантично демотивованим, напр.: *une peur bleue, une colère noire, une nuit blanche*. Непрозорі колокації уподібнюються до складних слів (напр., *un cordon-bleu*), але з тією відмінністю, що база залишається зрозумілою;

2) прозорі колокації (*collocations transparentes*); у цьому випадку база і колокат зберігають своє узуальне значення, але з погляду семантики та/або синтаксису, важко передбачити вибір колокату, напр.: колокація *un désir ardent* виявляє семантичну непередбачуваність, оскільки прикметник *ardent*, хоча й виступає квазі-синонімом прикметника *ardent*, не може його замінити; колокація *prendre peur* характеризується синтаксичною непередбачуваністю, оскільки в її структурі відсутній артикль;

3) регулярні (узуальні) колокації (*collocations régulières*); одиниці цього типу мають композиційне значення і колокат здається передбачуваним, що уподіб-

нює їх до вільних словосполучень. Натомість спостерігається своєрідна сполучувана аномалія: синтаксична позиція колоката замінюється фіксованим рядом подібних за семантикою слів, напр.: *mener une guerre, une bataille, une opération* тощо. При цьому значення головного слова може змінюватися залежно від того, з якою парадигмою воно комбінується; так, дієслово *prendre* отримує значення "використати якийсь вид транспорту" у колокаціях типу *prendre un train/un avion/un bus*, "спожити, випити" – у колокаціях типу *prendre un verre/un repas/un apéritif*, "піти якимось шляхом" – у колокаціях типу *prendre un chemin/une route/une rue* тощо.

Водночас, як зауважують автори запропонованої теорії, цей тип колокацій варто відмежовувати від вільних словосполучень, утворених на основі єдиної дієслівної валентності. Так, додатком дієслова *ressembler* виступає клас взуття (*souliers, sandale, botte, etc.*); дієслово *lire* характеризується двома типами класів – клас текстів (*récit, dissertation, roman, rédaction, poème, article, etc.*) і клас носіїв текстів (*livre, journal, cahier, brochure, etc.*), але їхнє семантичне значення зберігається, на відміну від наведених вище прикладів регулярних колокацій. Тому регулярні колокації, які знаходяться "на межі обмежень семантичного вибору", мають досить хиткий і суперечливий статус [6; 19].

Зазначимо також, що в лінгвістиці досить часто відносний характер прозорості колокацій пов'язують з обмеженістю коюренції або лексичним вибором [4, с. 224; 15, с. 179]. Так, якщо регулярні колокації допускають досить широкий клас колокатів (напр., *mener une guerre/une bataille/une opération* etc.), то непрозорі зумовлюють вибір певного (часом одного єдиного) колокату, заміна якого неможлива без втрати значення цілого сполучення. Так, неможлива взаємозаміна компонентів у колокаціях *appétit d'ogre* (*appétit de loup) або *faim de loup* (**faim d'ogre*), навіть якщо за контекстом вони мають однакове значення. Прикметник *bissextile* сполучується лише з іменником *année*, утворюючи колокацію *une année bissextile*, і виключає можливість сполучення з його синонімом *an* (*un an bissextile). Однак, на наш погляд, пояснити такі випадки коюренції неможливо суто семантичним чинником, вони залежать скоріше від узусу, адже, за словами лінгвістів, вживаючи ту чи іншу колокацію, мовець не створює її довільно, а відтворює її з пам'яті [12, с. 386; 18, с. 19].

Зазначимо, що подібні думки спостерігаємо також у працях англійських лінгвістів. Зважаючи на різний ступінь обмеженості коюренції, вони пропонують розмістити колокації на прямій, яка починається "відкритими колокаціями" (*open collocations*) і закінчується "обмеженими колокаціями" (*restricted collocations*), тобто від колокацій з дуже широким колокаційним полем, елементи яких зберігають пряме значення (напр., дієслово *to run* комбінується з одиницями *machine, business, horse, program* тощо), до колокацій, які комбінуються лише з одним словом (напр., *to explore a claim, to kill a cigarette*) [2, 1981]. Таким чином, регулярні колокації протиставлені непрозорим (значення яких не виводиться із суми значень їхніх компонентів) і прозорим, але непередбачуваним, колокаціям. Водночас, за словами G. Haßler і Ch. Hümmel, семантична нерегулярність існує лише з погляду синхронії, оскільки вона мовже виявиться регулярно, якщо враховувати метафоричну модель, на якій вона побудована [7, с. 103], що знову ж таки доводить релевантність окресленої теорії.

На основі семантичного обмеження вибудовує також свою теорію "лексико-семантичних амальгам" англійський лінгвіст P. Howarth [13]. Залучивши попередньо до своїх досліджень трансформаційний аналіз, він дійшов висновку, що кожна комбінація слів характеризується вільним або обмеженим сполученням своїх

компонентів, а також образним або ні значенням. Науковець виокремлює чотири категорії усталених сполучень, а саме: 1) вільні комбінації (*free combinations*), 2) обмежені колокації (*restricted collocations*), 3) образні ідіоми (*figurative idioms*) та 4) власне ідіоми (*pure idioms*) [Там само, с. 46–47]. Словосполучення першого типу (вільні комбінації) складаються з двох елементів, що вживаються у прямому значенні й дозволяють заміну елементів без зміни значення компонентів (напр., *publish a book/ an article/a prospectus*). Інші ж типи поділяють згідно з прогресивним ступенем семантичного обмеження. Так, образні ідіоми, на відміну від власне

ідіом як абсолютно усталених комбінацій, характеризуються подвійним уживанням: з вільним, у якому компоненти вживаються у своєму буквальному значенні, та з переносним, у якому значення усієї комбінації переносне. Щодо обмежених колокацій, то вони являють собою бажані, звичні відношення між ЛО як компонентами словосполучення. В основу своїх міркувань щодо поділу усталених словосполучень Р. Howarth поклав шість критеріїв, а саме: правильність формування, інституціональність, спеціалізація або наявність особливого елементу, колокаційна обмеженість, семантична єдність, немотивованість (табл. 1).

Таблиця 1. Категорії усталених сполучень і критерії їхнього виокремлення

	правильність формування	інституціональність	спеціалізація або наявність особливого елементу	колокаційна обмеженість	семантична єдність	немотивованість
вільні комбінації	✓	✓/х	х	х	х	х
обмежені колокації	✓	✓	✓	✓	х	х
образні ідіоми	✓	✓	✓	✓	✓	х
власне ідіоми	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Із запропонованої самим лінгвістом таблиці бачимо, що його типологія базується зрештою лише на трьох, а не на шести критеріях: перший з них (критерій правильності формування) не виявляє жодної відмінності між усіма типами; другий критерій (інституціональність) представлений як відносний і то лише для вільних комбінацій; два наступні критерії (спеціалізація і колокаційна обмеженість) – ідентичні, тобто основними критеріями цієї типології виступають колокаційна обмеженість, семантична єдність і немотивованість.

Незважаючи на певні недоліки окресленої теорії "лексико-семантичних амальгам" Р. Howarth (зокрема, визначення критеріїв поділу лексико-семантичних амальгам, невизначений статус паремій та інших реченнєвих усталених утворень), можемо однозначно стверджувати, що такий підхід уперше поставив питання про класифікацію ФО на основі перехресного аналізу, який задіяв кілька критеріїв одночасно.

Отже, функціонально-семантичний підхід до вивчення ФО в сучасній західноєвропейській традиції поставив у центр свого наукового пошуку явище ідіоматичності, на основі якого лінгвістами не лише по-новому витлумачено поняття фразеологізму, а й доповнено фразеологічний масив новими одиницями – колокаціями. Таке розуміння типології усталених словосполучень наближає значною мірою його теорію до слов'янської традиції, де питання обмеженості вільного синтаксису цікавило ще корифеїв слов'янської філології. Саме детальне порівняння з теоріями, представленими на її теренах, і становитиме перспективу нашого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 144–234.

2. Aisenstadt E. Restricted Collocations in English Lexicology and Lexicography. *Review of Applied Linguistics*. Louvain, 1981. № 53. P. 53–61.

3. Bréal M. *Essai de sémantique* (Sciences de signification). Paris, 1897. 372 p.

4. Cowie A.P. The treatment of Collocations and Idioms in Learner's Dictionaries. *Applied Linguistics*. Oxford, 1981. 2:3. P. 223–235.

5. González Rey I. *La phraséologie du français*. Toulouse, 2002. 268 p.

6. Grossmann F., Tutin A. *Quelques pistes pour le traitement des collocations. Les collocations: analyse et traitement: Travaux et recherches en linguistique appliquée*. Amsterdam, 2003. P. 5–21.

7. Haßler G., Hümmel Ch. *Figement et défigement polylexical: l'effet des modifications dans des locutions figées. Linx: Revue des linguistes de l'université Paris X*. 2005. № 53: Le semi-fégement. P. 103–119. URL: <http://linx.revues.org/266>

8. Hausmann F.J. *Splendeurs et misère du Trésor de la langue française. ZfSL*. № 87 (3). 1977. P. 212–231.

9. Hausmann F.J. *Wortschatzlernen ist kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen. Praxis des neusprachlichen Unterricht*. 1984. Vo. 31. P. 395–406.

10. Hausmann F.J. *Le dictionnaire de collocations. Wörterbücher–Dictionnaires–Dictionnaires*. Berlin/New York, 1989. Vol. 1. P. 1010–1019.

11. Hausmann F.J., Blumenthal P. *Présentation: collocations, corpus, dictionnaires. Langue française*. 2006. P. 3–13.

12. Herbst Th. *What are collocations – sandy beaches or false teeth? English Studies*. 1996. № 77 (4). P. 379–393.

13. Howarth P.A. *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making*. Niemeyer, Tübingen, 1996. 230 p.

14. *La locution entre langue et usages / Martins-Baltar M., Grünig B.-N.* Fontenay/Saint Cloud, 1997. 346 p.

15. Manning Ch. D., Schütze H. *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. London, Cambridge, Massachusetts, 1999. 680 p. URL: <http://www.aalingua.ru>

16. Meiri S. *Le figement lexical. Descriptions linguistiques et structuration sémantique*. Tunis, 1997. 632 p.

17. Mel'čuk I., Clas A., Polguère A. *Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire*. Louvain, 1995. 256 p. URL: <http://www.bibliotheque.auf.org>

18. Netzlaff M. *La collocation adjectif–adverbe et son traitement lexicographique: français–allemand–espagnol: thèse de doctorat*. Erlangen–Nürnberg, 2004. 280 p.

19. Tutin A., Grossmann F. *Collocations régulières et irrégulières. Esquisse de typologie du phénomène collocatif. Revue française de Linguistique appliquée*. 2002. Vol. 7/1: Lexique: recherches actuelles. P. 7–25.

Надійшла до редколегії 08.10.18

В. Гладкая, канд. филол. наук, доц.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Черновцы, Украина

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ТРАДИЦИИ

Освещены наиболее распространенные в современной западноевропейской традиции функционально-семантические теории фразеологических единиц. Детальный анализ их основных постулатов показал, что, начиная с XIX в., научные интересы лингвистов концентрируются вокруг явления идиоматичности, которое противопоставляет наиболее устойчивые словосочетания – идиомы и коллокации как наименее устойчивые словосочетания с прозрачной семантикой. Среди основных признаков разграничения этих двух классов единиц ученые называют композиционность и прозрачность значения, конвенциональность, узуальность, ограниченность сочетаемости. Предложенный перекрестный анализ критериев фразеологических единиц лежит в основе нового подхода к их идентификации.

Ключевые слова: фразеологическая единица, функционально-семантический подход, идиоматичность, идиома, коллокация, композиционность значения.

V. Gladka, Ph. Dr. (Philol.) Sci., Ass. Prof.
Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi, Ukraine

THE FUNCTIONAL-SEMANTIC APPROACH TO THE STUDY OF PHRASEOLOGISMS IN PRESENT-DAY WESTERN EUROPEAN TRADITION

The article deals with the functional-semantic theories of phraseological units that are most common in the modern Western European tradition. A detailed analysis of their main postulates showed that, starting from the 19th century, the linguists' scientific interests concentrate around the phenomenon of idiomaticity, which contrasts the most stable phrases – idioms and collocations – as the least stable phrases with transparent semantics. Among the main signs of the distinction between these two classes of units, scientists call compositionality and transparency of meaning, conventionality, usuality, limited compatibility. The proposed cross-analysis of the criteria of phraseological units underlies the new approach to their identification.

Key words: phraseological unit, functional-semantic approach, idiomaticity, idiom, collocation, compositionality of meaning.

УДК 811.133.1'42'37:82-2Роденбах

Д. Чистяк, канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОСМОЛОГІЧНА КОНЦЕПТОСИСТЕМА В ПІЗНІЙ ПОЕЗІЇ Ж. РОДЕНБАХА

На матеріалі текстів класика бельгійської літератури Ж. Роденбаха розглянуто функціонування космологічної міфопоетичної концептосфери. Простежується генеза основних образних і концептуальних парадигм, що генерують особливості авторської картини світу. Виявлено, що шляхом синтезу греко-римської та християнської міфопоетичних парадигм провідною міфологічно маркованою дієсхемотою в пізніх поетичних текстах Ж. Роденбаха постає перехід мегаконцепту ДУША із позитивно і негативно маркованих концептосфер ВОДА і СВІТЛО (горизонтальний вимір ЧАСУ, поле боротьби бінарних опозицій СВІТЛЕ/ТЕМНЕ, КОХАННЯ/СМЕРТЬ, ВОДА/ТЕМНЕ, міфологема Хаос) до позитивно маркованої концептосфери ВИЩИЙ СВІТ (корелят ВІЧНОСТІ, міфологема Космос), яка виявляється актуалізацією анімістичної концептуалізації НЕБО = ДОЛЯ.

Ключові слова: міфопоетика, космологія, концепт, образ, символ, авторська картина світу.

Проблема реконструкції авторської картини світу віддавна привертає увагу дослідників різноманітних філологічних дисциплін, які проводять аналіз закономірностей функціонування художнього тексту. Поряд із тим аналіз авторської мовної свідомості пов'язано із ретрансмісією у певному художньому тексті авторських "текстових концептів" (О. Кагановська), змодельованих відповідно до реалізації у ньому лінгвокультурної семіосфери (у річці Ю. Лотмана). Водночас, актуальність дослідження міфопоетичного рівня художнього пов'язана з включенням процесів міфопоетичного знакутворення в широкі семіотичні контексти, тенденцією до "реміфологізації" (Є.М. Мелетинський) людської свідомості на основі закономірностей міфічного світовідчуття. Космологічний субстрат не лише детермінує структурно-семантичний інваріант художнього тексту, бере участь у формуванні авторської картини світу, але й забезпечує її інтеракцію з ширшими семіотичними утвореннями – міфологічною картиною світу етносу та її проєкцію в культурний контекст певної доби в інтертекстуальній взаємодії. Методика лінгвопоетичного аналізу різних рівнів художнього тексту з виявлення міфопоетичної концептуалізації, синтезована нами в попередніх розвідках [5], буде використана і в даній роботі.

Актуальність дослідження авторської картини світу в текстах знакових європейських письменників полягає у долучення процесів концептуалізації у широкі культурні семіотичні контексти, що генерують структурно-семантичне ядро художнього тексту. Метою статті є моделювання авторської картини світу в поезії класика бельгійської літератури Ж. Роденбаха, на матеріалі масиву поетичних текстів символістського періоду його творчості: видатний франкомовний бельгійський поет пройшов довгий шлях від пізньоромантичної традиції, через прилучення до групи "Парнас", імпресіоністичні твори і еволюціонував до символістської поезики (на чому слушно наголошували П. Горсекс [12] і Л. Андреев [1, с. 290]). Предметом дослідження виступає авторська концептуалізація в пізніх поетичних текстах Ж. Роденбаха, а об'єктом дослідження – вербалізоване структурно-семантичне ядро авторської картини світу

пізніх текстів Ж. Роденбаха. Матеріалом для дослідження постали дві останні поетичні збірки Ж. Роденбаха, "Замкнуті життя" (1896) і "Дзеркало рідного неба" (1898), видані в паризькому видавництві "Бібліотека Шарпентьє", тоді як нами було використано для аналізу репринтне видання 2008 р. [18]. Наукова новизна статті полягає у першому комплексному аналізі елементів авторської концептуалізації у поетичній творчості Ж. Роденбаха в міфопоетичному аспекті. Пізні поетичні тексти (на відміну від прозової спадщини Ж. Роденбаха) досліджені недостатньо. Історично-біографічний метод соціокультурного аналізу наявний у працях П. Маса [16], Г. Ванвелькенхайзена [20, с. 125–140], П. Горсекса [12; 13], Ж. Детеммермана [8], М. Доттен-Орсіні [9], М. Веселовської [3, с. 17–24; 2] й Елліса [3; 4]. Міфопоетична структура "нижнього світу" в символі Міста розглянула Д. Фрідманом [10; 11], дослідження символіки Міста-Мерця здійснене Ф. Мослі [17] і К. Бергом [6]. Наявність міфемі Діви Марії в романному доробку підкреслив С. Торель-Кайто [19]. М. Веселовська розглядала культурні реалії в топосі Брюгге [2]. Жертвенну семантику ДІВИ відзначав Б. Райт [21]. Елліс відзначав містичне начало в поезиї "Лебеда Молодої Бельгії", впливи готичного роману й католицької естетики [4]. Існує низка компаративних досліджень текстів Ж. Роденбаха порівняно з текстами Е.А. По [15], А. Белого [14], М. Пруста [22]. Л. Андреев слушно відзначає наявність поетичної аналогії між концептом ДУША і матеріальним світом символіки поета [1, с. 289]. У монографії Е. Бодсон-Томас [7] виокремлені такі тематичні групи поезики Ж. Роденбаха як "Фландрія і Міста", "Життя Речей", "Мовчання" і "Смерть" [7, с. 105–132], підкреслена наявність семантичних повторів, а також метафор, без їх детального аналізу, натомість переказується зміст деяких поезій [7, с. 133–155]. До схожого описового переказу текстів удається й П. Мас [16, с. 233–255]. П. Горсекс, відзначаючи релігійно-містичне підґрунтя символістської поезики автора, слушно відзначає, що "поетичний образ, створений мрією і несвідомим, набуває магичної сили для віднаходження єдності духу в множинності матерії" [12,

с.228-229], що може поставати свідченням міфопоетичного субстрату. В іншому місці дослідник звертає увагу на "знак окультного життя" в символіці Води, не розтлумачуючи цієї ідеї [12, с. 175]. Таким чином, міфопоетична картина світу, зокрема у плані аналізу функціонування космологічних текстових структур, нині в зарубіжній філологічній науці не проведена, що спричиняє здійснений нижче аналіз.

У поетичній збірці "Замкнуті життя" важливою постає концептосфера ВНУТРІШНЄ, здійснена передусім у різноманітних варіаціях позитивно маркованої водної символіки з численними космологічними асоціаціями. Концептосфера ВОДА актуалізує такі основні концепти як СОН, ТИША, МУДРІСТЬ, МІСЯЦЬ, ДЗЕРКАЛО, ВІЧНІСТЬ, ТІЛО, МОРЕ, КВІТКА, ХВОРОБА, БОГ, ОКО, ВІДБИТТЯ, ЗІРКА, ЖІНКА, ПТАХ, ДІМ, ПРЯДИВО, ПАМ'ЯТЬ. Промовистою в цьому плані постає самоідентифікація актанта збірки: *Ainsi mon âme, seule, et que rien n'influence ! // Elle est, comme en du verre, enclose en du silence, // Toute vouée à son spectacle intérieur, // A la sorte de vie intime et sous-marine, // Où des rêves ont lui dans l'eau toute argentine...* [18, с. 10]. Концепт ВОДА передбачає низку зв'язків із іншими концептами, які постають міфологічно маркованими, передусім християнською міфологією, причому основними їхніми текстами-інтерпретантами виступає Святе Письмо. *L'eau du Jet d'eau surtout est trop impatiente // De se grandir, de se lever comme un cimier, // Comme un beau vol de colombes qui s'oriente // Et que la lune attire en son clair colombier* [18, с. 21-22]. У цьому уривку символ "водограй" асоційований із "джерелом життя" з "Одрокровення Івана" (22:1) й увиразнений символікою Голуба-Духу та Місяця, знаку непорочного зачаття Діви Марії ("Одрокровення", 12:1), у чому актуалізується анімістична тотожність НЕБО = ПТАХ = СВІТЛО. Промовисте в цьому контексті порівняння *un jet d'eau qui prie* [18, с. 66] з лілеєю, також сакральним християнським символом чистоти ("Євангеліє від Матфея", 6:28). Наявні в текстах і сліди давньогрецької космології. *Les pauvres villes <...> // Il est que naguère abandonna la mer // Comme un grand amour qui tout à coup se retire* [18, с. 71]: у цьому фрагменті метафоричний зв'язок МОРЕ = КОХАННЯ може бути визначений міфемою богині кохання Афродіти, народженої з морського шумовиння ("Теогонія" Гесіода, 189-206). Ця ж концептуалізація може виникати як джерело ототожнення актанта Кохана з МОРЕМ: *Les yeux des femmes sont des Méditerranées // Faites d'azur et de l'écume des années // Où l'âme s'aventure à sa jeune saison* [18, с. 108]. В іншому місці концепт ХВОРОБА порівняний із мандрівкою МОРЕМ: *On semble avoir aussi navigué des années // – La maladie étant un voyage chez Dieu – // Et revenir vieilli dans des villes fanées* [18, с. 86], де відбувається метонімічне перенесення МОРЕ = БОГ (ідеться, вочевидь, про Христа, символізованого Рибою, а також відомого своїми дивами на воді; пор. "Євангеліє від Луки", 5:6). Відоме також і значення Христа як "ловця риби" – символічний акт навернення до віри ("Євангеліє від Матфея", 13:47; "Євангеліє від Луки", 5:10), тоді як зв'язок ХВОРОБА = БОГ вочевидь актуалізує анімістичну тотожність МОГИЛА = СВІТЛО. Таким чином, слід відзначити оригінальну концептуалізацію ВОДИ в Ж. Роденбаха як позитивного начала. При цьому варто зауважити ототожнення ДУШІ актанта з водною стихією з метою поєднання з КОСМОСОМ у вічно-плинному відбитті сущого: *Donc on a l'air de vivre et de mirer la vie, // Et d'être une eau docile où le couchant s'enflamme, // Une eau candide où le matin se clarifie, // Comme si l'Univers cessait au fil de l'âme* [18, с. 132]. Зауважимо також панхронічну особливість водного простору, адже в ньому відбивається не лише ТЕПЕРІШНЄ, а й МИНУЛЕ (*L'oeil des absents* [18, с. 102], померлих,

які порівнюються з ЗІРКОЮ), і ВІЧНЕ (концепт НЕСВІДОМЕ): *L'âme s'effraie ! Ah ! son trop peu de clairvoyance // Devant cet infini dans elle refluant ; // Et son Entendement dans cette Inconscience // Heurte la mer et meurt comme un pauvre affluent !* [18, с. 140].

Традиційно позитивно маркованою в Ж. Роденбаха постає концептосфера СВІТЛО, що набуває, втім, драматичного характеру. *Qu'on allume la lampe !.. // Qui nous libère des ténèbres étouffant // La chambre pour en faire une chapelle ardente ! // Vite la lampe, encor qu'elle ait l'air d'un stigmate, // Et ouvre dans l'air vide une blessure d'or* [18, с. 32]. Символ "стигмат", певна річ, асоціюється із розп'ятим на Голгофі Христом, актуалізуючи анімістичну семантику СВІТЛО = НЕБО. Загалом у Ж. Роденбаха досить поширений концепт ЖЕРТВА, в основі якого лежить ототожнення низки концептів і символів із БОГОМ-страдником і його корелятами у НИЖНЬОМУ СВІТІ. ДУША в поета традиційно порівняна з ВІВЦЕЮ (що актуалізує як християнський символ АГНЦЯ, так і давньогрецьку традицію тваринних жертвооцець): *Âme qui doit subir le soir comme une tonte !* [18, с. 41]. Із СТРАЖДАННЯМ-ініціалією божественним асоційована ХВОРОБА, корелят СВІТЛА і НЕБА в анімістичному світогляді: *La maladie est une crise de lumière ; // On sent planer l'ombre de l'aile de la mort ; // Quelque chose pourtant d'avant-céleste en sort // Et répard une paix d'indulgence plénière. // Lente épuration !.. // On se sent anormal tel qu'un cierge en plein jour !* [18, с. 57-58]. Наявний метафоричний зв'язок ЗІРКА=РАНА, що також актуалізує семантизацію страждання і може бути асоційований із міфемою БОГА-СТРАДНИКА, зокрема в образі Христа. СВІТЛО, як і ВОДА, набуває у Ж. Роденбаха космологію, поєднуючись зі знаками НЕБА: символ "око" характеризується як вічні *errantes lueurs ! Astres déçus sans cesse en route ! // Yeux migrants !* [18, с. 112], поєднуючись із ПТАХОМ-НЕБОМ і ЗІРКОЮ. Каганець також ототожнений із ЗІРКОЮ і символом "проскурка" [18, с. 60], що постає знаком жертви Христової (удруге він порівняний із обличчям хворого актанта на [18, с. 65]). Із анімістичною семантикою НЕБА пов'язані й актуалізації концепту ПТАХ: символи "руки-птахи" [18, с. 48] і "руки-голубки" [18, с. 59].

В іншому місці концептуалізація вербалізованого образу "рука" розширена для інтерпретації в хіромантичній традиції, також актуалізуючи концепт НЕБО: *Les mains <...> // Ces lignes sont vraiment les racines de l'être ; // Et c'est par là, quand nous commençâmes de naître, // Que nous avons été déracinés du ciel. // La main en a gardé la preuve indélébile <...> // Elle souffre de tous ces fils entrecroisés // Qui font pleurer en elle une plaie immobile* [18, с. 55]. Врешті, з небом асоціюється і символ "око": *Les yeux <...> sont-ils un champ gelé d'un télescope, écran // D'une silencieuse armée en marche d'astres // Qui défile parmi le verre en s'y nacrant, // Piège où, tout intégral, vaste ciel, tu t'encastres ?* [18, с. 97]. Вочевидь, у цьому уривку актуалізована анімістична тотожність ОКО = НЕБО, згодом наявна у старозавітній міфемі Небесне Військо ("Второзаконня", 4:19). Розширення цієї семантики відбувається в утвердженні ВІЧНОСТІ концепту ПОГЛЯД як корелята НЕБА: *Concomitans de je ne sais quels astres vieux ; // Ils possèdent comme une âme rétrogradée, // Faits d'antique azur, faits d'une perle évadée <...> // Dans la météoropsycose éparse des visages <...> // C'est aussi par les yeux que l'homme est immortel* [18, с. 112]. Дублювання концепту НЕБО відбувається й у символі "перлина", який у християнській традиції асоційований зі Словом Христовим ("Євангеліє від Матфея", 7:6) і Царством Небесним ("Євангеліє від Матфея", 13:45).

Концепт МІСЯЦЬ набуває в поезії Ж. Роденбаха і позитивної, і негативної концептуалізації через кореля-

цію концептів СВІТЛО і СМЕРТЬ. За концептом СВІТЛО закріплені символи "діва", "наречена" [18, с. 54], "лілея", "свічка", за концептом СМЕРТЬ символи "терновий вінець" [18, с. 43], "лихоманка" [18, с. 83], "небіжчиця" [18, с. 126]. Ототожнення актанта з концептом МІСЯЦЬ і НЕБО передбачає уподібнення до Христа: *L'ombre se tresse au front une couronne d'épines ; // Mais c'est aussi l'instant où l'on se sent un dieu !* [18, с. 43]. Оригінальним постає оніричний краєвид, де контамінована низка сакральних концептів: *La lune m'a hanté d'un paysage blanc <...> // Unanime blancheur : des rivières de lait, tout opaques, que ne maquille aucun reflet ; // Rien que des lys, sans papillon qui les obsède ; // Des collines d'une mer qui serait tiède ; // Des roseaux écorchés dont la moelle est à nu // Pour avoir l'air dans l'air d'une moisson de cierges. // O lune ! pays blanc dont je suis revenu, // Fou d'avoir traversé votre dortoir des vierges !* [18, с. 123]. Окрім яскравого еротичного підтексту сакралізація відбувається шляхом асоціації з міфологічними символами: Діви Марії, яка напуває молоком Христа-Спасителя, поширеним у середньовічній іконографії, її супутниць Святих Дів зі Свічками (можлива алюзія на "Притчу про десять дів", "Євангеліє від Матфея", 25:1–13), традиційного символу цноти лілеї (анімістична тотожність ДІВА = СВІТЛО), а також МОРЯ (символ ВІЧНОСТІ і КОХАННЯ, корелят Афродіти). Очерет постає також символом праведників ("Книга Іова", 8:11). Натомість вербалізація символів "вигнаний місяць" і "мертвий місяць" [18, с. 126], а також "мертві відбиття в акваріумі" [18, с. 18] пов'язана з концептуалізацією анімістичної тотожності НЕДОЛЯ = МІСЯЦЬ, яка згодом була перекодована в античній міфології в богинь НИЖНЬОГО СВІТУ, атрибутами яких постає місяць (Геката і Персефона).

У поетичній збірці "Дзеркало рідного неба" (1898) увиразнена й розширена космологічна концептосфера, закладена в попередній книжці Ж. Роденбаха. Яскраво вираженим у збірці постає концепт СВІТЛО, який уже традиційно асоційований із концептами ЗІРКА, МІСЯЦЬ, ВІЧНОСТІ, ЖЕРТВА. Наведемо кілька характеристик, але новаторських слововживань: *Est-ce une étoile soufre et bleue ? // Est-ce un papillon jaune ? // La lampe atteste alors le Sacré-Coeur qu'elle est, // Plaie authentique et rédemptrice.* [18, с. 146]. Культ Святого Серця, який поширився в католицькій церкві у XVII ст., асоційований із жертвою Христовою (див. "Євангеліє від Іоанна", 19:34) й актуалізує в поета анімістичну тотожність СВІТЛО = НЕБО, а також міфему Жертви як гармонізатора Космосу. Схожа символіка наявна й у низці інших слововживань (свічка=стигмат [18, с. 274]; ліхтарі як Святі Серця [18, с. 204]), а також їхніх корелятів (ліхтар = мощі Святого [18, с. 195]; криваві лампи [18, с. 161]; годинник = розп'яте сонце [18, с. 164]). Оригінальним постає таке слововживання: *La lampe <...> Oui ! elle est une soeur, // Même une soeur infirmière // Qui met dans nos yeux sa lumière // Comme un collyre <...> Et nous voyons l'Éternité.* [18, с. 149]; актант "сестра милосердя" тут не асоціюється зі СМЕРТЮ (як у Г. Ле Руа чи в драматургії М. Метерлінка), а з анімістичною концептуалізацією СВІТЛО = НЕБО = ВІЧНІСТЬ.

Концепт МІСЯЦЬ постає окремим утіленням концептосфери СВІТЛА з огляду на амбівалентність семантизації. Він також асоційований зі Святим Серцем [18, с. 183], із Проскуркою [18, с. 204, с. 218, с. 226], із "кривавим ребром" [18, с. 209], із "спальною дів" [18, с. 245], актуалізуючи міфему Христа та БОГА-ЖЕРТВИ як медіатора хаотичного конфлікту, а також Діви Марії як покровительки цноти. Уже традиційними атрибутами МІСЯЦЯ постають сакральні символи "лебідь" і "лілея" як кореляти ДУШІ, додається дія "цілунок Місяця-Проскурки" [18, с. 218], як реалізація концепту КОХАННЯ; при цьому наявні рудименти анімістичного

світогляду (коли в міфемах Селени та Гекати МІСЯЦЬ асоціювався з КОХАННЯМ як корелятом СВЯТЛА). МІСЯЦЬ також ототожнюється з дією прядіння: *Les jets d'eau sont des rouets // D'une soie impalpable et blanche ; // Au-dessus, la lune se penche, // C'est la fileuse aux soins muets <...> // La lune file les jets d'eau.* "Водограї – це веретена // З невловним білим шовком; // Над ними схиляється місяць, // Це прядильниця з німими рухами <...> // Місяць пряде на водограях" [18, с. 210]. В основі цієї символіки архаїчна метафора залізного віку "прядіння = життя" як корелята СВІТЛА, втілена зокрема в давньогрецьких міфемах Мойр і Афіни. Неодноразове порівняння СВІТЛА з ЧАСОМ (*Et le Belfroi sent <...> // Son cadran luire pâlement // Comme un globe mort, comme une autre lune.* [18, с. 174]) передбачає перехід зі звичайного часового простору в ВІЧНІСТЬ. Інше слововживання наявне з концептом ЗІРКА (*Que l'heure meure, // Et que l'Éternité commence et que croulent les astres !* [18, с. 167]), де актуалізується символ "падучої зірки" як знак кінця часу, Апокаліпсису ("Одкровення Іоанна", 6:12) внаслідок стирання меж НИЖНЬОГО і ВИЩОГО СВІТІВ у концептосфері СВІТЛО.

Іншим маркером концептосфери СВІТЛО постає ПТАХ. Як і в попередній збірці, він реалізований у символах "лебідь" і "голубка" як корелятив ДУШІ, СМЕРТІ та ЗІРКИ, актантах Причасниці [18, с. 230], Чернець [18, с. 234], міфемі Святого Духа [18, с. 241], міфологемі Ковчегу [18, с. 256], символі "сніг" [18, с. 176], "голос" [18, с. 272], концепті ВІРА [18, с. 278]. Окрім уже зазначених слововживань, відзначимо нове: *Les soprani // Ont une voix qui s'aile et sort comme d'un nid // Dans la forêt de pierre... [18, с. 272],* де під "кам'яним лісом" слід розуміти ХРАМ. Таким чином, "голос" постає звуковою реалізацією контакту ДУШІ з ВИЩИМ СВІТОМ. Такий зв'язок наявний і в символі "екстатичного гімну" лебедя [18, с. 237], де СМЕРТЬ постає переходом із НИЖНЬОГО СВІТУ у ВІЧНІСТЬ (зокрема у Платона лебідь виступає атрибутом Аполлона-Музагета). Загалом саме в концептуалізації ПТАХА як анімістичного корелята ДУШІ виявляється в Ж. Роденбаха сакралізація і зникнення негативної семантики в концепту СМЕРТЬ. Це промовисто засвідчує символізація переходу ДУШІ актанта Причасниці у ЛЕБЕДЯ: *O cygne blanc ! // C'est une âme peut-être habillée en oiseau ; // Une Première Communiantie aboutie // A être un oiseau sur l'eau, // Parce qu'elle mourut avec sa robe blanche // Le soir même de l'hostie.* [18, с. 230]. Така сама тенденція простежена й у метаморфозах концептосфери ВОДА. Навіть коли вона пов'язана зі СМЕРТЮ, то набуває ознак сакрального акту й асоціюється з ВІЧНІСТЮ в символі "могила святого": *Les vieilles maisons sans âge // Sont à genoux sur l'eau, // Comme sur un tombeau. // Est-ce un pèlerinage ?* [18, с. 177]. В іншому уривку "водограї" асоціюється з міфемою Нарциса в символі "цнота": *Le jet d'eau se contemple et s'adore // Dans la vasque en miroir. // C'est Narcisse <...> // Sa crinière d'eau s'échevèle // Et le soleil la dore <...> // Le jet d'eau rit, tel Narcisse ; // Car – toute son eau retombant // Comme un linge qui s'éparille – // Il semble que c'est de soi qu'il se déshabille!* [18, с. 208]. Вочевидь міфема Нарциса має рудименти матриархічної семантики "мрущо-го й воскреслого бога" як корелята СВІТЛА, що виявилось у метаморфозі в квітку.

Нейтралізація негативної семантики СМЕРТІ відбувається шляхом її метафоризації як СВІТЛА, у чому виявляється актуалізація тотемістичної семантики СМЕРТЬ = СВІТЛО = ДОЛЯ. Вона пов'язана із символами "сніг", "проскурка" і "лебідь": *La neige <...> Le duvet et les plumes légères // Des cygnes qui, mourant, s'y seraient effeuillés !* "Сніг <...> Перина із легкого пір'я // Лебедів, які помираючи зринули цвіт!" [18, с. 176]; *Bonne neige, tombez en chutes amorties // Sur la ville qui*

meurt dans les brouillards du nord ; // Patronne du Silence et de la Bonne Mort, // Apportez-lui vos rafraîchissantes hosties ! [18, с. 187]. Симптоматична в цьому контексті поява концепту САД, який постає корелятом ВЕРХНЬОГО СВІТУ і СВІТЛА (міфологема Едему; пор. символ Христа як Садівника в "Євангелії від Іоанна", 20:15) після символічної смерті й відродження у ВІРІ: *Certes, la vieille église a le froid d'une tombe // En qui le vieux pêcheur qu'on était meurt sans bruit <...> // Mais Jésus pleure et nous ressuscite soudain !.. // On se lève, on est comme au milieu d'un jardin. // Ici, il fait soleil <...> // On sent, autour de soi, comme des soeurs ; // On a l'air de prier avec Marie et Marthe* [18, с. 257]; Марта і Марія – сестри воскреслого Лазаря ("Євангеліє від Луки", 10:38).

Отже, космологічна концептосистема в пізній символістській поезії Ж. Роденбаха функціонує за певними закономірностями. Позитивно маркованою постає концептосфера ВОДА як корелят ДУШІ та ВІЧНОСТІ, яка реалізована в таких концептах як МІСЯЦЬ, СВІТЛО, ПТАХ, КОХАННЯ, МОРЕ, ХВОРОБА, БОГ, СМЕРТЬ, міфемах Нарциса, Христа, Голуба-Духа і Афродіти, символах "водограй", "голубки", "будинки", "реліквія", "прочани". Позитивно й негативно маркованою постає концептосфера СВІТЛО, з актуалізацією концептів ХВОРОБА, МІСЯЦЬ, НЕБО, ЗІРКА, ОКО, РУКА, ПЕРЛИНА, ЧАС, ПТАХ, ГОЛОС, ХОЛОД, СМЕРТЬ, ХРАМ, міфологем Спокутна Жертва, Прядіння-Життя і Потопу, теонімах Христа, Небесного Війська, Голуба-Духа, Ковчега, Дів, Діви Марії і Святого Серця, міфемах Аполлона, Мойр, Селени, Афіни, Агнця, Гекати, символах "принцеса", "чернець", "лебідь", "голуб", "лампа", "храм", "стигмат", "вівця", "терновий вінець", "свічка", "лілея", "прядіння", "сніг". Концептосфера ВИЩИЙ СВІТ актуалізована в концептах СМЕРТЬ, ЗІРКА, МІСЯЦЬ, ВІЧНІСТЬ, КОХАННЯ, ВОДА, ГОЛОС, НЕБО, САД, теонімах Христа, Діви Марії, Святого Серця, Голуба-Духа, міфемі Афродіти, символах "рана", "лілея", "свічка", "проскурка", "садівник". Зауважимо, що основною міфологічно маркованою дієсхемою в пізніх поетичних текстах Ж. Роденбаха постає перехід мегаконцепту ДУША із позитивно і негативно маркованих концептосфер ВОДА і СВІТЛО (горизонтальний вимір ЧАСУ, поле боротьби бінарних опозицій СВІТЛЕ / ТЕМНЕ, КОХАННЯ / СМЕРТЬ, ВОДА / ТЕМНЕ, міфологема Хаос) до позитивно маркованої концептосфери ВИЩИЙ СВІТ (корелята ВІЧНОСТІ, міфологема Космосу), яка постає актуалізацією анімістичної концептуалізації НЕБО = ДОЛЯ.

Список використаних джерел:

1. Андреев Л.Г. Сто лет бельгийской литературы / Леонид Григорьевич Андреев. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1967. – 463 с.
2. Веселовская М. Жорж Роденбах – поэт безмолвия / М. Веселовская // Роденбах Ж. Мертвый Брюгге. – Томск: Водолей, 1999. – С. 7–32.
3. Веселовская М. Молодая Бельгия / М. Веселовская // Молодая Бельгия. – Т. 1. Поэты. – М., 1909. – С. 9–47.
4. Молодая Бельгия / под. ред. М. Веселовской. – Т. 1. Поэты. – М.: Б/в, 1909. – 260 с.
5. Роденбах Ж. Мертвый Брюгге / Жорж Роденбах. – Томск: Водолей, 1999. – 703 с.
6. Чистяк Д. О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі / Дмитро Олександрович Чистяк. – К.: Журнал "Радуга", 2016. – 272 с.
7. Berg Ch. Schopenhauer et les symbolistes belges / Ch. Berg // Schopenhauer et la création littéraire en Europe; Dirigé par A. Henry. – Paris: Méridiens Klincksieck, 1989. – P. 119–134.
8. Bodson-Thomas A. L'esthétique de Georges Rodenbach / Anny Bodson-Thomas. – Liège: H.Vaillant-Carmanne, 1942. – 208 p.
9. Detemmerman J. Rodenbach et Villiers de l'Isle-Adam / J. Detemmerman // Nord', 1993. – N°21. – P. 111–116.
10. Dottin-Orsini M. G. Rodenbach et la Femme morte / M. G. Dottin-Orsini // Nord', 1993. – N°21. – P. 79–88.
11. Friedman D.F. A medieval City as underworld. Rodenbach's Bruges-la-Morte: Romance Note / D.F. Friedman. – 1990–1991. – N°XXXI. – P. 99–104.
12. Friedman D.F. The failing soul and the lifeless city: A modality of the Belgian dead city thematic / D.F. Friedman // Revue francophone de Louisiane, 1989. – N°4. – P. 81–90.
13. Gorceix P. Georges Rodenbach / Paul Gorceix. – Paris: Honoré Champion, 2006. – 273 p.
14. Gorceix P. Le paysage urbain chez Rodenbach. Reflet et verticalité / P. Gorceix // Le paysage urbain dans les lettres françaises de Belgique; Ed. par R. Frickx et D. Gullentops. – Bruxelles: V.U.B., 1994. – P. 9–18.
15. Grève Cl. de. Architectures de pierres et architectures de mots. L'image de la ville d'art dans Bruges-la-Morte et Pétersbourg d'A. Biély / Cl. de Grève // Art et Littérature, 1988. – P. 199–216.
16. Grève Cl. de. Le veuvage impossible. Bruges-la-Morte de Rodenbach et Ligeia de Poe / Cl. de Grève // Littératures, 1992. – N°27. – P. 159–170.
17. Maes P. Georges Rodenbach. 1855-1898 / Pierre Maes. – Gembloux: Editions J. Duculot, 1952. – 350 p.
18. Mosley Ph. The Soul's Interior Spectacle: Rodenbach and Bruges-la-Morte / Ph. Mosley // Georges Rodenbach. Critical Essays. – London: Associated University Press, 1996. – P. 17–40.
19. Rodenbach G. Œuvre poétique. Tome 2. Les vies encloses. Le miroir du ciel natal. Plusieurs poèmes / Georges Rodenbach. – Paris: Archives Karéline, 2008. – 320 p.
20. Thorel-Cailleteau S. Les fils de la Vierge. Une lecture de Bruges-la-Morte / S. Thorel-Cailleteau // Nord', 1993. – N°21. – P. 67–78.
21. Vanwelkenhuyzen G. Vocations littéraires / Gustave Vanwelkenhuyzen. – Paris-Genève: Minard-Droz, 1959. – 163 p.
22. Wright B. Bruges-la-Morte et le piège de la ressemblance / B. Wright // La Belgique entre deux siècles. Laboratoire de la modernité; Ed. par N. Aubert, P. Fraiture et P. McGuinness. – Oxford: Peter Lang, 2007. – P. 149–158.
23. Ziegler R. Resurrected time in Rodenbach's Bruges-la-Morte / R. Ziegler // Studi Francesi, 1989. – N°XXXIII. – P. 97–102.

Надійшла до редколегії 08.10.18

Д. Чистяк, канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОСМОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТОСИСТЕМА В ПОЗДНЕЙ ПОЭЗИИ Ж. РОДЕНБАХА

На материале текстов классика бельгийской литературы Ж. Роденбаха раскрывается функционирование космологической мифопоэтической концептосферы. Анализируется генезис основных образных и концептуальных парадигм, которые генерируют особенности авторской картины мира. Установлено, что путем синтеза греко-римской и христианской мифопоэтических парадигм основной мифологически маркированной композиционной схемой в поздних поэтических текстах Ж. Роденбаха выступает переход мегаконцепта ДУША из положительно и отрицательно маркированных концептуальных сфер ВОДА и СВЕТ (поле борьбы бинарных оппозиций СВЕТЛОЕ/ТЕМНОЕ, ЛЮБОВЬ / СМЕРТЬ, ВОДА / ТЕМНОЕ, мифологема Хаоса) в положительно маркированную концептуальную сферу ВЫСШИЙ МИР (коррелят ВЕЧНОСТИ, мифологема Космоса), в чем проявляется актуализация анимистического тождества НЕБО = СУДЬБА.

Ключевые слова: мифопоэтика, космология, концепт, образ, символ, авторская картина мира.

D. Chystiak, Ph. Dr. (Philol.), Ass. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE COSMOLOGIC CONCEPTUAL SYSTEM IN THE LATE POETRY OF GEORGES RODENBACH

This article is devoted to the study of the structure of cosmological conceptual sphere in the late poetic texts of Belgian French-speaking symbolist writer Georges Rodenbach. It is shown how functions the genesis of essential paradigms of images and concepts generate peculiarities of worldview of this symbolist author. It is defined that the synthesis of the mythological paradigms of Ancient Greece and Rome with the paradigm of Christian intertext is producing the nuclear compositional scheme of the late poetic texts of Georges Rodenbach. This scheme implies the movement of the mega-concept SOUL from the conceptual spheres of WATER and LIGHT (marked positively and negatively, implying the binary oppositions of DARK and LIGHT, LOVE and DEATH, WATER and DARK, Ancient proto-concept of Chaos) to the conceptual sphere of UPPER WORLD (related to ETERNITY, Ancient proto-concept of Cosmos). This scheme is generated by the actualization of the animistic semantic relations SKY = FORTUNE.

Key words: linguopoetics, mythopoetics, concept, image, symbol, author's worldview.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК: 61+611+378.6:61](092)(477.84)

Відійшла у вічність Роксолана Петрівна Зорівчак, заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор філологічних наук, завідувачка кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ЛНУ, академік АН вищої школи України, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, член Національної спілки письменників України, лауреат Літературної премії імені Григорія Кочура, багаторічний член спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Життя Роксолани Зорівчак є прикладом подвижницької праці на ниві Слова. Вона присвятила себе дослідженню українського художнього перекладу і його націєтворчої місії у світовому контексті. Їй вдалося створити солідну перекладознавчу школу, знану в Україні і за її межами. Її серце було віддане Україні, а патріотизм виявлявся в невтомній науково-педагогічній діяльності, принциповій громадянській позиції і постійному самовдосконаленні. Вона була справжнім Ученим і Вчителем, завжди щедро ділилася своїми знаннями і як авторка глибоких наукових праць, мудра і вимоглива наставниця залишала свій слід у душі тих, кому пощастило з нею спілкуватися.

Світлі спогади про Роксолану Петрівну Зорівчак назавжди збереже наша пам'ять.

Подаємо нижче одну з останніх розвідок дослідниці.

Редакція журналу

**Р. Зорівчак, д-р філол. наук, проф.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна**

ДЕ РІДНЕ З ЧУЖИМ ТАК ТІСНО ПЕРЕМЕРЕЖИЛОСЯ

Рецензія на монографію: Чередниченко О. Переклад – Культура. – Ідентичність. – К. Видавець Заславський О. Ю., 2017. – 224 с. ISBN 978-617-632-077-7.

Ця книжка – про переклад у сучасному світі. Проф. Олександр Іванович Чередниченко – дослідник, причетний до ряду найважливіших подій в українському та світовому перекладознавстві. Словом, архітектор українського перекладознавства. Працював офіційним перекладачем Адміністрації Президента України (1994–2001), був деканом Факультету іноземної філології Шевченкового університету в Києві (1977–1981 та 1992–2001). О. І. Чередниченко як філолог передусім, соціолінгвіст, відомий знаковою монографією "Язык и общество в развивающихся странах Африки" (Київ, 1983), згодом захистом на її основі докторської дисертації, а також численними підручниками, рецензіями, статтями, тезами, виступами на міжнародних конференціях тощо. У центрі уваги науковця – французьке мовознавство, теорія мовних контактів і перекладу, типологічні ознаки мовного розвитку, ареальні явища, проблеми міжкультурної комунікації, семасіології, мовної політики окремих держав, зокрема Франції, України та країн, що звільнилися з-під колоніального панування. Науковець узагальнив і поглибив в українському мовознавстві зіставно-типологічні дослідження.

Олександр Іванович чимало зробив для утвердження перекладу, перекладознавства як окремої філологічної спеціальності, передусім, як довголітній голова Спеціалізованої вченої ради в Шевченківському університеті в Києві – протягом десятиліть єдиної Спеціалізованої вченої ради в Україні, де дисертанти захищали кандидатські дослідження за шифром 10.02.16 – перекладознавство; як завідувач кафедри теорії і практики перекладу з романських мов імені Миколи Зерова (1983–2010); як автор підручників і посібників, укладач програм, навчальних і робочих планів з перекладознавчих дисциплін. Олександр Іванович – автор навчального посібника "Лексико-семантичні і прагматичні питання перекладу з французької мови" (1978); опублікованих текстів лекцій (у співавторстві) "Лінгвістичні проблеми відтворення образу в поетичному перекладі" (1980). За підручником проф. О. І. Чередниченка та доц. Я. Г. Ковалю "Теорія і практика перекладу. Французька мова" (1991, 1995) вивчають свою спеціальність майбутні перекладачі й перекладознавці численних вищих навчальних закладів України. У 2007 р. Олександр Іванович опублікував монографію "Про мову і переклад" (Київ: Либідь). У перекладознавчій частині "Переклад як міжкультурна комунікація" підрозділи ("Текст і контекст у перекладі", "Добиратися до неперекладного", "Григорій Кочур і франкомовна поезія", "Нові переклади творів Французького Середньовіччя", "Україна – Франція: діалог культур" та ін..) вражають стилістичним блиском, добірною мовою, умінням поєднати наукову глибину з доступністю викладу. Усі роздуми об'єднує постать їхнього автора – глибокого дослідника та великого Словолюба, що сповідує Шевченкове кредо "Ох, не однаково мені...".

Вихід України як незалежної держави на міжнародну арену, встановлення та інтенсифікація економічних та політичних зв'язків з усім світом, розширення сфери функціонування української мови як державної – усі ці обставини сприяють тому, що в Україні гостро відчувається потреба в фахівцях-перекладачах різного профілю та рівня. Якщо до 1990 р. Україна славилася лише майстрами художнього перекладу (М. Рильський, Борис Тен, М. Зеров, Г. Кочур, М. Лукаш, М. Бажан, А. Содомора та ін.), які в своїх верховинних осягах рятували честь і гідність українського Слова та вивели рідну мову на неозорі простори світового письменства, то незалежній Державі української мови необхідні перекладачі для роботи в організаціях та установах, що забезпечують зовнішньополітичну та зовнішньоекономічну діяльність України, для Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського союзу, Організації економічної співпраці і розвитку та ін., для наших посольств, консульств, місій, нарешті, для численних міжнародних фірм. Нашому суспільству потрібні перекладачі науково-технічної літератури, фахівці з різних видів усного перекладу (послідовного, синхронного, побутового, зорового), перекладачі в судах і трибуналах, банках і

лікарнях, перекладачі-синхроністи для форумів найвищого рівня, перекладачі моніторингової служби, телефонні перекладачі, перекладачі знакової мови.

У всьому світі зростає розуміння перекладу як окремої професії, а перекладознавства – як вагомій філологічній дисципліні; зникає легковажне ставлення до перекладу, коли начебто кожен, хоч би й добрий спеціаліст у своїй (не перекладачій) справі, може "прийти, побачити, перекласти"; виникає обґрунтоване розуміння того, що навчання іноземної мови та навчання перекладу – це зовсім, зовсім різні ділянки. Професія перекладача – дуже складна й багатогранна. Саме вишколу перекладачів в Україні віддає всі свої сили автор рецензованої книги.

О. І. Чередниченко – один із чільних засновників Академії наук Вищої школи України (Установчі збори відбулися 27 листопада 1992 р.). Він – заслужений діяч науки і техніки України (1997), почесний доктор Дрогобицького педуніверситету імені І. Франка (2007) і Державного педуніверситету імені В. Винниченка (м. Кропивницький, 2012), лауреат Нагороди Ярослава Мудрого АН ВШ України (2000), кавалер французького ордена "Академічних пальм" (2001) та ордена "Зірки італійської солідарності" (2003). Розсудливого голосу такого великого авторитету, як професора О. І. Чередниченка, дуже потрібно тепер, зокрема в перекладознавстві, де виникає чимало труднощів, де частішають випадки "вопіючого неуцтва" (вислів М. К. Зерова).

На жаль, деякі дослідники уважають, що націєтворчу добу українського перекладу вичерпано. Ураховуючи російсько-українську війну, політичну ситуацію в Україні, не можна з цим погодитися. Наша нація ще не настільки монолітна, щоб ми мали право вже відмовитися від націєтворчої функції українського художнього перекладу. Загалом сумнівно, чи таке трапиться в майбутньому, бо націєтворення – процес безконечний. Та й чи повністю консолідована нація не потребує художнього перекладу?!

Окремі дослідники догматично переносять випрацювані зарубіжними дослідниками теорії доколоніальної, колоніальної та постколоніальної літератури на наше красне письменство, наш художній переклад. По-перше, уся колоніальна та постколоніальна література стосується переважно Африки та Азії і зазвичай автори пишуть мовою колонізатора. У нас же йдеться про літературу українською мовою. По-друге, стільки наших Майстрів Слова загинуло, стількох повів на страту кат, стільки встояло в страшному ворожому вирі заради рідної літератури не для того, щоб нащадки осудливо називали її колоніальною. Невже не маємо своїх теоретиків, щоб обов'язково усе запозичувати із зарубіжжя – і доречно, і геть недоречно?!

Рецензована книга охоплює публікації 2007–2017 років. Зворушує присвята книги – "Моїм рідним та вчителям". І одразу – роздуми: виховати громадянина, науковця, педагога, державного діяча, дипломата – аж ніяк не легка справа. І, очевидно, чимало людей причинилося до формування благородної особистості О. І. Чередниченка. Найперше – Рідні, а тоді Вчителі, Друзі. Згадуються професори А. О. Білецький, Ю. О. Жлуктенко, К. О. Шахова, О. М. Старикова, В. В. Коптілов, згадуються Г. П. Кочур, М. О. Лукаш і М. К. Зеров. Адже вченого формує не лише його епоха, а й попередні, формує суспільство, формує світове красне письменство.

Укотре перечитую книжку. Дуже цікава матеріалом та висновками стаття "Перекладознавство в Шевченковому університеті" (с. 23–35). Матеріал подано стисло, він охоплює чимало фактів, і відомих, і маловідомих. У статті осмислено і майбуття і завдання перекладознавців. Доречно б кожному університету України мати свою історію перекладознавчих студій. Адже кожен навіть малий здобуток вимагає зусиль великої кількості працівників, багатьох ентузіастів. Велике мистецтво автора – в тому, що він уміє згадати всіх, відзначити найвагоміше в діяльності кожного. Стаття переконує про сформовану ґрунтовну наукову школу українського перекладознавства.

Три розвідки – про Миколу Зерова, Григорія Кочура та Миколу Лукаша – складають своєрідний триптих, який слід включити до списку обов'язкової літератури для філологів. Ці статті багаті фактажем, поданим дуже вміло, на його основі обґрунтовано солідні перекладознавчі висновки. І ще одне, мабуть, найвагоміше: відчувається глибина перекладознавчого аналізу. Це – бодлерівський вірш "Moesta et errabunda" в перекладі М. Зерова, уривок поезії "East-Soker" Т. С. Еліота в перекладі Г. Кочура, пісня "Гітара" з "Поєми циганської сигирії" Ф. Г. Лорки та поема "Міст Мірабо" Г. Аполлінера, що їх пересотворив по-українському Микола Лукаш. Хай з'являються різні нові теоретичні парадигми, нові доречні й недоречні терміни, та все ж найвагоміше – всебічне відчуття Слова, рідного й іноземного, оця дивовижна зіставна мандрівка словесними глибинами етносів.

У розвідці "Українсько-романські перекладацькі відносини у критиці й бібліографії Григорія Кочура" йдеться про теоретичні праці Г. Кочура, уперше опубліковані двотомним виданням 2008 року. Це вагоме видання, на жаль, дотепер мало відоме, то ж глибокий аналіз романського матеріалу дуже корисний. Він може посилити інтерес до Кочури-всьогого доробку як теоретика і історика перекладу.

Статтю про П. Верлена було задумано як передмову до одномтника українських перекладів поезій французького поета. У ній досить популярний стиль поєднується з глибокими літературознавчими та перекладознавчими думками. На прикладі численних українських перекладів Верленового вірша без назви з епіграфом з А. Рембо "Тихесенько дощить над містом..." автор доводить перевагу множинності перекладів, завдяки чому в них можна віднайти риси індивідуального стилю кожного перекладача – М. Рильського, Бориса Тена, Г. Кочура, М. Лукаша. Автор сповнений віри, що ці переклади ще дуже довго читатимуть, що час не здрибнить, а поглибить їх – а це доля тільки великих словесно-художніх досягнень.

Щоб написати окремі розвідки навіть дуже досвідченому дослідникові треба провести величезну пошукову роботу. До таких належить оглядова стаття "Шевченко в франкомовному світі". Оскільки перша згадка про Т. Шевченка у французькій пресі датується 1847 р. (згідно з бібліографічним покажчиком Михайла Греська), аналізований матеріал – обсяжний. Список використаної літератури засвідчує, що автор добре обізнаний з працями своїх попередників та сучасників – І. Борщака, А. Жуковського, М. Греська, Г. Кочура, Я. Кравця, Д. Наливайка, В. Матвіїшина та ін. Стаття зворушує тим, що починається із спогаду про перше знайомство автора, випускника Київського державного університету, 1971 р. в Алжирі з франкомовною Шевченкіанкою. Коли натрапив Олександр Іванович на збірку поезій Т. Шевченка в перекладах французького поета Ежена Гільвіка, він і не уявляв собі, що ця випадкова знахідка переросте в одну з вагомих сфер його наукових інтересів. Автор слушно стверджує, що треба зібрати та опублікувати всі франкомовні переклади Шевченкових творів (без сумніву, з відповідними дослідженнями та рецензіями). Таке ж завдання перед нашим Франкознавством, Шекспірознавством та іншими галузями. Очевидно, для реалізації таких

масштабних завдань необхідна активна співпраця науковців різних країн, необхідно заснувати в Україні Інститут перекладознавства, що не реально, на жаль, до закінчення російсько-української війни.

Стаття "Внесок Юрія Жлуктенка у науку про мову і переклад" (с. 111–120) дуже цікава, у першу чергу, з погляду соціолінгвістики, глибоким осмисленням динаміки термінів "субстрат", "адекватність", "еквівалентність", "мовні контакти", "взаємодія мов", "практична двомовність", "офіційна двомовність". Тришечки прикро, що автор якось не згадує Франкового університету у Львові, де з 1 листопада 1994 р. постійно діє Методологічний семінар з проблем перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені професора Юрія Олексійовича Жлуктенка. Між іншим, на заняттях цього семінару розпочалося зацікавлення О. В. Літвіняк творчістю проф. Ю. О. Жлуктенка, що переросло в кандидатську дисертацію, присвячену внескові Юрія Олексійовича в розвиток перекладознавства і контрастивної лінгвістики (2016).

У розвідці "Євролект: термінологія і переклад" (с. 121–127) ідеться про формування *євролекту* як нової мовної сутності, викликані новими інтеграційними процесами в Західній Європі. Розглянувши загальні проблеми, автор переходить до найвагомішого – як передавати українською мовою ті чи інші терміни. Для вдумливого читача це надзвичайно вагома проблема і не тільки щодо термінів, пов'язаних з *євролектом*. Адже чужі терміни ми, ледачі, найчастіше транскрибуємо або ж транслітеруємо, зрідка калькуємо (на жаль, не надто вдало!), чим наносимо непоправної шкоди нашій мові.

Розвідка "Неологія в сучасному політичному дискурсі як проблема перекладу" (с. 129–134) вміщає чимало вагомого стосовно політичного дискурсу як сукупності персоналізованих і надперсональних жанрів. Виникає думка: чи не мають ознак політичного дискурсу політична лірика на зразок Шевченкової поеми "Кавказ" – твору, що не втрачає своєї політичної злободенності вже понад півтора століття. Автор доводить, що специфіка політичного дискурсу в тому, що він, з одного боку, надзвичайно чутливий до змін у позамовній дійсності, а, з іншого, зберігає усталені стереотипи. Перекладати неологізми зокрема складно, якщо вони є етноспецифічні реалії. Слід розрізняти уже усталені одиниці, зафіксовані в словниках, та okazіоналізми, що не ввійшли ще до периферійних пластів словникового складу мови. До речі, у цій розвідці автор стверджує, що в українській мові деякі форми жіночого роду, як-от *авторка*, *депутатка*, *кандидатка* наближаються до статусу літературної норми. Як на мене, то надаю очевидну перевагу формі *профессор* порівняно із формою *профессорка*.

Стаття "Національно-мовна ідентичність у глобальному світі" (с. 135–144) – здобуток науковця-патріота, що в епоху глобалізації (яка, безперечно, має чимало позитивних рис) вболіває за долю свого народу, за долю всіх народів. Вчуваються Франкові слова "Ні, хто не любить всіх братів, / Як сонце боже, всіх зарівно, / Той щиро полюбить не вмів / Тебе, кохана Україно!" (вірш "Моя любов") Автор подає визначення ідентичності як усвідомлення належності до національної спільноти, яка формує державне утворення. Він підкреслює, що національна ідентичність спільноти забезпечується передусім утвердженням її мови й культури, про що повинна дбати і держава, і кожний окремий громадянин. Додаю від себе: якщо він/вона повноцінний громадянин, а не тягло історії (І. Франко). Це – найзагальніше кажучи, бо, як підтверджує досвід російсько-української війни, втрата рідної мови не завжди рівнозначна втраті національності. В степах Донеччини та Луганщини, де од крові хижіє земля, серед наших військовиків і волонтерів є російськомовні. Є, на жаль, таки чимало абсолютно україномовних галасливців, що використовують будь-які можливості, лише б бути подальше від гарячих точок. Таким чином стаття має велике виховне значення для вдумливого читача. Адже обов'язок кожного з нас – дбати про своє мовлення, бо ж мова усіх нас разом створює мову народу нашого. А мова, за влучним висловом Б. Харчука, – сорочка духу народного. Вона вся з гомону полів, лісів і морів Отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сяйвом місяця, зірок і переткана калиною. Вона з блиску козацької шаблі, з весла невольницького човна – вся з шляхетного лицарства, якому ніщо і найстрашніші муки і тортури. Навчимося, отже, молитися Рідному Слову

У статті "Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції" (с. 145–157) подано історію намагань французьких можновладців та громадян-патріотів вберегти рідну мову, починаючи від французького короля Франциска Першого, який 1539 р. проголосив французьку мову офіційною на всій території королівства, замінивши нею латину (с. 146).

Книга вміщає дві статті французькою мовою. В основу їх лягли доповіді проф. О. І. Чередниченка на міжнародних конференціях в Лейпцигу про національно-мовну ідентичність в Україні в травні 2008 р. (с. 158–178) та в Ліоні про витоки та культурні особливості української ідентичності, зокрема в період після Майдану, в червні 2014 р. (с. 179–189). Другу доповідь проф. О. І. Чередниченко виголошував, коли Росія вже зі своїми бандформуваннями вторглася в Україну, то ж правильно розставлені політичні акценти в ній були дуже вагомі для слухачів різних національностей. У першому ж реченні доповідач ствердив: Росія вторглася з війною на територію України ("une guerre qui lui a été imposée par Moscou" – с. 180).

Крім науково-пошукових розвідок, у книзі представлено дуже цікавий жанр – відгуки на кандидатські дисертації з перекладознавства. З українських перекладознавців єдина проф. Марина Олексіївна Новикова звикла публікувати свої (завжди глибоко професійні) відгуки на дисертації. Тепер відгуки на дисертації офіційних опонентів оприлюднюють на сайтах, але раніше вони мали дуже обмежену аудиторію. Відгуки Олександра Івановича вміщують чимало цікавих аналізів, роздумів, вони дуже корисні для вдумливого читача. Ось деякі із тем кандидатських дисертацій: "Стратегія Михайла Рудницького в контексті українського художнього перекладу ХХ ст." (А. Р. Василик, 2012), "Особливості перекладу військової документації миротворчих місій ООН та НАТО" (С. Я. Янчук, 2012), "Переклади "Енеїди" І. Котляревського: інтерпретація національної та світової міфології" (Х. Ю. Гаврилюх, 2014), "Внесок професора В. Коптілова в історію українського перекладу й перекладознавства другої половини ХХ ст." (І. М. Одрехівська, 2015).

Що бажано б ще додати до загалом дуже вартісного видання (яке заслуговує на перевидання в найближчому майбутньому!) – це інформацію про першопублікації окремих розвідок та іменний покажчик. До речі, іменний покажчик відіграє не тільки важливу когнітивну функцію, значно допомагаючи користуватися книжкою. Він має спеціальний, так би мовити, сентиментальний потенціал: це своєрідна зустріч з рідними людьми, це часто найтремкіший спогад, це часто й глибока жура, а інколи солодко-гірке розбудження приспаного мозку ...

Декілька слів про наукове мовлення проф. О. І. Чередниченка. У наш час це питання набуває особливої вагомості. Чимало авторів намагаються творити дуже складні квазі-терміни, в результаті чого навіть фахівцям важко усвідомити.

мити про що йдеться в окремих дослідженнях, зокрема дисертаційних, де вже згадувати про бідолашний широкий читацький загал. Та найгірше: засмічується наша мова, слабо розвиваються наші терміносистеми. Тому написану науковою і водночас зрозумілою, доступною мовою книжку проф. О. І. Чередниченка, де відчувається доладність кожного слова, доречно рекомендувати для вдумливого прочитання усім, хто збирається податися на крутойдучу стежину науки. Бо ж там широкого плаю немає.

Маю мрію ("Без мрії не можна жити...", – слушно твердить народна мудрість): щоб книжку проф. О. І. Чередниченка вдумливо, з "певними оргвисновками" (як це звучить в бюрократичній мові) прочитали працівники, зокрема керівні, Міністерства освіти і науки України. Може б тоді вони не завдавали такої кривди нашій науці й культурі ліквідацією перекладу як спеціальності, як абсолютно самостійної дисципліни, і не принижували б його до рівня "спеціалізації" з дивним формулюванням у Міністерському переліку спеціальностей, для прикладу "германські мови з перекладом включно"). Без надії таки сподіваюся.

Маю велику приємність привітати нашого видатного вченого –Олександра Івановича Чередниченка з новим солідним звершенням, наше перекладознавство – з новим солідним здобутком.

Роксолана Петрівна Зорівчак,
заслужений професор Франкового університету у Львові,
академік АН вищої школи України.
Львів, 1 серпня 2018 р.

Р. Зорівчак, д-р філол. наук, проф.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, Украина

ГДЕ РОДНОЕ С ЧУЖИМ ТАК ТЕСНО ПЕРЕПЛЕЛОСЬ?

R. Zorivchak, Dr. Sci., Prof.
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

WHERE THE NATIVE AND THE ALIEN ARE INTERMINGLING CLOSELY?

УДК 811.133.1'42'37

В. Бурбело, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НОВАТОРСЬКА СТУДІЯ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ МІФОПОЕТИЧНОЇ КОСМОЛОГІЇ

У відгуку на монографію Д.О. Чистяка, присвячену дослідженню міфопоетичної космології в мові української та бельгійської франкомовної символістської поезії виділяються концептуальні положення праці в контексті наукової парадигми сучасних філологічних студій. Визначається актуальність, наукова новизна роботи, методологічні принципи, окреслені проблеми та сформульовано гіпотези зазначеної проблематики, пропонується коло перспектив подальшого наукового пошуку.

Ключові слова: міфопоетика, космологія, символізм, картина світу, концептосистема.

Монографія Чистяка Д.О. "Міфопоетична космологія в мові української та бельгійської символістської поезії" (К. : Саміт-Книга, 2018. – 684 с.; ISBN 978-617-7672-45-5) присвячена актуальній проблемі філологічної науки: виявленню структуротворчих засад художньої концептуалізації, адже саме міфопоетична космологія лежить в основі структурно-семантичного ядра літературного тексту. Оскільки космогонію і космологію тією або іншою мірою втілює кожен міф (В.М. Топоров, М. Детьєн) і кожен ритуал (М. Еліаде, В.В. Ємельянов, П. Відаль-Наке), то лінгвоконцептологічне моделювання міфопоетичної космології символістських текстів дозволяє відтворити глибинні основи концептуальної й мовної картин світу символізму як не лише літературного, а й загальномистецького, культурно-філософського явища.

Обраний дослідником матеріал обґрунтовується пошуком кореляції універсальних (архетипних), зовнішніх (запозичених), ідіоетнічних та індивідуально-авторських чинників творення символістської міфопоетичної мови, уточнення ролі (нео)міфологічної картини світу в розвитку різних рівнів мовних засобів. Саме компаративний аналіз концептосистем української та бельгійської символістської поезії дозволяє виявити співвідношення зазначених структур у функціонуванні процесів художньої концептуалізації. Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому реконструйовано концептосистеми міфопоетичної космології, вербалізовані в українській і бельгійській символістській поезії; запропоновано новий підхід до лінгвокогнітивної інтерпретації міфоорієнтованих текстів – діахронічний лінгво-естетичний аналіз; удосконалено дефініції символу і символізму, комплекс прийомів лінгвокогнітивної інтерпретації міфоорієнтованих текстів; дістали подальший розвиток концепції вербалізації універсальних та ідіоетнічних концептів, діалектики внутрішньо-, зовнішньо- та позамовних чинників мовної еволюції, різномірної вербалізації мовної картини світу.

Зважаючи на досліджений К. Леві-Стросом принцип структурування архаїчної міфологічної картини світу за допомогою бінарних опозицій, використання прийому ідентифікації концептуальних протиставлень дозволило здійснити моделювання часопросторових, етичних, естетичних та інших категорій символістського поетичного КОСМОСУ. Так, для символістської міфопоетичної космології найтиповішими є опозиції СВІТЛА–ТЕМРЯВИ, ПОЧАТКУ–КІНЦЯ, трихотомічні структури МИНУЛОГО–СУЧАСНОГО–МАЙБУТНЬОГО, ВЕРХУ–СЕРЕДИНИ–НИЗУ, протиставлення окремих стихій (СОНЦЕ–МОРЕ. ВОДА–ВІТЕР). Значна частина розглянутих опозицій є універсальними й набуває естетичного забарвлення.

Проведений автором аналіз корпусу франкомовної бельгійської символістської поезії засвідчив, що в бельгійській традиції дохристиянський пласт концептуальної картини світу не посідав такого місця, як українське язичництво в українському символізмі. Його роль виконує новітнє художнє осмислення ключових концептів античної греко-

римської картини світу як ідеологічної основи сучасної європейської цивілізації. У цьому сенсі тексти бельгійського символізму корелюють із українськими неокласицистичними текстами, тоді як українські символістські тексти істотно більшою мірою зорієнтовані на романтизм у його етнонаціонально-фольклорній іпостасі. Для франкомовних символістів характерний синтез міфопоетичних традицій різноманітних культурних традицій, передусім давньогрецького культурного фонду й християнської символіки, а також містичної та езотеричної традицій (дослідження Ф. Гробі, П. Горсекса, А. Мерсьє). Цьому сприяє зацікавлення теоретиків символістської естетики Ф. Малларме, А. Мокеля й Ж. Мореаса солярно-міфологічною теорією, античною естетичною парадигмою, студії спадщини німецького романтизму та зближення з рухом французьких розенкрейцерів.

Поряд із тим, під час компаративного аналізу текстів бельгійських поетів-символістів чітко виділено провідну космологічну міфопоетично марковану дієсхему переходу з негативно маркованої концептосфери НИЖНІЙ СВІТ до позитивно або нейтрально конотованої концептосфери ВИЩІЙ СВІТ, яка постає актуалізацією анімістичної концептуалізації НЕБО = ДОЛЯ. Приміром, у Ж. Роденбаха і Е. Верхарна вона виявляється як перехід концепту ДУША із позитивно і негативно маркованих концептосфер ВОДА і СВІТЛО до позитивно маркованої концептосфери ВИЩІЙ СВІТ. У М. Метерлінка також наявне негативне маркування НИЖНЬОГО СВІТУ і проєкція ДУШІ до амбівалентно маркованого ВИЩОГО СВІТУ. Подолання ХАОСУ, позначеного концептами ТЕМРЯВА і ХОЛОД у М. Ельскампа, а також синтез позитивно маркованого МИНУЛОГО і негативно маркованого ТЕПЕРІШНЬОГО у нейтрально маркованому КОСМОСІ СМЕРТІ й КОХАННЯ в МАЙБУТНЬОМУ у Г. Ле Руа також постають варіантами цієї дієсхеми. У Ш. Ван Лерберга оприявлено рух із позитивно маркованого КОСМОСУ ВИЩОГО СВІТУ до негативно маркованого ХАОСУ інтеракції ВИЩОГО і НИЖНЬОГО СВІТІВ для синтезу в КОСМОСІ ВІЧНОСТІ.

Ключову роль у функціонуванні міфопоетичної концептуалізації відіграють космологічні концепти, які постають структурно-семантичним ядром актуалізованої дієсхеми. Перехід із негативно маркованої до трансцендентної реальності у символічній метамові слушно розглядати як реакцію на соціокультурні катаклізми позитивістської моделі шляхом сакралізації ідеального як найвищої реалізації людського "я" і єднання з пантеїстичним надсвідомим началом, яке здебільшого постає поверненням до ідеалізованого світу ідіоетнічних архетипів (топос середньовічного Міста у М. Ельскампа і Ж. Роденбаха, легендарні середньовічні андроїди у "Піснях" М. Метерлінка, германський фольклор в інтерпретації Г. Ле Руа) або християнської топіки (Едем у Ш. Ван Лерберга, архангельське служіння у Е. Верхарна). Сакралізація національного минулого постає одним із вагомих чинників конструювання бельгійського культурного міфу, який іще вартує широкого діахронічного аналізу в лінгвоестетичному аспекті.

Виявлені автором закономірності функціонування бельгійської символістської концептосистеми обґрунтовують перспективність подальшого дослідження її місця в контексті ширших культурних ареалів, передусім франкомовного символізму, з подальшим визначенням її специфіки в семіотичному просторі європейської символістської традиції. Таке дослідження може посприяти виділенню константних і варіативних міфопоетичних структур і закріпленого за ними семантичного навантаження, які визначають ідіоетнічні особливості парадигми бельгійського культурного семіозису символістської доби.

Загалом дослідження Д.О. Чистяка відзначається широкою ерудованістю, високим науково-теоретичним рівнем, воно відкриває нові перспективи у розвитку вітчизняної філологічної науки, передусім у галузі когнітивної лінгвістики, лінгвопоетики, лінгвістики тексту, міфопоетики, семіотики та інших суміжних галузях. Рецензована праця може стати основою для захисту дисертаційного дослідження на здобуття доктора філологічних наук зі спеціальностей 10.02.01 – українська мова і 10.02.05 – романські мови, оскільки цілком відповідає зазначеному профілю. Зважаючи на зазначене вище, рекомендую до уважного прочитання монографію Чистяка Д.О. "Міфопоетична космологія в мові української та бельгійської символістської поезії", яка має зацікавити як фахових філологів, так і ширше коло шанувальників художнього слова.

В. Бурбело, д-р філол. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

НОВАТОРСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПТОСИСТЕМЫ МИФОПОЭТИЧЕСКОЙ КОСМОЛОГИИ

В рецензии на монографию Д.А. Чистяка, посвященную исследованию мифопоэтической космологии в языке украинской и бельгийской франкоязычной символистской поэзии выделяются концептуальные предпосылки работы в контексте современной филологической парадигмы. Отмечается актуальность, научная новизна исследования, сформулированы его методологические принципы, проблемы и гипотезы работы, рассматривается круг перспектив дальнейшего научного поиска.

Ключевые слова: мифопоэтика, космология, символизм, картина мира, концептосистема.

V. Burbelo, Dr. Sci., Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PERSPECTIVE STUDY OF THE CONCEPTUAL SYSTEM OF THE MYTHOPOETIC COSMOLOGY

The publication is a critical analysis of the scientific monograph by D.Chystiak devoted to the study of the mythopoetic cosmology in the language of Ukrainian and French-speaking Belgian symbolist poetry. Conceptual basements of the work are formulated in the context of the contemporary philological paradigm of researches. The actuality of the study, its new results are defined, the methodological principles, problems and scientific hypothesis are formulated, as well as the circle of perspective of further perspective researches in that field.

Key words: myth, poetics, cosmology, symbolism, conceptual worldview, conceptual system.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 1(51)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 7,2. Наклад 300. Зам. № 218-9046.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф2.
Підписано до друку 21.12.18

Видавець і виготовлювач

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02